

Vikerkaar

Eesti Kirjanike Liidu ajakiri
Ilmub alates 1986. a juulist. 8. aastakäik.

Oktoober 1993. Nr 10

Sisukord

- Kristian Jaak Peterson *Die Landessprache* 1
Walter von Wistinghausen *Linn, mida üles ei leia* 2
Paul Keyserlingk *Linn* 5
Otto von Taube *Kuningas Karl XII ainus armastus* 6
Maurice Reinhold von Stern *Kodu* 13
Siegfried von Vegesack *Kirstumeister* 15
Werner Bergengruen *Kerge maa* 18
Gertrud von den Brincken *Baltimaa* 20
Hellmuth Krüger *Kohvikukevad* 21
Roger Anderson *Me kodutud* 21
Jaan Undusk *Baltisaksa kirjandus: tegu ja tekst* 26
Tõnu Kaalep *Revolutsiooni importijad* 31
Sergei Stadnikov *Johannes Burchart – baltisaksa arst, apteeker ja muinsuste koguja* 36
Tiit Hennoste *Hüpped modernismi poole: eesti 20. sajandi kirjandusest Euroopa modernismi taustal* 41
Uno Mereste *Kuidas küpsevad seadused: kes peaks neid tegema?* 50
Andres Adamson *Vabadussõjast, "vaikivast ajastust" ja demokraatia nõrkusest* 60
Arnold Hinnom *Suur heitlus* 67
Dixi
Ain Kaalep *Ka sakslastel võiks pea püsti olla* 74
Elav ajalugu
Lauri Vahtre *Üks episood Narva hävitamisest* 76
Vaatenurk
Kajar Pruu! *Mustast luulest ja valgest luulest* 78
Lauris Toomet *Kommentaare "Magellani pilvedele"* 80
Paula Sering *Ühine armastus* 82
Kaleidoskoop
Merle Pajula *Nägemus Salzburgi seminarist* 83
Marianne Vogel *Uutest asjadest* 87
Lahtisi lehti
Oskar Luts *Vähkmann ja Ko ehk majanduslik tõus* 88

Kujundus: Jüri Kaarma.
Värvifotod: DESTUDIO

Esikaanel: DESTUDIO. "Destudio Veenus". 1993. Fragment
Tagakaanel: DESTUDIO. "Isis". 1993

KRISTIAN JAAK PETERSON

Die Landessprache

Übersetzt von W.Nerling

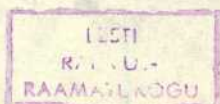
Kann denn der Lieder Wunderquell,
Ob auch rauher Nordwind bläset,
In meines Volkes Seele
Keinen Morgentau wecken?

Ob auch im schneeigen Norden hier
Die süsduftende Myrte
Im kühlen Felsentale
Lieblich nicht blühen mag,

Kann denn nicht dieses Landes Sprache,
Die, noch unbewusst der eigenen Schöne,
Im goldnen Strahle des Himmels
Anmutig durch grüne Wiesen
Sich noch nicht schlängeln mag,
Die, noch unbewusst der innewohnenden Kraft,
Im Donner des Himmels
Mit starker Stimme
Auf dem weiten Meere
Noch nicht machtvoll brüllet,

Kann denn nicht dieses Landes Sprache,
Im lodernden Feuer der Lieder
Zum Himmel sich erhebend,
Sich die Ewigkeit erringen?

(Tölkekogust: "Estnische Gedichte. Übersetzt von W.Nerling."
Dorpat, 1925.)

WALTER VON WISTINGHAUSEN

LINN, MIDA ÜLES EI LEIA

Saksa keelest tõlkinud Jaan Undusk

Eestimaa rannal, Soome lahe varjulises sopis seisab väike, tähtsusetu linn. Ta ei ole küll kunagi olnud see päris õige linn oma pikkade tänavaniidistike, kõrgete hoonete, arvurikaste kirikute, väljakute ja puisteedega. Ükski vabrikorsten ei ole häirinud vähenõudlikku linnapilti, iial ei rikkunud määratud torudest väljuv kivisõesuits linnakese õhku, mis pea alati mõnest üle tasamaa uitavast tuulest liikvele oli löödud, sest kolmest küljest piirasid paika üksnes põllud, niidud ja puudeta karjamaad, neljandast aga meri.

Räägiti, et rohked tuuled avaldasid linnaelanike hingele ja iseloomule ebatervet mõju, ja väideti lausa, et veidrike silmatorkavalt suur esindatus on tagasiviidav tuulte närvesöövale toimele. Aga väikeste linnade ja nende elanike kohta räägiti üldse igasugu asju, olid ju need traditsiooniliselt rahvalike naljanoolte märklauaks. Eks liikunud ka teise väikese Eestimaa linnakese – Rakvere ja tema elanike ümber kõikvõimalikke groteskseid "legende". Kui näiteks Rakverest Tallinn – Peterburi raudtee ja selle Tartuni ehitatava haruliini sõlmpunkt pidi saama, siis olevat rakverelased selle ettepaneku pahameelega tagasi lükanud, ja nimelt järgmisel viisil: "Rakvere ei ole mingi punkt ja meie ei ole mingid sõlmed."

Sedapsi, oht saada sõlmpunktiks võis kunagi küll Rakveret ähvardada, mitte iial aga seda linnakest, millele need read siin on pühendatud. Selles linnas lõppes nii-ütelda kuiv geograafia otsa, sest meri tuli vastu ja merre ei ehitata ju ometi ühtki raudteed. Siin ei olnud enam sõlmpunkt, vaid lõpp-punkt, ja kui oldi pärale jõudnud, siis pidi ka välja astuma ja asi vask. Muidugi ei jõudnud siia just paljud pärale. Kui aga mõni võõras kord siia juba eksis, siis küllap küsis ta eneselt: jah, aga kus on siis õigupoolest linn? Sest need vähesed hõredat kogumit moodustavad majad, mis talle asundusest veidi eemal paikneva jaamahoone juurest kätte paistsid, vaevalt küll mingi lahendus oli.

Kui kord üks vene kindral meie linnakese raudteejaama oli saabunud, saatis ta oma tentsiku voorimehe järele. Mõne aja pärast pöördus tentsik tulemusteta tagasi, andes teada: "Nõndaks et, Teie Ekstsellents, pole ühtki voorimeest." "Lollpea," öelnud siis kindral, "mine ometi linna ja otsi mõni!" Pikema aja pärast oli tentsik jälle ilma voorimeheta tagasi, seekord teatega: "Nõndaks et, Teie Ekstsellents, pole ühtki linna."

Nii on see tentsik oma lihtsameelsuses lasknud suure tõe kuuldavale tulla. Et aga linnakese – loe ja pea meeles – kolmest voorimehest mitte ükski kättesaadaval ei olnud, selle peab küll saatuse vingerpussiks arvama. Siinkohal

olgu mainitud veel üks asjaolu: need kolm voorimehetroskat olid imelikul kombel tähistatud numbritega 3, 5 ja 7. Räägiti, et linnakese kunagisel õitseajal olevat seal olnud tervelt seitse nendesarnast. Vahepealsed numbrid said aga ajahambast puretud ja lõpuks Lethe voogude poolt ära uhitud, nii et numbrid 3, 5 ja 7 ainult otsekui muistse hiilguse tuhm sära püsima jäid.

Millal õigupoolest see õitseage oli olnud ja kui kaua kestnud, seda ei osanud muidugi keegi öelda. Ometi oli kindel see, et linnakese asutamise ajal tema õitsepuhkemisega arvestati. Vähemasti arvestas sellega keisrinna Katariina II, tema asutaja. Selgepilkselt nägi ta, et varjuline mererkäär sobib hästi sadamapaigaks. Sinna pidi tulema sõjasadam ja tööd selle rajamiseks olid juba käimas. Suur muul lõikus toona lahesoppi, ent juba ammu lebab see veepeegli all, olles merevoogudesse vajunud – ja koos temaga on vajunud kogu linnake, mitte küll merevete, vaid Morpheuse rüppe, ning iial ei tulnud printsi, kes ta tema okasroosikeseunest üles oleks äratanud.

Aga kõrgeid, isegi väga kõrgeid külalisi on ometi paar korda käinud. Nii põikas sealt kord läbi keiser Aleksander III oma jahil, küllap selleks, et unise sadamalinna kasutamata võimalustes isiklikult selgusele jõuda. Linnavanem – sest õige linnapea, pürjermeisteri jaoks oli linnake väiksevõitu – oleks oodatavast külaskäigust kuuldes peaaegu et rabanduse saanud. Milline sündmus! Temal kui kõrgeimal kohapealsel võimukandjal ja tema pürjelitel lasus ju vastutus kõrge külaline väarikalt vastu võtta. Pärast pikki nõupidamisi linnakese ülejäänud tähtsikutega jõuti otsusele, et linnavanem peab monarhile tervituskõne ja annab üle kaks lillekimpu, ühe tsaari ja teise tsaarina jaoks.

Nüüd aga oli meie auväärne linnavanem kui tsüklijoodik – ja seda ta paraku oli – enesele ajapikku üsna korraliku võbinatõve soetanud. Kui ta pärast tsaarijahi sissesõitu, lillekimp kummaski käes, laevatrepile astus ja seejuures pisut liiga vara oma tervituskõnet alustas, siis kaotas ta tasakaalu ja sulpsatas, käsi kimpudega kõrgel hoides ja ikka veel edasi kõneldes, vette, mispeale tsaar oma nägu kõrvale pöörates kaunistest pahaselt lausus: "Õngitsege see lollpea veest välja!" Nõnda siis kistigi vaeseke veest. Aga koos märja ülikonnaga pidi ta endalt heitma ka linnavanema auameti.

Kuulsusrikkamaks kui see nii pidulikult alanud ja nii kurvalt lõppenud päev kujunes aga üks teine monarhivisiit, mis palju aastaid hiljem linnakese nime maailma ajakirjanduse veergudele kandis. See oli siis, kui sai teoks Saksa keisri ja tsaar Nikolai II kohtumine. Too pidi küll algselt Tallinnas korraldatama, kuid siis hakati Peterburis kartma, et baltisakslased Tallinnas Saksa keisrit liiga tormiliste ovatsioonidega võiksid vastu võtta, mis Vene valitsusele, kes "balti separatiste" salamisi umbusaldas, vastuvõetav ei oleks olnud. Nii leidiski kahe keisri kohtumine aset just selles linnakeses, mille nime tõid ära arvutud ajaleheteadaanded ja mis omaenese ühepäevast kuulsust tagantjärele veel kaua uhkusega meenutas, seda enam, et seekord ükski linnavanem vette ei sulpsatanud. Oli muidugi oldud ka – ettevaatlik. Keegi ninatark nimetas linnakest sellest päevast alates üksnes "keisrilinnaks". Aga küllap oli see jälle üks kõrvaltkiibitseja. Need mõtlevad alati midagi välja.

Kui siis peomõll vaibunud oli ja lehmad rohtukasvanud tänavail jälle süüa matsutasid, vajus linnake ühes oma elanikega taas harjumuspärasesse hämarolekusse. Siin ja seal sai rahu siiski mõnede kindlameelsete isikute lärmaka ülalpidamise tõttu rikutud; need olid need, kelle peomeeleolu veel lahtunud ei olnud ja kes endale väikest järelpummelungi lubasid, misjärel nad lõuates ja juhuslikke möödakäijaid tülitades läbi linna kakerdasid.

Jah, joobnuid kohtas ju muidu nii rahumeelses paigas ka ilma pidulike põhjusteta üksjagu sageli. Ei tehtud ka midagi, et sellest pahest lahti saada või sellele vähemasti piiri panna. Varasematel aegadel, kui vana Y. veel elas, oli olnud teisiti. Kuulusid ju nii tema kui ka tema õeksed linna tähtsamate tähtsikutega hulka, kes ikka häält tõstsid, kui midagi korrast ära oli. Räägiti muidugi, et pidevast tuulest tingitud psühhopaatilised häired vana Y. juures eriti tugevasti välja löid. Täiesti tegevuseta isiku pidurdamatu tegutsemistung võttis vahete-vahel päris imeliku kuju, mida kaasasündinud võimuiha otse uskumatult võimendas. Nii värbas ta näiteks ükskord pärast seda, kui ta paari joomarit kohates oli enese välja vihastanud, hea raha eest kamba noori jõumehi, et teha tänavad radikaalselt puhtaks kõigist jalakäijaist. Ta relvastas mehed sitkete noorest puust malakatega, millega nad ahelikus läbi linna marssides selle jalakäijaist ilma ühegi erandita tühjaks pidid "peksma". "On hullus küll, kuid ses on meetodit" – jääb vaid üle Shakespeare'i tsiteerida. Radikaalsel abinõul ei puudunud oma mõju. Ähvardusega, et vajaduse korral saab kõike korrata, saavutati soovitud tulemus: vaaruvad ja lõugavad koduteelised kadusid tänavailt tükiks ajaks. Mõjuka vana Y. vastu ei sõandanud aga kaebust tõsta isegi mitte kained jalakäijad, keda see lõputegemiselu samuti puudutas.

Teatavat osa vana Y. iseärasustest võis täheldada tema õestegi juures, kui ka mitte sedavõrd agressiivsel kujul. Eriti kummalised olid neist ühe ideed. Keegi oli kunagi arvamust avaldanud, et tänavatolmu, mis ju ka mitmesuguseid animaalseid "eritisi" sisaldab, võiks kahtlemata väetisena kasutada. Vanapreili oli selle meelde jättnud. Et linnakese tänavad tookord mitte veel nii rohtukasvanud ei olnud, siis leidis seal igasugu tolmu. Suure innu ja guvernantliku pedantsusega sepsitses vanapreili sõjaplaani, kuidas väärtuslik väetis oma lille- ja juurviljaaeda kohale toimetada. Ta üüris hobuse ja redelvankri ning asus paari lapseohtu abiliselega asja kallale. Kui nüüd tolmu koorem, millest tuul juba laadimisel osa oli laiali kandnud, teele läks, siis pudenes redelvankri pulkade vahelt tuuletõmbuse tugevnedes üha enam ja enam tolmu. Oma suures innus ei märganud preili aga enne, kui ta oma maja juurde jõudis, üldsegi mitte, et pea kogu tolm, mille ta pealegi linnalt sularaha eest oli ostnud, tuulde oli lennanud. Jahmunult küsis ta oma vennalt: "Mis siis nüüd teha?" "Mine võta parem sõel ja kanna sellega tolm tänavalt kokku!" mõnitas teda vend. Alles nüüd mõistis preili, et ta oma kodulinna puhuvate tuulte vastu midagi ei olnud suutnud ette võtta.

Siis loobus ta võitlusest, nagu lõppude-lõpuks kõik selles linnas loobunud olid.

Kas ei reetnud seda üleüldist resignatsiooni ka "Rahvastiku liikuvuse statistika", mis andis pigem staatilise kui dünaamilise pildi. Elanike arv linnas – põlisasukate hellavõitu koht – paistis nimelt olevat konstantseks suuruseks kujunenud. Selle arvu järele küsides saadi alati põikleavastus, et tuhandet elanikku ei ole veel täis. Kui aga täpsemat teavet nõuti, siis kuuldi, et elanikke on ikka veel ainult 800. Ilmsesti oli selles – nagu raudteegagi – lõpp-punkti jõutud: siia maani ja mitte sammugi kaugemale.

Võib-olla et see oli isegi hea. Kas poleks unelev linnake oma nägu kaotanud, kui tema elanike arv – ja ühes sellega tema ise – äkki kasvanud oleks, nagu see liigtavaliste linnadega alatasa juhtub?

Ei, linnu, kus maju nagu seeni sigineb ja elanikud kui küülikud paljunevad, võib leida igal pool üle maailma.

Aga linnakest nagu see, kus rebased üksteisele head ööd saaksid soovida,¹ kui see neil tõesti kombeks oleks, linnakest, mis oma kentsakat väikelinlust palju enamaks hindab kui nõndanimetatud progressi ähmaseid vilju ja mis oma traditsioonidest nii kõvasti kinni peab, et isegi tema elanike arv ei muutu – jah, säärase linnakest võib tikutulega otsida, ilma et seda ikkagi leiaks. Ja nii tegigi see lapike maad ka selles mõttes au oma nimele, mille talle teda asjatult otsisv tentsik oli pannud: linn, mida üles ei leia.

(Jutukogust: W. von Wistinghausen "Das Gespenst von Pokrowskoje und andere Erzählungen". Hannover-Döhren, 1960.)

PAUL KEYSERLINGK

Linn

Saksa keelest tõlkinud Ain Kaalep

Verdtarretav, ränk surmaaim
sel rabast sündind linnal lasub
ja hing, mis inimeses asub,
on siin vaid närbus keldritaim.

Kõik elu takerdunud surmas,
ei ühtki rõõmsat virgunut –
see, mis jääb ainult, see on nutt,
suur õilsus ning suur alistumus.

¹ Algupärandis sõnamäng: *wo die Füchse sich gute Nacht sagen* ("seal, kus rebased üksteisele head ööd soovivad") – 'kõrvaline, mahajäetud kolgas'. (Tlk mrk.)

Ei muuda midagi siin kevad,
kui õitsvas aias käib ta samm,
sest surnutel on suurem ramm.

Vaid tüdrukuil, kes unelevad,
ta riivata võib salaväel
kaht kalbet rinda hellal käel.

(Kogumikust: "Die Baltischen Provinzen. Bd. 4: Die jungen Balten. Gedichte. Hrsg. B. Goetz". Felix Lehmann Verlag, Berlin – Charlottenburg, 1916.)

OTTO VON TAUBE

Kuningas Karl XII ainus armastus
Saksa keelest tõlkinud Jaan Undusk

Viimasel kümnendil enne maailmasõja algust võttis ajaloo professor dr. Z... ette uurimisreisi. Sündinud Ees-Pommeris, mis pikka aega Rootsi valitsuskepi all oli seisnud, paelus teda juba varases nooruses Rootsi kuninga Karl XII palju vaidlusi tekitanud kuju; nüüd pühendas ta kuningale ja tema tegudele ulatusliku uurimistö. Nõnda siis oligi tema esimene reisisiht Stockholm; sealt tahtis ta mööda merd edasi sõita Põhjasõja lahingutandritele tookord veel Vene all olevais Baltimaades, kus temaga taaskohtumist muuseas juba ammugi oli ootamas tema sõber ülikoolipäevilt, parun P...

Suvi oli käes; parun jättis omaksed mõisamaile ja siirdus ise mõneks päevaks oma Tallinna korterisse, et külaline sadamas vastu võtta ja ta enne ühist maaleminekut linna ajaloomälestiste ning ürikuhoidlate juurde juhatada. Kuna professori saabumisele järgnenud päev oli pühapäev ja ülalinna tähtsaimate vaatamisväärsuste hulka ka Toomkiriku võis arvata, viis parun professori jumalateenistusele, millelt ta ise iial ei puudunud. "Ah meile, Issand Jeesus, jää oma armuga," kohises laul, kui kogodus hoonest väljus, kuid parun ühes professoriga ei järgnenud sellele, tehes veel ühe tutvumisringi läbi löövide. Paiga pühadust peljates ei lausunud parun seejuures ühtegi sõna ning alles siis, kui nad taas väljas ürgvanade pärnade vilus seisis ja läbi puude langev valgus pimestavvalgetel kirikumüüridel ja kõnniteeplaatidel mängis, küsis ta oma kaaslaselt, mis tolele kirikus kõige enam oli meeldinud.

"Nood rohked nikerdatud ja kirjuks maalitud vapikilbid, mille alla kirikuseinad peaaegu et ära kadusid," arvas professor. "Need on vappepitaafid," šeletas tema lahke võõrustaja, "ja komme neid siia surnu mälestuseks üles panna on meil veel praegugi jõus. Eriti teenekate inimeste puhul valmistatakse

ja paigaldatakse vapp rüütelkonna kulul. Aga kas sulle nende kilpide seas midagi iseäralikku silma ei torganud?"

Professor tundis oma kaaslase eripära juhtida vestluspartner tema meelest huviväärse asja juurde peaaegu et sokraatilise küsitluse meetodil. Ta andis vastuse, milles vaagis üksipulgi seda, kui hõlpus on nende nikerduste põhjal tuvastada erinevate aastasadade kunstisuundumusi; see ei olnud aga see, mida teine teda märkama oli tahtnud panna; sest nüüd küsis too ilma pikemalt keerutamata: "Kas sa siis tõesti ei näinud seda kahe musta loorriidest ripatsiga kilpi?"

Professor sulges silmad; nõnda taastusid need mõned pildid, mis tal esialgu olid meelest läinud. "Tõsi," lausus ta, "mõlemal pool ühe vapi lopsakat kiivritekki rippus kaks tutti; need olid leinaloori tudid; jah, need hakkasid mulle silma, ja ma nägin täiesti selgelt, et nad ei olnud ka mitte näiteks nikerdatud imitatsioonid. Vapp kujutas sammast keset kolme roosi. Mis vapp see ometi on?"

"Von Ulrichid," vastas parun, "kohalik sugu, kes oma aadlitiitli sai Gustav Adolfilt. Kilp ise aga – ja sellele ma tahtsingi su tähelepanu pöörata – puudutab otseselt sinu Rootsi kuningat." Ning ta kavatses just lähemalt pajatama hakata, kui tuttavad inimesed, kes puude alt mööda jalutasid, teda kõnetama tulid. Neile esitleti professorit. Edasi mindi juba üheskoos. Nõnda eemaldusid nad oma kõneainest ja ei naasnud selle juurde ka hiljem, kui juba paruni korteris hommikusöögilaua taga istusid. See asus Toompeal kiriku läheduses.

Musta kohvi rüüpasid nad altaanil, mis majast eenduvana rippus kõrgel all-linna kohal; kõrged astmikviilud ja teravad katused, mille vahele kiilusid kõverad kujad, paistsid neile kui linnulennult; sellest rägastikust tõusid esile oivalised tornid: Oleviste nõelteravik, Niguliste barokk-kiiver, Raekoja ja Pühavaimu kiriku saledad figuurid, mis juttude järgi matkivat noidsamu idamaiseid minarette, mida vaga luuletaja Paul Flemming saatkonnareisil Pärsiasse olevat näinud ja millest läkitanud joonistusi oma Tallinna pruudile; eemal allpool asetses signais-saginai sadam ja sinetas lai siidine laht. Vaimustunult hüüdis professor: "Vaatepilt sunnib oletama, et Karl XII pikaajalised pürgimused seda maad oma krooni küljes hoida ei olnud tingitud mitte ainult majanduslikest ja võimutaotluslikest kaalutlustest. Säärast pärlit nagu see linn ei anta juba ainuüksi tema ilu tõttu ära. Võiks ju koguni arvata, et ka linna ilu kuningat võitlema on õhutanud; see võis tema südames samu tundeid sütitada, mida vallandab teistes meestes armastus naise vastu; ei vaadanud ta ju elus kordagi ühegi naise poole ja ei olnud tal tahtmiski seda teha."

"Siiski," sõnas parun, "ükskord siiski."

"Kuidas nõnda!" vaidles professor vastu. "Selles asjas on ju pärimus ja teadus ühte meelt. Tema juures ei ole saadud kunagi tuvastada mitte pisimatki kiindumust naisterahva vastu."

"Ja siiski võiksin ma sulle ühest sellisest jutustada," muheles parun, tuhka sigarilt maha koputades.

Professor sattus ärevusse. Ta nõudis, et teine talle loo ära räägiks. Too lausus: "Sa sunnid mind selle juurde tagasi tulema, mida ma sulle juba eile hommikul tahtsin jutustada ja mille puhul ma täiesti kindel võisin olla, et sa sellest vaatamata oma uurimistöole varem pole kuulnud. Vapi loorripatsite lugu on ühtlasi lugu Karl XII ainsast armastusest."

Ta pakkus sõbrale uue sigari, ulatas talle uue tassitäie kohvi ja alustas: "Ma kordan vaid lühidalt seda, mida sa juba tead: Vene tsaar, Poola ja Taani kuningas, arvates, et Rootsi troonil istub kohtlane, enneaegu täisealiseks kuulutatud poisike, septsesid vandenõu, rebimaks ära paremat osa tema riigi küljest; veel enne, kui vandenõulased koostööle asusid, ajas Karl selja sirgu, alandades kõigepealt taanlast tema enda pealinna all ja kavatsedes nüüd haavata ka tsaari, kes oma riigi piirest Läänemere poole edasi tungides juba toona Rootsile kuulunud Ingerimaa provintsis, meie praeguse pealinna Peterburi ümbruskonnas, kanda oli kinnitanud.

1700. aasta oktoobris maabus Karl Pärnus. Väehulga korrastamiseks kulus mõni päev. Seejärel alustas ta maitsi sõjaretke läbi oma Liivi- ja Eestimaa provintsi. Oli erandlikult selge novembriõhtupoolik; madalalt käiv päike, mis päeval oli maapinna üles sulatanud, ei soojendanud enam; ometi voolas temast veel enne kustumist välja toretsevpunane, kirkastav valgus. Vahetult enne pimedat tulekut pidi jõutama end majutada maanõunik Wrangelli mõisas. Kuningas oli heas tujus; ta nautis õhku, millel juba pakase maik man, ja lõbusalt kõlises tema hobuse kapjade all lompidele moodustuv jää. Selles veel täielikult ohutus ümbruses traavis ta kaugele ette teistest rügementlastest, võttes kaasa ainult ühe oma käsundusohvitseri, kes oli kaheksateistaastasest kuningast vaid mõni aasta vanem.

Korraks heitis kuningas pilgu tema poole; ta tundis erilist heameelt sellest noormehest, kes oli Kopenhaageni all silma paistnud; tolle sõnakehv ennastvalitsev teenistuslik meelelaad jättis kuningale hea mulje; samuti kui selle taga varjuv sarm. Kuningale tegi rõõmu näha tema saledat kuju liibuvus tumesinises kollaste käänistega vormikuuves; palju enam ka kui too parukaasjandus, mille ta oli pidanud ära kaotama, meeldis talle see lühikeseks püगतud juus ulja kolmnurkmütsi all. Blondi ohvitseri õitsevroosa pale paistis kuningale sel silmapilgul eriliselt õitsev; leebe, mõtlilikult miilav tuli kaunistas tolle vaadet. "Ulrich?" pöördus kuningas oma saatja poole saksa keeles; ta rääkis seda nagu oma emakeelt, teatava alamsaksa mündiga, ja tarvitas armulik olles seda oma saksa alluvatega suheldes pidevalt: "Ulrich on küllap rõõmus?"

"Jah, Teie Majesteet," vastas ohvitser suuril säravail silmil. Kuningas arvas end mõistvat: "Küllap tema mõtleb, et kõik saab olema nõnda nagu taanlastegagi: hädaoht ja võit. Jah," – kuningas kergitas kübarat – "jumal jagab meile au ka venelaste vastu minnes. Ta ei saa maha jätta rahvast, kes juba minu üliõndsas eelkäija Gustav Adolphi all evangeelse usu päästis. Olgem seetõttu rõõmsad võitlusse minnes!"

Peaaegu põiklevalt kõlas seepeale ohvitseri vastus: "Teie Majesteet, kui ilus on siiski elu!" Nüüd, viimse õhtuvalguse voogudes, säras ta üle kogu näo. Ka

kuningas, oma noore vere tundeilt jumalasõdur õiglase asja eest, leidis elu ilusa olevat. Ta uskus, et on teisega ühte meelt ja tahtis just midagi veel lisada kindla lootuse õnnistavusest Lutheri laulu laadis, kui üks teine käsundusohvitser talle tagantpoolt järele jõudis ja millestki ette kandis. See tõi kaasa mitmesuguseid korraldusi. Mitte ainult et sõnumitooja uuesti tagasi saadeti – ka Ulrich sai edasitoimetamiseks käsu. "Ta teab, kus mind täna öösel võib leida ja ta ühineb minuga uuesti, kui on korralduse üle andnud," hüüdis kuningas eemalduvale ratsurile järele. Ta oli näinud, kuidas noormehe selge näoilme käsku kuuldes süngenes. Seda pidas ta valgustuse süüks, sest just siis oli ka päike pimedusse tõmbunud. Et keegi oma kuninga – pealegi läbinisti süütut, ohutut – käsku võiks vastumeelselt täitma asuda või, kui see ka nii oleks, oma vastumeelsust varjata ei suudaks, selle peale ei oleks Karl osanud tulla.

Pärast poolt tundi ratsasõitu videvikus löid teispool välja, ettenähtud majutuspaiga kohal, aknad helendama. Wrangelli majandushoonete vahel paiknev mõisamaja oli lihtsakoeline, kuid ruumikas. Kuningas oli oma kaaskonna tihedalt ühte koondanud. Pöörati hoovi sisse. Maanõunik, juba vanem härra, astus uksest välja, et kuningal jalustest hoida. "Nii noorel kui mina pole seda vaja," hüüdis Karl suuremeelselt ja seisis enne, kui teine oma kombekohast abi suutis pakkuda, juba kindlalt maas. Maanõunik esitles kuningale oma tüdruku: "Minu laps," ütles ta, "ja minu majaemand seitsmendat kuud, ajast, mil Issand pidas paremaks minu naise enese juurde kutsuda." Kuninga pilk libises neiu üle; kogu tema tähelepanu hõivas majaperemehe kore kuju. "Tänane õhtu ei saa kerge olema," mõtles ta, "hakatakse taas tõesid ütleva meie härra isa valitsusaja kohta." Ta ei kuulanud sedasorti asju just meeeldi, pidi aga ikka ja jälle kahetsema neid Karl XI eksisamme, mis talle nüüdses sõjahädas nii vajalike omainimeste südameid temast võõrutada olid aidanud.

Saadetuna Wrangelli tormilaternaid hoidvaist sulastest, juhitud majaisanda enese poolt, kes ühte säärast ka tema ees kandis, astus kuningas sisse.

Õhtusöögilauas istus kuningas oma võõrustaja ja tema tütre vahel. Ta oli marunäljane ning laskis paksul maasupil enesele hea maitsta. Ta hindas lihtsust ja säästlikkust ning oli rahul, et talle hõrgutisi ette ei kantud. Terviseõllest, mida talle maa kombe kohaselt pakuti, võttis ta ainult mõned sõõmud. Ta tundis eneses alati sellist lõõma, et iga edasine soojuse lisamine, olgu kas või kangete jookide näol, talle piinarikas näis. Ta kõneles maanõunikuga, kes talle, nagu seda võis arvata, tõepoolest ebameeldivusi ette ladus. See nõudis kogu tema tähelepanu; nõnda ei vaadanud ta kordagi oma teisele käele; üksnes hajusalt kuulis ta preili häält, kui too talle rooga ulatas või tõrkumistest hoolimata taas joogipoolist pakkus. See oli sügav kõlav mahe hääl, mis niiviisi korduvalt tema kõrvu jõudis, ehkki ta ei näinud, kellelt see tuli. Tahtmatult jäi ta seda kuulama, ühest küljest selle võlu alla vaibudes, teisest küljest aga hoolikalt jälgides, et ei tõde, õiglus ega aupaklikkus vanemaealise ees, niisamuti kui kuninglik väarikus kahjustatud ei saaks, ja ei andnud endale aru sellest, et ta nüüd ometi klaasi põhjani jõi, ja mitte sugugi enam lahjat õlut,

vaid ungari veini, mille maanõuniku isa ammustel aegadel sõjasaagina Poolast oli toonud ja mida majas pidulikeks puhkudeks ikka veel järel oli.

Kuningas hõõgus; imelikult lummas hääl avaldas talle samas mingit une-näolist toimet. Ta pöördus lõpuks, et vaadata tüdruku poole. See oli kaunijooneline, tõmmu olend suurte silmadega, tõsine ja siiski armas, uhke, aga hinnalistest ehetest hoolimata riides nagu vaene maa-aadlipreili. Ta vaatas tüdrukut nüüd sagedamini, alustas temaga juttu. Tüdruk vastas; taas nautis kuningas seda häälekõla; ühtlasi oli, nagu kasvaks tüdruk tal üle pea; väga vaikset, väga iseäralikult andununa tundis end muidu nii omavoliline mees; kuidagimoodi oli tal seejuures hea, oli õnnelik tunne.

Pärast söömaega astus kuningas tüdruku ligi. Ta elas läbi midagi tema jaoks täiesti tundmatut: rõõmu vestlusest naisterahvaga. Preili küsitles kuningat pealinna ja sealse elu kohta. Kuningas nägi enese ees kolme aasta eest mahapõlenud lossi varemeid, millest ta tookord ise raugastunud kuninganna-vanaema oli ära päästnud. Tema, vara orvuks jäänu, arvas, et kui väga ta ka ei armastaks vana Majesteeti, ikka puudub tal seal sellest õnnetusest saadik kodu. See kõik võib kunagi ju veel teiseks saada, arvas preili, siis kui noor kuninganna talle kodukolde jälle ihaldusväärseks muudab. "Jah, kui sina see oleksid, kelle ma eneseni ülendaksin," mõtles kuningas. "Ülendaksin?" küsis ta eneselt: "Kes olid siis minu esivanemad? Kas polnud Gustav I aadlimees veel vähem kui kahesaja aasta eest, enne kui ta troonile tõusis? Ja kes olid ta naised? Üks Stenbock, üks Löwenhaupt, rootsi aadlipreilid, ühest neist põlvnen ka mina. Ja Wrangellid ei ole viletsamad kui too." Ning sel ajal, kui need mõtted temas voogasid, seisis ta tüdruku ees, tolle hääle võluvõimu all, temast kui uinutatud, tema silmist kui tumedast merest ligi kistud, sõnastamatu igatsuse käes temaga üheks saada. Aeg-ajalt heitis maanõunik, kes pisut eemal kaaskonnahärrastega kõneles, pilgu nende mõlema suunas. Rahulolu, mida ta tütar ilmsesti kuningale valmistas, oli tema meele järgi; see lisas talle julgust öelda kuninga ees välja üks mõte, mis tal seoses oma lapse õnnega südamel oli. Nii avameelselt kui ta ka oma isandale avalikest asjadest ei kõnelnud, oli ta seda enam kimbatuses talle kõige lähedasemaga.

Tuli aeg puhkama minna. Kuningas jättis preiliga nägemist, silmis ja südames segadus, ning astus just tema isa juurde, et head ööd soovida, kui too oma jutu oli otsustanud ära rääkida: ta lootvat Tema Majesteedi armulisusele. "Las tema rääkida," vastas kuningas. Wrangell hakkas pihta: "Teie Majesteet on võinud veenduda, milline aare mul tütre näol olemas on. Tema saatus on aga jumala tahte kohaselt esmajoones Teie kätes. Ma paluksin Teie Majesteeti siiski minu saladust hoida, sest asi ei peaks avalikuks saama enne, kui tema ema surma järgne leina-aasta lõpeb. Minu tütar on nimelt Teie Kõrguse käsundusohvitseri härra von Ulrichi kihlatu. Ehk tohiksin ma oma tütre peigmehe Teie Majesteedi erilise hoole alla usaldada." – Karl otsekui ei näinud ega kuulnud enam midagi. "Ma ei saa ühte sõdurit päriselt sellest vabastada, et ta mõnikord ka oma elu ohtu seab," ütles ta lõikavalt: "Head ööd, parun!" Salvav kibedus eelistatu suhtes tõstis temas pead; tema, kes end nii õiglaseks ja

jumalakartlikuks pidas, ei adunud enam ei jumalat ega õiglust; silme ees oli vaid punakas virvendus. Oma tuppä jõudnud, küsis ta teenri käest pahuralt, miks Ulrich veel peakorteris tagasi ei ole. Mõtteis nimetas ta ohvitseri kohusetundetuks, sest too viivitas ning laskis oma isandat ja kuningat oodata, aga ta oleks teda niisamuti kohusetundetuks nimetanud ka siis, kui Ulrich kiiremini kohale oleks ilmunud, sest oma pruuti peagi näha ihatas oleks ta ülesande täitmisega liialt rutanud. "Mina arvasin, et ta rõõmustab võitluse ja võidu üle, kui ma teda täna nii rõõmsana nägin," mõtles kuningas. "Aga temal oli pea ainult oma kallikest täis; sealt see siis tuli: ta rõõmustas, et saab täna õhtul siin olla. Ja kui ma tal selle lõbu oma käsuga ära rikkusin, näitas ta mulle, oma kuningale, haput nägu." Ta laskis tule kustutada.

Ulrich jõudis mõisasse hilja õhtul. Wrangell ja tema tütar olid teda veel ootamas. See oli põgus jällenägemine, mis aga neid kõiki trööstis. Ulrich kõneles oma kuninglikust isandast nõndapalju head, et maanõunik, kuninga viimasest repliigist mõneti ärevusse sattunud, maha rahunes. "Kuidas ma võisin talle pahaks panna," sõnas ta endamisi, "et ta tusaseks muutus. Ta paistis tõepoolest uskuvat, et ma oma tütre peigmeest igast ohust tahan eemal hoida. Seda ma ju tegelikult ei mõelnud. Ma tean ju piisavalt hästi, mis tähendab ohvitser olla."

Kui kuningas enne hommikuhahetust taas teele asus, leidis ta Ulrichi oma postilt. Ta kuulas teate kiiruga ära, ohvitseri vaevu tervitades. Ulrich ei osutanud sellele tähelepanu; pidas kõige põhjuseks äraminekuruttu külmniisikes, ebasõbralikus hommikuõhus. Peagi oli kuningas end juba seevõrra kogunud, et ta oma siseheitlust enam välja ei näidanud. See aga ei olnud veel vaibunud. Päev ei jätnud talle hingepiinadeks aega. Nagu kuradist vaevatuna tundis ta aga end öö üksildases vaikuses.

Siiamaani nii põlastusväärse rootsipõisi ootamatust sõjaedust segadusse aetud, ei söandanud tsaar Peeter oma väge tema vastu välja viia; see ei ole enam – nii sõnas ta endamisi – Preobraženski paraadväljak. Ning vägede juures olla ja neid mitte juhatada tundus talle ebaväärikas. Väidetavasti selleks, et abiväge tuua, lahkus ta oma üksustest, mis jäid nüüd lõbusa ja kerge te kommetega hertsog de Croy alluvusse; see oli üks neid üleliigseid kõrgemaid ohvitseri, kelle keiser Leopold I Vene tsaarile oli laenanud. Croy oli vapper, kuid Venemaa hüvang ei läinud talle korda. Ta tegi endale Narva all hea äraolemise, aga tema vägi oli, nagu tsaargi, hirmu ja rahutust täis.

Marukiirul oli kuningas viimaste päevade vältel oma meestega edasi tõtanud. 20. novembril 1700 paiskas äge läänetuul keerislund venelastele vastu silmi, ja otsekui tuisu varjus ning tuulest kohale kantud tormasid rootslased kohe seejärel venelaste positsioonide peale. Veerandtunni jooksul olid moskoviitide kindlustused üle võetud; nende vägi põgenemas. Rootsi ratsurid kihutasid neile järele. Võit oli olnud kerge, aga päris veretu isegi mitte võitja jaoks. Kohati jäid tsaarisoldatite salgad paigale ja kaitsesid end kangekaelselt. Kallilt müüsid oma elu eeskätt saksa ja šoti palgasõdurid. Ühest neist kohtadest, kus

taplus oli eriti ränk, toodi kuningale teade. "Ulrich!" andis ta käsu. Tema kõike visalt kinnipidavas hinges ei olnud tollest õhtust saadik midagi muutunud ning selles vere ja vägivalla pulmas oli ta nagu kurjast joobnud, oli hoolimatu, sõge. Äkitselt oli üks mõte ja lootus ta haaranud ja ta enesele allutanud; ta sai aru, et seal tolles kohas ootab tema lähetatut niisama hästi kui surm. Ning ta lootis, et too seal tagasi ei pöördu. Ta saatis käsundusohvitseri teele.

Hetkeks jäi ta veel paigale, pilk suunatud kõrvale, sinna, kuhu ta lumemõllus oli näinud noormeest kadumas. Sagin ja kisa kaugesid; pagemine kestis; kuningas kannustas hobust, tema kaaskond läks liikvele. Kahetised tungid ahistasid teda; ta püüdis vältida piirkonda, kuhu ta oma ohviteri surma oli saatnud; tulemuse saab ta nagunii teada liigagi vara, tegi ta enesele etteheiteid. Ja ometi kiskus teda sinnapoole. Lumemõllus oli ta oma mehed silmist kaotanud; ta ratsutas mõnda aega üksinda; tahtmatult tõmbas saatuslik paik teda ligi.

Lumesadu andis silmapilguks järele; järsku saabus vaikus; kuninga vaateväli oli suhteliselt avar: surnud katsid maapinna, palju vaenlasi ja mõned omad; kuninga pilk liikus taamale. Seal – kas liigutas seal keegi? Jah, see oli rootslane, üks ohvitser, nähtavasti raskelt haavatud. Kuningas tahtis äkki ära; mingi hää riivas tema kõrva; mingi vaevaline hää; teda kutsuti. Autunne pidas kuningat kinni; ta peatus ja sundis nüüd hobust minema sinna, mille ees ta ise hirmu tundis. See oli Ulrich. Haletsusest ja sügavast häbitundest haaratud, hüppas kuningas hobuse seljast. Ta langes surija ees põlvili: "Ulrich," ütles ta end vaevu talitsedes: "On tal veel mõni maine soov? Ma annan oma sõna kui kuningas, kristlane ja mees, et see saab täidetud." Suurte pingutustega tõmbas maaslamaja käest ühe oma kindaist. "Sire," sõnas ta, "viige see kui volitähht minu pruudile ja ütelge talle minu nimel edasi, et ta oma kätt ja südant mitte kellelegi teisele pärast mind ei annaks." Ta sulges silmad. Kuningast käis võbin üle.

Kuid tema kaaskond kihutas juba kohale. Silmapilguga oli Karl sadulas. Ülejäänutel jäi vaevalt aega talle järgneda. Peagi ühines ta edasitungiva väesalgaga. Kus kõige palavamaks läks, seal oli ta ikka kohal. Soos kaotas ta saapa, tema kaelasidemes leiti hiljem kuul.

Pimedus tegi jälitamisele ja vastupanule lõpu. Croy kapituleerus, et nüüdsest alates oma lõbusat elu mõnuses vangipõlves jätkata. Halb aastaag ei lubanud edasi võidelda. Karl tõmbus tagasi talikorterisse oma valdustes. Tema tee viis taas Wrangellide mõisakoha juurest mööda; ta vältis seekord sinna paigale jäämist, ent ratsutas mõneks silmapilguks siiski hoovist läbi. Tal oli ju seal üht-teist edasi anda. Rusuv kainus oli temas pärast joobumust maad võtnud. Ta tundis hästi Piiblit. "Ma käitusin nagu Taavet Uuriaga," süüdistas ta õhtuti iseennast ja luges seepeale süümepiinades vaevleva juudikuninga loodud 51. psalmi: "Puhasta mind patust iisopiga, et ma saaksin puhtaks; uha mind, siis ma lähen valgemaks kui lumi." Ja "kohus, au, kuningakohus", heitis ta enesele ette päeviti.

Preili oli sõnumi Ulrichi surmast juba varem kätte saanud. Seetõttu oli ta ette valmistatud, kui isa ta juurde tuli ja teatavaks tegi, et kuningas on päral,

andmaks isiklikult edasi tema peigmehe viimset palvet. Kuningas tegi seda; preili imestas, kui surnukahvatu ta oli.

Kohus, kohus, au ja kuningakohus – see jäi siitpeale kuninga juhtmõtteks kuni Fredrikshaldi jooksupraavide ja kuulini. Ulrichid aga riputasid langenu mälestuseks vapi Tallinna Toomkirikusse ja preili Wrangell kinnitas selle külge kaks loorripatsit, mida ta nende aegudes uuendas. Kokkuleppe kohaselt uuendatakse neid veel praegugi, niipea, kui on kopituse märke.

See oligi lugu, mida siinmail Karl XII ja armastuse kohta teatakse rääkida; võid selle põhjal täiustada oma kangelasest meile pakutavat pilti."

(Novellikogust: O. Freiherr von Taube "Baltischer Adel: Drei Novellen". Oldenburg i. O., 1932.)

MAURICE REINHOLD VON STERN

KODU

Saksa keelest tõlkinud Ain Kaalep

Koju mu tähtede valgel
tõi kaugustes väsinud jalgel
tee vanalinna mind.

Ja tundmatust tundmatumas
linnas kuu kiirte all kumas
treptänavate pind.

Ma olin nii meelest ära,
tundes: see vaikiv sära
siin annab mulle süüd,

et keset unustatust
näen iga ärklit ja katust
kui võhivõõrast nüüd.

Kõik rahvas on uinunud linnas
ja minul on valu rinnas:
jah, võõras igrames!

Mu kallid sõbrad, kust teid ma
pean uuesti üles leidma?
Nii ränk on süda sees.

Taas asun ma rännakule;
ei jälleenägemist tule
küll enam iial meil.

Trepptänavad, ärklikid jäid maha
kuuvalgesse selja taha –
mu jalg käib teisel teil.

Füsioloogidele

Seal, liikmed halvatud, üks koerake
on lõikuslaual; sada ahnet pilku
noatera jälgimas: see lõikab sisse
ja avab keha, eraldab mõnd jäset. –
Ei kaeba loomake, kuid tema tummus
on terve raamat aja julmusest!
See tummus ju ei ole surmarahu,
ei ole jäigastunud teadvusetus –
ta tajub ja ei tohi kaevatagi!
On valu halb, kuid palju, palju halvem
on, kui ei tohi karjudagi valust!

*

Ja nagu elus ihus muudkui sonib,
verd voolab, toores uudishimu vahib,
silm pungis, vahib, igimõistatust
ei suuda mõista: elu mõistatust.
Et teadmisoigus? Teie teadmine!
Kas on see ainsa looma piinu väärt?!
Ja kui – eks ole igast teadmisest
ju üle õilsa inimsuse seadus!
Kus on see praegu siin, kus nigela
eesmärgi varjus toimuv metsik mäng
on kütmas noorte meelemadalust?
Kus on see praegu: õilis inimsus?
Kas pole ühtki siis, kel hõõgub viha
mõnd kõva sõna huulilt vallandaks?
Ei ühtki inimest? Vaid õppijad?

*

Üks tugev käsi äkki ilmub, lööb
need vereihalejad laiali
ja haarab koerakese, kelle pilk
on kustumas (mis sõna: koeratrüüdus!),
et piinatud, verdjooksvat looma peita
siis põue, ise vereplekke saades:
"Sa kannataja ning kaaskannataja,
nüüd tule peitu, äravaevatu,
sealt, kus on voli ainult mõtlevail,
kuid üldse mitte tundvail inimestel!
Võlts teadmisanu, häbi sinule,
sa loodust, meie pühamut, vaid teotad!"

(Kogumikust: "Moderne Deutsche Lyrik. Hrsg. H.Benzmann". Leipzig, [1904].)

SIEGFRIED VON VEGESACK

KIRSTUMEISTER

Saksa keelest tõkinud Jaan Undusk

Mila, meie vana kortsusnäoline lapsehoidja, jutustas meile palju kummalisi ja jubedust tekitavaid lugusid. Enamiku neist olen ma unustanud, aga üht mäletan veel siiaani. See on lugu kirstumeister Indrikisest, mida Mila meile igal vana-aastaõhtul pidi jutustama, kui me põleva kamina ees kükitasime ja säravate tinalattide küljest oma uusaastaõnne valasime. Külma veeamber, millesse sulatina sisinal sulpsatas, seisis kohe tule ääres, ja meie pidime oma käised kõrgele üles käärima, et plõnne jäisest sügavusest välja tuua.

Siis võttis vana Mila vastvalatud hõbedase õnne oma kuivetanud, kondiste käte vahele, katsus seda hoolega igast küljest ja oskas kõigile midagi ilusat ennustada. Kui aga kogu õnn oli valatud, ka siis ei andnud me veel Milale enne rahu, kui ta meile kirstumeistri-loo oli jutustanud. Ja seda tegi ta umbkaudu järgmiste sõnadega.

"Kui ma veel väike tüdruk olin, elas meie naabertalus Jaunzemes üks lihtne mööbelsepp, Indrikis nimeks. Ta elas päris üksi ja omaette madalas, õlgkatu-

sega puumajakeses, külast eemal, sepikoja taga, ning valmistas voodeid, laudu ja riidekirste, segamata end eriti teiste inimeste ellu. Et teda tihti tema majast möödudes võis kuulda omaette kõva häälega rääkivat, siis peeti teda pisut napakaks, ja meil lastel oli sepikoja taha minnes alati hirm nahas, sest me kartsime Indrikist.

Sellest hoolimata jooksime me mõnikord hämaras salaja piki hobusekopli lattaeda läbi pajupõõsaste kuni tema aknani, lidusime aga kohe jälle õudusest kiljudes tagasi, kui tema suur kiilaspea teispool klaasi nähtavale ilmus. Sest Indrikisel oli surnukolp, mitte ühtainsatki juuksekarva ei kasvanud tema peas ja karvutu oli ka tema terav lõug.

Agas kõige õudsem asi Indrikise juures oli meie jaoks see, et ta ka surnukirste valmistas. Ta tegi ilusast vaigusest kuusepuust kirste kogu ümbruskonnale ja seetõttu kutsuti teda ka Kirstu-Indrikiseks. Kirstupuud sai ta armulikult härralt eneselt, teie vanaisalt, kes talle lauad niisama muidu andis, ja naelu tõi ta sepikojust. Tal tarvitses ainult valitseja juurde minna ja öelda: "Sellel aastal on mul nii- ja niipalju laudu vaja" – ning siis pidi sulane need reega,¹ laia lameda kelguga kohale viima. Ning see toimus alati jaanuaris, pärast uusaastat, heade lumeteede aegu."

Kui vana Mila oma jutuga niikaugele oli jõudnud, siis katkestasime me teda alati ja – ehkki oli teada, mis sellele järgneb – küsisime uudishimulikult:

"Ja kuidas sai Indrikis ette teada, kui palju laudu tal vaja läheb?"

"Jah, seda teadis ta üsna täpselt," jätkas Mila veidi aja pärast, kui me valgeid kasehalge kaminasse loopisime, tema aga järelemõtliku pilguga pragisevasse tulle vahtis, "sest talle oli teada, kes järgmisel aastal sureb. Ja ta ei eksinud kunagi. Seda jutustas mulle minu ema ja seda teadsime me kõik. Ta tegi kirstud juba talvel valmis, ka siis, kui keegi polnud ühtki tellinud ja keegi ei lamanud haigena maas. Ja alati õiges mõõdus, nii nagu hiljem tarvis. Kui tal palju tööd oli, siis nähti veel hilja öösel tema tuld põlevat. Siis sosistasid inimesed isekeskis: "Tänavu tuleb suur suremine – töö ei taha otsa lõppeda!"

Ja minu ema on mulle ka jutustanud, kust tuli see, et Kirstu-Indrikis alati teadis, kuipalju kirste tal vaja läheb. Seda sai ta teada järgmiselt. Igal uusaastaõöl, kui teised kõrtsis purjutasid, kõndis Kirstu-Indrikis surnuaeda, mis asus pastoraadi taga, seal, kus suur mets peale hakkab. Minu isale jutustas ta sellest ükskord ise ja nii sai ka minu ema seda teada.

Kabeli taga seadis ta end otse müüri ääres sisse, ja kui kell kaksteist lõi ning kõrtsis läks lahti lõbus uusaasta-paugutamine ja trall, siis nägi Indrikis kurbade kujude rodu surnuaia väravast sisse marssimas. Kõigil olid pikad valged linad üll, kui nad aga Indrikisest möödusid, pöörasid nad näo tema poole, nii et ta nad selgesti ära tundis, noogutasid kergelt ja kadusid haudade taha. Ja sellesamas reas, milles nad Indrikisest mööda sammusid, läksid nad samal aastal hauda.

¹ Tekstis *Ragge*, läti laen baltisaksa keeles (vrd läti *ragus, raga*). (Tlk mrk.)

Kuid ial ei reetnud kirstumeister, keda ta rongkäigus oli silmanud: see jäi tema saladuseks. Ainult siis, kui keegi raskelt haige oli ja Indrikiselt küsima mindi, kas tasub veel arsti kutsuda, võis juhtuda, et ta tummalt pead raputas: siis teati, et nüüd enam muud midagi teha ei ole, kui kirst tellida. Ja see oligi juba enamasti valmis."

"Aga miks siis ikkagi Indrikis nii üksi elas? Kas ta ei tahtnud siis kedagi naiseks võtta?" küsis nüüd keegi meist.

"Jah, ükskord ta tõepoolest tahtiski naist võtta," rääkis Mila, "aga see tüdruk, kelle nimi oli Karlina ja kes oli vaene ja väga kena, pandi tema vanemate tahtel paari rikka mehe, möldri ja viljakaupmehe Peters Ozolsiga. Pulmad olid uhked ja esinduslikud, minagi käisin seal tookord tantsimas, see oli pühapäev peale kolmekuningapäeva.

Kui me järgmisel hommikul koju jalutasime, põles Indrikise juures veel tuli. Küllap me olime pisut üleliia joonud, olime ülemealikud ja otsustasime järele kaeda, mille kallal ta siis nüüd veel oma töökojas askeldab. Ja nõnda hiilisime me tasakesi tema akna alla ning kiikasime sisse. Ial ei unusta ma seda, mis ma tookord nägin: keset tuba seisis oma suure palja pealae kõrgudes Indrikis ja viibutas haamrit. Tema ees hõõvelpingil lebav hele, kitsas kirst oli juba päris valmis saanud. Indrikis naelutas kirstukaanele väikest kuldset risti. Seda kuldset risti nägin ma jälle sügisel, kui me Karlina, nooriku, maha matsime. Ta suri väga järsku, lapsesünnitusel."

Kui vana Mila oma loo kirstumeistrist lõpetanud oli, kükitasime me veel kaua huumava kamina ees ja püüdsime midagi imeliku Indrikise kohta teada saada. Aga Mila ei osanud muud midagi jutustada. Ta võttis veel korraks meie vastvalatud sätendava õnne oma kuivetanud, kondiste käte vahele, kaalus seda järelemõtlikult ja ütles vaikselt, nagu iseenele:

"Kes kõik võiksid sellel ööl läbi surnuaiia värava kõndida? Kui palju surma toob meile uus aasta? Hea, et me seda ei tea. Jumal halastab meie peale. Olgu ta meile kõigile armuline!"

(Kogumikust: "Gespenstergeschichten aus dem Baltikum". Hrsg. von M. Klein. Frankfurt am Main, 1980.)

WERNER BERGENGRUEN

KERGE MAA

Saksa keelest tõlkinud Jaan Undusk

Vaikel laupäeval ajas isa Jevlogi üleliigsed habemekarvad oma preesterliku parra ülaservade kohalt maha, aga lihavõtteööl, kui ta missat luges, lihavõtteööl, mil kõik ju pakatab ja puhkeb, olid need uuesti näkku kasvanud. Ja kui me hommikul vara preestri puumajakeses, mis oli kirjuks võõbatud nagu lihavõttemuna, lihavõttelaua taga istusime, siis mängis lihavõttepäike väikeste hõbedaste täppidega tema kortsulisel näol.

Lihavõttehommikul pärast õist jumalateenistust on õigeuskliku süda pilgeni rõõmu täis ja kõigile oma ihuliikmeile tahab ta rõõmu valmistada: oma kopsudele sellega, et hingab leebet lihavõttetuult; oma kõrvadele sellega, et kuulab kellahääli ja kuldnokakisa; oma kätele sellega, et silitab pehmeid pajuurbi ja tüdrukupalgeid; oma silmadele sellega, et kissitab neid kevadepäikeses; oma vatsale sellega, et katab lihavõttelaua kõigi nende asjadega, mis ühe inimese rõõmsaks teevad pärast paastuaega, siis, kui Issand on hauast välja tulnud: kirevavärviliste munade ja õrnroosa singi ja rasvapirukate ja magusa pasha ja kena valge viinaga, millest päike paistab läbi nagu selgetest lihavõttevetetest üleujutatud aasal.

Me sõime ja jõime ja kaugusest kandus meieni tüdrukute kiljumine lihavõttekiigel.

"Isake!" ütlesin ma. "Nii kergeks on muutunud elu ja nii kergeks saanud maa, et ta koos meiega kaasa õõtsub nagu lihavõttekiik!"

"Aga, armas noormees," vastas isa Jevlogi, "sa ei pruugiks ometi arvata, et maakera viinast kergemaks on läinud. Ei, ei, las ma seletan sulle, mis ta nii kergeks teeb. Napsist võib ta küll sinu ja minu jaoks kergem olla, sest me oleme tõesti napsi võtnud, ja üsna tublisti napsi võtnud, ja võib-olla on ta samast asjast ka Akulina Akimovna jaoks kergem, ma mõtlen oma virtinat; sest ma võin vanduda, et see kolm korda neetud naisterahvas on endale karahvinitäie märjukest kõrvale toimetanud ja selle otsejoones kõrisse kallanud, ilma suupisteta – on see mõni inimese mood! -, või on siis viisakuse pärast suupiste asemel leivaraasu nuusutanud, mõistad: joonud nagu opman, aga nokkinud nagu kanake! Jah, ka Akulina Akimovna jaoks võib maa napsivõtmisest kergemaks saada, ikka valgest viinast, tollest armsast hoidjast! Aga tegelikult ei tule see viinast, ei tule teps mitte viinast, sest täna on maa igale Looja loomale kergem. Vaata ainult aknast välja, kass kargab ringi nagu pall ja Varlamovite maja katus vaarub jalgel, ja kellatorn lööb tantsu nagu peigmees, ja kanalaut keksib kui linavästri, ja vesi veereb aasal, ja ahi, sa Taevane Isa!, ahi lendab

läbi toa, tõega, ta lendab! Otsusta nüüd ise, kas saab see kõik viinast tulla? Ehk on Varlamovite maja katus viina võtnud, või siis kellatorn, või ahi, või isegi vesi heinamaal? Kas nõnda? Seda sa ju ometi ei usu. Ei, minu armas, see kõik ei tule viinast! Ma võin sulle öelda, kuidas selle maailma kergusega lood on. Alguses oli meie maa kerge, üks kirju seebimull oli ta oma alguses süütuses, seebimull, mille jumal enesele omaenese rõõmuks oli teinud. Kera oli nii kerge, et ta võis tiirelda, ja nõnda ta tiirleski ümber päikese ja näitas talle kord oma ülemist, kord jälle alumist poolt. Aga siis, mu noormees, siis muutus ta raskemaks, ikka raskemaks inimese pattudest, ja siis ta rippus õhus nagu sajapuudane pomm, mida vang oma jala otsas järel veab, siis ei saanud ta enam päikese ümber tiirelda, ja siis pidi juba päike ise puhtast heasüdamlikkusest ümber maakera tiirlema hakkama, et kõik maad natukene valgust saaksid. Jah, nii raskeks oli muutunud maakera. Ja siis muutus ta järsku pisut kergemaks, aga ikka mitte nii kergeks, nagu ta praegu on. See oli tookord, kui Lunastaja kleenuke pöid esimest korda maad puutus, siis kui Jumalaema, meie kõigepüham emake, ta esimest korda oma rüpest maha pani. Siis tegi maakera hüppe, ühe väikese hüppekehe nagu noor kass.

Siis aga juhtus, et Lunastaja keha maeti maha. Seal tuli nii palju pühadust korruga maa sisse, et tema pattude raskus nagu ära pühitati. Ning just lihavõttehommikul, kui Issand pühitsetud maast üles tõusis, siis oli kõik raskus sellest läinud, siis oli maa kerge nagu see kaljurahn ülestõusnule, mille jüngrid tema haua ette veeretasiid, siis tegi ta hüppe nagu külapullike! Ja sellest alates lendab ta igal lihavõttehommikul läbi sinava õhu, lendab ja õõtsub kõrgemale kui lihavõttekiik, tuhat korda kõrgemale! Ja kui me kord surnud oleme, nii sina kui ka mina, siis on maamuld meilegi kerge, kerge kui üks suleke. Vaata, armas noormees, nii on need asjad siis selle maa- ja mullakergusega."

Isa Jevlogi vaatas mulle oma vanade vesiste lapsesilmadega südamlilkult otsa, noogutas seejärel ja ütles veel kord lihavõttetervituse:

"Kristus on üles tõusnud!"

Ja ma vastasin talle, nagu ma tahan vastata kuni oma surmani:

"Ta on tõega üles tõusnud!"

(Kogumikust: W. Bergengruen "Schnaps mit Sakuska: Baltisches Lesebuch". München, 1992.)

GERTRUD VON DEN BRINCKEN

Baltimaa

Saksa keelest tõlkinud Ain Kaalep

Ei meie lapsed kunagi saa seda teada,
milline kodusel merel on õhtune hetk,
kui üle luitepatjade öö võtab seada
kuuvalgelampi ja algab ta vaikiv retk.

Ei meie lastel enam see pilt ole hinges,
kuidas kaob eilsete-homsete vahelt kõik piir,
kui seinavappidel, nägudel kirikupinges
sinerdab sama legendiakende kiir.

Ei meie lapsed saa tunda pilvede laama
koduste metsade kohal kui südame sees –
kuidas maa määratu üksindus pärale saama
tõttab sinna, kus taevane üksindus ees.

Ei oma lastele suuda me edasi anda,
kuis kajas rabadel märtsikuu tuulte ulg,
et meie vaimu kuhugi sinna kanda,
kus lõpeb kirkuses otsija ajalik kulg.

Ei meie lapsed kunagi seda adu –
teisal neil juured, teine neil saatusering.
Andku vaid Jumal, et käima nad võõraid radu
iialgi nõnda ei peaks, et koju jääb hing!

(Luulekogust: Gertrud von den Brincken "Gezeiten und Ausklang: Gedichte aus dem Nachlaß. Hrsg. W. von Löwenstern". Mare Balticum, Köln, 1992.)

HELLMUTH KRÜGER

Kohvikukevad

Saksa keelest tõlkinud Ain Kaalep

Paks härra, silmad sinised ja plassid,
siin valgust põrmitseb, ees õllekann.
Neid ridu – meie ees on kohvitassid –
ma linnaplaani peale sirgeldan.

Varblasi aias kargleb kummipallidena,
tuhmrohelisi kastaneid näeb lehvivaid.
Üks ettekandja ukseaval, blond ja kena,
teeb näo, kui oleks kõik see tema tehtud vaid.

(Kogumikust "Die Baltischen Provinzen. Bd. 4: Die jungen Balten. Gedichte. Hrsg. B.Goetz". Felix Lehmann Verlag, Berlin – Charlottenburg, 1916.)

ROGER ANDERSON

ME KODUTUD

Saksa keelest tõlkinud Toivo Tasa

Päris varastel fotodel ma kõõritan enamasti häbenedes kaamerast mööda. Ühtlasi usun avastavat enda juures teatud enesetähtsustamist; olen just nagu keegi, kes on inkade kulla jälile jõudnud ning kel ei ole enam mahti mingi nii labase isiku jaoks nagu piltnik.

Huvitaval kombel ei ole mul ühtegi fotot oma lapsepõlvest, kus ma oleksin paljapäi. Ikka on mul mingi tobe väike valge müts peas, umbes niisugune, nagu ameerika madrustel ameerika meremeestefilmides. Ainult üks kord, kui isa mu elusa hobuse selga hiivas, kannan ma suurt nokkmütsi, mille alt mu hirmunud lapsenägu peaaegu väljagi ei paista. Kõrval seisab isa, peas prints Heinrichi moega müts ja seljas kuub, mis näib kõhu pealt juba veidi pitsitavat. Võin ette kujutada, miks isa naerab: küllap ikka sellepärast, et tal endal ei olnud vaja hobuse selga ronida.

Teistel fotodel on näha meie maja või isa, ema ning mina koos virtin Pauline ja koer Tommiga. Teisel on ainult Pauline ja Tommi koos Peetri ja Nikolai ja

meie seaga, kelle nad parajasti sauna taga ära olid veristanud. Niisugustel päevadel ei võtnud ema mind jutulegi.

Miks ma räägin toonastest fotodest? Sellepärast, et vaatan neid harva ja õieti ma ei vajagi neid. Lapsepõlve küla on mul gravüürina täpselt peas. Võiksin ta igal ajal õiges mõõtkavas uuesti üles joonistada ja majade ümber, kus mu sõbrad elasid, punased sõõrid tõmmata. Ühe sõõri Antsu majale, ühe Volli majale, ühe Oskari majale ja kaks sõõri kahele tüdrukule, kelle nimesid ma ei reeda.

Kasvasin üles 21 majaga külas. Nimeks oli ta saanud raskesti hääldatava Lüllemäe ja ta asetses eemal, lahus suurest laiast maailmast. Et asjassepühendamatutele pisutki tema asukohta kätte juhatada, teen ma maakaardil pisukese tiiru ja hüppan ühtlasi ajas aastasse 1935:

Kes tookord Helsingist merd mööda lõuna suunas juhtus purjetama, jõudis umbes 70 kilomeetri järel takistamatult Tallinna. Seal edasi jäi veel 200 kilomeetrit, samuti lõuna suunas. Too maa, mis oli nii väike, et sai nende 200 kilomeetri järel juba otsa, too maa siis oligi Eesti. Siis oli ta veel vaba, veel vallutamata nõukogude sõjaväe poolt.

Lüllemäele jõudmiseks oli kõige parem kasutada rongi. Vedurit köeti alles kasehalgudega ja tal kulus vajaliku vahemaa läbimiseks terve öö. Rikkad oleksid võinud Tallinnast selleks sõiduks ka takso võtta, aga see ei tasunud ennast ära. Maanteed olid auke täis ja tolmasid kui tont.

Lüllemäele sõitja ei jõudnud ka veel rongiga päriselt kohale. Maakonnalinas Valgas tuli rongilt maha tulla ja sõita mootordresiiniga 19 kilomeetrit edasi ida poole kuni Karula jaamani. Seal jäi sihtpunkti veel ainult seitse kilomeetrit.

Mootordresiinist väljunud reisija pidi vaatama, kas keegi ta hobuseküüdiga Lüllemäele viib, või siis postinaise redelvankrisse ronima. Tema vedas iga päev kihelkonnas posti laiali ja oli terve päeva sõidus. Kui ta siin-seal pisut napsu sai, kestis ringsõit kauemgi ja talumehed võisid õnnelikud olla, kui nad hommikuse lehe õhtuks kätte said.

Naise nime ma ei tea. Mäletan veel üksnes seda, et kõik teda postitädiks hüüdsid ja et ta hobune Olli oli õieti see tegelik postiljon, sest ta traavis kõik postikogumiskohad läbi ka siis, kui perenaine vankris juba ammugi unne oli suikunud.

Postitädi oli mu eriline sõbranna. Sageli kõmpisin talle hommikuti pool kilomeetrit vastu, vaadates samas järele kohad, kus kasvasid kõige ilusamad kivipuravikud. Kõige ilusamad kasvasid kaskede all, ja neist kõige ilusamad olid need päris tibatillukesed. Nad piilusid samblast nagu niisked koerakoonud.

Postitädi tulek pakkus mulle huvi ka ühel teisel põhjusel. Tõi ju tema kaasa värske päevalehe, mille igas numbris leidis üks tohutult põnev asi. Nimelt ilmus viimasel leheküljel järgnev piltjutustus e *cartoon* (seda sõna ma siis muidugi ei teadnud), ja iga kord jäi õhku rippuma küsimus: kuidas õnnestub FANTOOMIL, sel õige asja eest võitlejal, järgmises andes ellu jääda? See õnnestus tal imekspandaval moel ikka ja jälle, ja kui näis, et nüüd on kadunud kõik, jätkus lugu järgmine kord sõnadega: "Imepärasel kombel eluga pääsenud

FANTOOM..." ja uus seiklus algas. Kohtasin teda hiljuti ühes bulvarilehes taas. Ikka veel kannab ta oma harjumuspärast võitlusriietust, ning otsemaid läksid mul silmad märjaks, olgugi et fantoomi vägiteod tundusid mulle pisut lahjad. Mõni ime: vennike peaks olema juba vähemalt 90aastane.

Mu vanemad olid põlvnevuselt selle paljuvallutatud maa tüüpilised taimed. Isal oli rootslasest isa ja sakslannast ema, kusjuures ema põlvnes omakorda vene-eesti perekonnast. Räägiti võrdselt saksa ja eesti keelt, välja arvatud arvutamisel. Odin, dva, tri: kas või sure, aga seda oskas ema ainult vene keeles öelda. Mina jälle tavatsesin oma vanemaid vihastada niimoodi, et vastasin neile oma mänguseltsiliste keeles. Lõuna-Eesti murre (igale pikale täishäälikule lisandus seal põhimõtteliselt otsekui veel üks pikk *ää*) kõlas lihtsureliku kõrvadele nagu vanakuradi valukarjatus.

Palju tunde veetsin ma ema ärapeetud jalgrattaga sõites. Esialgu kasutasin seda kui tõukeratast, seistes parema jalaga vasakul pedaalil ja andes vasakuga hoogu. Pärast sõitsin juba päriselt, ainult sadulasse veel ei ulatanud. Kui sõitsin, siis paistis, nagu tallaksin sepalõõtsa.

Lüllemäel, mille juurde kuulus veel üsna lai ümbruskond, oli olemas oma pastor, arst (minu isa), hambatohter (minu ema), loomaarst, kaks seppa, kaks rätsepat, pank, meierei ja ämmaemand. Lisaks kolm segakauplust, igaihe ukse ees pikk lasipuu, mille külge talumehed hobuseid sidusid. Igal kauplusel oli minu jaoks olemas oma eripära: Kompus müüs suurepäraselt õunamahla, Kulbin ehtsat kraakovi vorsti, mis lõhnas mis hirmus, aga maitstes neetult hästi, ning Lõokese käest sai kõige lihtsamini osta sigarette, mida siis lehmakarjas salaja pahvida võis.

Maastik, kus ma üles kasvasin, oli kaunis nagu ei ükski teine. Oli palju metsa, ning hulk väikseid, kuid järske mägesid, mille vahel ikka ja jälle läikis järvesilmi. Neil olid iseäralikud nimed: Kõstrijärv, Kogrejärv, Dollarijärv ja Raudjärv. Kõige salapärasem neist oli Raudjärv: täiesti ümmargune, mudane, mustjassinise veega ja nii sügav, et mitte keegi meist kordagi põhja kätte ei saanud. Räägiti, et kunagi seisis selle koha peal loss, mis olevat kurja nõiduse tõttu maapõhja vajunud.

Ilmastik oli meie kandis alati kuiv, kuid seejuures kas hästi kuum või siis hästi külm. 40 kraadi sooja ei olnud mingi haruldus, 40 kraadi pakast samuti mitte. Igal talvel sõitsid talumehed Dollarijärvele, kus saeti järvejääst meetripaksusi kamakaid ja vinnati need regedele. Jääkamakad viidi meierei keldrisse, kus nad saepuruga kinni kaeti, et oleks, kus suvel võid külmas hoida.

Koolini oli maad kuus kilomeetrit. Kuni lume tulekuni sõitsin ma sinna rattaga, seejärel suuskadega. Enamasti võis end sappa haakida mõnele reele, mis samuti lapsi kooli viis. Talvel algasid koolitunnid alles kell kümme ja lõppesid kella nelja paiku. Kui koju jõudsin, siis oli tuli petrooleumilampides juba üles võetud. Elektrit tookord külades veel polnud.

Vanad mehed rääkisid, et nende kooliajal oli poistel huntide pärast alati malakas ühes. Minu koolipõlves eksis vaid aeg-ajalt mõni hunt Eestisse. Aukudeta piiritara hoidis hundid Vene poole peal kinni.

Talv oli seltskondlike ettevõtmiste kõrgaeg. Seltsimajas tehti teatrietendusi ja peeti tantsuõhtuid koos nende juurde kuuluvate kähmlustega. Käidi üksteisel ka kodus vastastikku külas. Söödi ohtrasti, joodi veelgi enam ja taoti ööd otsa kaarte. Eeskojas seisis kuhjas külaliste viltsaapad, mida kanti õues paremate jalanõude peal. Saanis koju sõites oli lõikavalt külm, paksudest karusnahksest tekkidest hoolimata.

Suvel oli kolm kuud koolivaheaega. Puhkusereise sel ajal ei tehtud ja nii veetsingi ma suurema osa ajast talupoiste seltsis. Sageli jäin mõnda perre lõunakski. Keset lauda seisis savipott jahuse pekikastmega, millesse me sorikasime siis oma kartuleid. Juurde haukasime rasket, nätsket, krõbeda koorikuga musta leiba ja jõime piima või viljakohvi. Tundub, nagu võiksin toda unist keskpäevakuumust, milles see kõik toimus, ikka veel lausa käega katsuda. Aeg-ajalt kellegi suu matsub. Laest allatilpneva kärbspaberi küljest kostab ahastavat pirinat, mis jääb järkjärgult vaiksemaks.

Pärastlõunal ajasime lehmad karjamaale, tegime suuri plaane, hulganisti lollusi ja meil oli lausa pööraselt igav. Aeg näis paigal seisvat ja tundus olevat niisama otsatu kui taevas meie kohal.

Õhtul, kui läks jahedamaks, mängisime külavainul võrkpalli, ning veel hiljem lipsasin isa juurde teki alla. Isal tuli mulle siis veel ruttu mingi uus ja pikk lugu jutustada. Enamasti meenuski talle mõni uus lugu, ent kas see oli ka küllaldaselt pikk, seda mina järgmisel hommikul päris täpselt enam ei mäletanud. Arvan, et isa pidi mind sageli süles õigesse voodisse kandma.

Järskude mäeveerude tõttu lõigati meil vilja veel sageli käsivikatiga. Mehed, kes niitsid, seisis üksteisest eemal kuldkollasel mäeküljel ja löid tumedaid sihte viljavälja sisse. Kui vikat nüriks läks, haarati luisk ja tõmmati ühelt ja teiselt, ühelt ja teiselt poolt üle vikatitera. Sellest sündis heledaid kõlksatusi ning ükskord...

Aga seda, mis ükskord juhtus, ma ei jutusta, sest kardan, et ma ei jätagi siis enam järele. Võiksin põnevisilmi muudkui kirjutada ja kirjutada...

Tahaksin siinkohal hädavajalikuga piirduda.

Kui olin saanud kümneseks, vallutas riigi nõukogude sõjavägi. Varsti seejärel hakkas kaduma inimesi. Nad viidi ära pimedas öös ja udu varjus, küüditati Siberisse või lasti lihtsalt niisama kusagil maha. Kes ei olnud kommunist või oli koguni nende vastu, sel oli ühtäkki peenike pihus. Paari kuuga oli Eestis 100 000 eestlast vähem. Mu isa võitles Esimeses maailmasõjas bolševike vastu. Selge, mis teda nüüd ähvardas. Stalini! oli hea mälu.

Tundub saatuse ironiana, et meie ja paljude teiste elu päästis ära teine inimestelihunik. See mees, kes korraldas suure ümberasumisaktsiooni Saksa Riiki, oli Adolf Hitler.

Sobis tollesse liigestest lahti karanud aega, et minust sai vaimustunud noor pioneer, kelle kirjandit Stalinist koolis kiideti ja seinalehes eksponeeriti. Ma ei saanudki päriselt aru, miks mu vanemad Eestist lahkuda tahtsid, ja hoopiski ei mõistnud ma, miks peaksin mina nendega kaasa minema.

Sattusin võõrale maale, mis jäigi mulle võõraks Mecklenburgis, võõraks Danzigis, võõraks Pommeris, võõraks Hamburgis, võõraks Ruhris ning võõraks ka Münchenis. Oli ainult üks linn, kus oleksin (kui vaid oleksin võinud!) meelsasti juured alla ajanud. Too linn oli otsekui selleks loodud, et tema müüride vahel ükski võõras ennast võõrana ei peaks tundma. Leidsin seal otsekohe ka head sõbrad. Ja see linn – see linn oli iseenesestki mõista Berliin.

Sõda ja paoretk lõppesid kaunis täpselt mu 15. sünnipäevaks. Siis järgnenud sisuks said amet (edukas), abikaasa (hea) ja lapsed (korralikud) ning kõik see kokku kestis palju kauem. Kui aga üritan neid aastakümneid mälus tagasi tuua, siis võtab üsna varsti silmad päris pilkuma, sest suudan eraldada veel vaid üksikuid nägusid. Näen sõpra, kes on juba lahkunud, sõbratari, keda enam kunagi ei kohta. Suur lõik elu heljub otsekui udus, nagu üksainus suur hall laam, mis hakkab üha rohkem ja rohkem laiali vajuma. Üksnes selle elu algus oleks otsekui kristallile maalitud. Ilma kaugmäleta ei oleks inimesel kodumaad.

Võttis aega, enne kui ma sellest aru sain, ja veel kauem, enne kui mu kaugmälu ennast liigutama hakkas. Alles pärast 20aastast ajakirjanikupõlve hakkasin ma ilma mingi erilise põhjusega kirjutama inimestest võõrsil ning põimima noisse lugudesse pilte omaenese kodumaast. Alustasin õige ettevaatlikult. Kartsin, et toimetajatel võib asi igavaks minna.

Enamikule toimetajatest mu põimingud kummalisel kombel meeldisid, ja keegi neist sõnas ükskord: "Kulla mees, nagu ma siin loen praegu... Te olete küll vist lausa paradiisis üles kasvanud."

Noogutasin innukalt, aga samas tundus see märkus mulle ebamugav. Tõesti, millega olen ma niisuguse kingituse ära teeninud.

München, august 1983.

(Tõlgitud autori lahkel loal raamatust: Roger Anderson "Wir Heimatlosen. Reportagen über Gedehmütigte und Diskriminierte". Frankfurt am Main, 1984.)

R. Anderson (sünd 1930) elab pärast viljakat elutööd saksa ajakirjanduse viinamäel vabakutselisena Münchenis. 1977. a pälvis ta kolleegide seas hinnatud Egon Erwin Kisch'i auhinna. Tema ühe hiljutise kodumaareisi ajal sai konkreetse kuju soliidse saksa kirjastuse *Hoffmann und Campe Verlag* idee pühendada Balti riikidele oma veel soliidsema kuukirja "Merian" 1992. a septembrinumber.

Ühe baltisaksa anekdoodi kohaselt olevat krahv Hugo von Keyserling (1833-1903) oma poisiohtu lapselapse küsimuse peale, mis siis ikkagi õieti on too "ajalugu", vastanud umbes nõnda: "Ajalugu, mu noormees, on see, mida aadel t e e b ja millest kodanlased hiljem oma raamatuid k i r j u t a v a d." See Kuramaa aadlipéaliku stiilne vastus oma järeltulijale näib sisaldavat enam kui vaimukas seisuseuhkus; siin on rinnakuti asetatud ning jaheda üleolekuga üksteisest lahku löödud aadli- ja raamatukultuur, ülikuetikett ja kirjandus, aristokraat ja literaat, tegu ja tekst – just sel viisil, nagu see cheda aristokraatse pärimuse järgi peakski toimuma. Muidugi ei olnud see pärimus krahv Hugo ajal ammugi enam inimsaatuste ainus tegelik suunaja või peegeldaja, seda isegi Lääne-Euroopa standardite taustal keskmisest konservatiivsemas Baltikumis. Lisaks tuleb arvesse võtta, et too esmapilgul nii selgepiirilise seisuslik chitis, mis Balti provintsidest välja oli kujunenud, varjas eneses mitmeid kastidevahelisi üleminekuribasid ja seisusliku solidaarsuse piirkondi, mida väljendasid ka aristokraadi ja literaadi vahelised suhted. Võiks koguni öelda, et viimatinimetatud suhetel on Eesti-, Liivi- ja Kuramaa vaimuloos täita omapärane roll, milleks löi aluse literaadist isiku eriline seisund baltisaksa kultuuriruumis, või spetsiifilisemalt, mõiste "literaat" kohalik tarvitustraditsioon. Väike kõrvalepõige seisuste maailma lubab paremini haarata ka baltisaksa kirjanduse kui mõttelise terviku iseärasusi.

Sõna varasemat pruuki järgides hüüti Balti provintsidest literaatideks kõiki kõrghariduse omandanud, "teadust saanud" inimesi, kes ei olnud ühe või teise Balti rüütelkonna liikmed. Literaatide hulka arvati niisiis pastorid, arstid, kodanlastest juristid, kõrgkoolide õppejõud, diplomeeritud insenerid, arhitektid, aga ka näiteks metsaülemad ja apteekrid, eeldusel, et nad olid saanud akadeemilise koolituse (vt W. Lenz, *Der baltische Literatenstand*. Marburg, 1953). Selle haritlastekihhi ajalooline erilisus tulenes aga tõigast, et ta moodustas ametlikult tunnustatud, ka juriidi-

lised vormistatud seisuse (*Literatenstand*), kellel olid oma erilised, osalt aadligagi ühised õigused ning kes oli ise kindla seisuse teadvuse kandja. Literaat ei olnud niisiis mitte lihtsalt haritlane, vaid seisuslik isik, seejuures isik, kes pidas end põlisaadliku kõrval n-õ teise kõrgseisuse esindajaks, tehes vahet enese ja kodanlasest keskseisuslase vahel. Mitteaadlisoost haritlaskonna käsitamine omaette seisusena on üks baltisaksa kultuuriloo kõige kordumatumaid ja seetõttu terast lähelepanu nõudvaid seiku.

Seega seisib literaat oma ellusuhtumiselt ja sagedasti isegi eluviisilt kõige lähemal just aristokraatlikele ringidele; kaht kõrgseisust ühendas haridusliku tasapinna umbkaudne võrdsus, mis baltisaksa arvuliselt piiratud kogukonnas sai tihti mõõduandvamaks kui juriidiline või varanduslik veelahe, liiati kui materiaalsete väärtuste omanikena oldi siinmail üldiselt tagasihoidlik. Kahe kõrgseisuse sümbioos muutus eriti tajutavaks baltisaksluse õitseajal 19. sajandi keskpaiku: kui literaadid moraalses ja sotsiaalses mõttes alati aadlist eeskujul olid võtnud, siis kasvas – tänu esmajoones ühistele õppeaastatele Tartu Ülikoolis ja niisiis ka vastastikku tihedamatele kontaktidele – literaadiseisuse intellektuaalne mõju aadlikihile, mille tagajärjel viimane oma partneri seisuslikku pädevust üha järjekindlamalt mõõnis. Võime neid kahte juhtivat seisust võrrelda baltisaksa vaimu, baltisaksa kultuurilise aju kahe poolkeraga: aristokraadi ja literaadi vastastikusel tõe- ja tõukeväljas kujuneb baltisaksa kultuuri vaimne kese, kujuneb sajandeid enne selle kultuuri õitseagega. Või teisiti öeldes: aristokraadi ja literaadi seisusliku solidaarsuse piirkond on baltisaksa kultuuri südamik.

Juba formulatsioon ise näitab, et ei saa rääkida mingist absoluutsest ühtesulamisest või sünteesist. Kaks seisust jääb segunemata edasi kestma, aga neid liidab mõlemapoolselt tunnustatud tulukooslus. Tuletagem meelde Hugo von Keyserlingi lauset, mis võiks pärineda baltisakslase enesetunnustuse piiblist: ajalugu on see, mida aadel t e e b ja millest kodanlased (*die Bürgerlichen*, mõel-

dud on siinkohal literaadiseisust) k i r j u t a v a d. Ajalugu, baltisaksa ajalugu on see, mis ühendab aristokraati ja literaati – kahe elitaarse, valitud, ajaloolise seisuse esindajat Baltikumis. Teised seisused jäävad ajaloost välja, ajalugu kui teo ja teksti ühtsus sünnib aristokraadi ja literaadi koostöös, nende vastastikuse solidaarsuse väljal. Ent niisamuti pole vähimatki kahtlust selles, et esmane jõud ajaloos on tegu ehk aristokraat, aristokraatlik tegu – just see on ajaloo sisu; literaat vormistab seejärel ajaloo, kannab selle teksti. Mis aga veelgi tähtsam: tekst iseenesest ei ole tegu, ta on teo jälg; tekst ei ole mehetegu, vaid selle kajastus, vari; teksti tcha ei tähenda tegu tcha, vaid tegu üles märkida.

Siin olemegi jõudnud baltisaksa kirjanduse seesmise draamani, mida mõnede arust pole kunagi olemas olnud. See on päris kindlasti olemas olnud, kuid veidi teistsugusel kujul, kui üldiselt otsitud. Baltisaksa kirjanduse hingeline draama seisneb selles, et – oma klassikalises vormis – ei võtnud ta teksti, niisiis ka isennast, kirjandust, kui tegu, vaid kui j u b a t e h t u d t e o k a j a s t u s t. Tegusid tehti väljaspool ja enne kirjandust; kirjandust oli vaja, et seda kirja panna. Kirjanduslik tekst iseenesest ei olnud see õige, see päris-tegu. Aga kirjanduses, kus teksti ei võeta kui seda õiget, esmast ja päris tegu, vaid üksnes kui selle teo jälge, võivad suurimad kõrgused jääda saavutamata.

See ei taha olla järjekordne heietus baltisaksa kirjanduse keskpärasuse üle. Nagu näidata püütakse, ületas baltisaksa kirjandus aeg-ajalt ja lõppude-lõpuks iseenda kui varju, jõudes ka esmaste tegude juurde. Mis meid huvitab, see on pilguheit ühte neist möödani-ku kirjaruumidest, kus tekstide paratamatus ajaloo osana oli küll eksemplaarselt teadvustunud, kus aga samas kiivalt nähti vaeva sellegi nimel, et tekstide tegemist liiga tõsiselt võtma ei hakataks.

Aristokraatsuse ja literaatsuse sümbioos baltisaksa kultuuriajajus tingis seega kõigepealt tekstide suhtelise paljususe, tähelepanuväärse tekstuaalse kvantiteedi. See tulenes põhiliselt literaadipoolsest initsiatiivist, see oli literatuursuse ekspansioon baltisaksa vaimuelus: kirjutamisoskuse suhteliselt kõrge keskmine tase, kogu rahvakillu hea tekstuaalne baas. Arvestades asjaolu, et baltisakslaste

protsent Baltikumi rahvastikus oli alati alla kümne (Eestis aastal 1897 nt 34 500), on nende poolt järele jäetud tekstide kogumaht aukartustäratav. May Redlichi koostatud "Baltisaksa kirjanduse leksikon" (1989), mis sisaldab põhiliselt ilukirjandusteoste ja baltlaste tõlgitud belletristika nimekirja, toob ära üle 5400 raamatu ja brošüüri umbes 620 autorilt. Kui sellele lisada siiaaamani hõlmamatu ulatusega teaduskirjandus kohati vägagi nimekate autorite sulest, siis paisuvad need numbrid muidugi tublisti.

Aristokraadi ja literaadi tulukoosluse teine põhiaspekt baltisaksa vaimuses on seotud aristokraatsuse ekspansiooni ja rüütlimoraaliga. See oligi see sundus, millest tärkas baltisaksa kirjanduse hingeline draama: balti literaati sügavalt juurdunud aadlikkoodeksi järgi ei saanud väärrika inimese esmane ja olulisim tegu olla tekst. Ajaloo täiuslikkust silmas pidades oli tekstide paljusus küll absoluutselt vajalik, kuid seda mitte väärtusena iseeneses, vaid üksnes ajalooliste tegude võimalikult avara kajastusena. Säärane suhtumine teo ja teksti vahetkonda oli valitsev nii baltisaksa kultuuriterviku kui ka üksiku kirjamehe individuaalpsühholoogilisel tasemel. Enne tegu, siis tekst – nõnda käis kõrgema seisuse vana õpetussõna ning et literaat o l i Baltikumi kõrgeisuslane ning aristokraatlike hoiakute jünger, siis allus ta kultuurinormi karmile, ent õiglasele sunnile. Vastutav seisus ei tohtinud tekstile pimesi anduda, kirjandus ei saanud olla aumehe esmane pühendumus, kirjandus tuli kõne alla alles pärast üldkasulikku ühiskondlikku tegu. Säärane moraal heitis üle kogu baltisaksa kirjanduse mingi harrastustegevuse loori, ka suuremaid andeid ja sünnipäraseid kirjanikke tõmmati seisuse rattale: sina ei pea mitte kirjatahe perra himustama!

Teksti teisejärgulisus baltisaksa kirjanduses paistab kirjutavate seisuste elust ja tekstide eneste laadist mitutpidi välja. Seltskondlike kohustuste ring on üsna avar ja seltsimine ise üks kõige kohustuslikumaid eneseteostuse vorme. Positsioon seltskonnas ja seltsides on kõikjal tähtsam kui ükskõik milline koht esteetilisest edetabelis. Isegi filosoofiline jalutuskäik loodusse, rõõm säravast eestrist ja jumalarahust seisab tegude hierarhias kõrgemal kui sellest samast loodusela-

musest sündinud luuletus. Postromantilises kunstikultuse maailmas on sedalaadi asjust kahtlemata raske aru saada. Üldkasulik mittekirjanduslik tegu kumab läbi baltisaksa tekstidest endist, neid ühltasi õilistades; juhendav toon võib vahel olla leebe, kuid päriselt temast lahti saada nõuab eneseületust. Aadlit kritiseeriv publitsistika oli sügavamal mool. aadliühiskonna produkt. Kui krahv Nikolai Rehbinder (1823-1876) proovibki kätt seisusckohatult "vastutustundetust" tülpimuspoeesias ("Eesti, mu kõle isamaa, / täis vilestust ja vaenu..."), siis teenib ta ära kauakestva põlguse. Ka kirjanduslikku epigonismi saab mõista sellesama malli varal: Goethe või – Baltimail pigem – Schillerit jälgendav luulendus oli taas jälg vaid millestki juba varem toimunud. Mitte süüdimatu, vaid põhimõttele on tihti baltisaksalik epigonism, mis lihtsalt näitab tekstile kätte tema koha väärtuste hierarhias – kindlasti mitte selle tipus.

Niisiis ei ole see esmajoones loominguine suutmatuse, vaid loominguilisele vabadusele seatud seisuslikud piirid, mis eritlejad aegajalt on sündinud rääkima kvaliteedinappusest baltisaksa kirjanduses. Too kvaliteet ise aga ei olegi nii kesine, kui veidi juba hapuks läinud hinnangud seda välja paista lasevad. Alatasa on see olnud kas ideoloogiline võõrastus või võimetus tajuda ühe – mitte sugugi puhas-saksa! – rahvakillu hingelist omapära, mida kvaliteediotsuste taha varjatakse. Baltisaksa kirjandust on vähemasti saksa kirjandussaartest esteetiliselt kandvaimaks peetud. Teiseks on baltisaksa kirjanduse hindajaid alati halvasti mõjutanud nende hinnangute ebateadlik, kuid vale proportsiooniga taust – hiiglasuur saksa kirjanduse tervik. Ent kolmandaks, tõsi, ei saa rõhutamata jätta ka seda, millest ülemaal juttu oli: baltisaksa mõnes mõttes literatuurselt väga arenenud kultuur ei olnud esteetiliste väärtuste keskne ega tunnistanud teksti tekstuaalset iseseisvust. Loominguine individualism jättis siin tõusikliku mulje, aga ideoloogilisi kaanoneid kujundasid kõike muud kui tõusikud. Parim oli siin enamasti tekst, mis ei olnud liiga hea.

Ja ometi on baltlastegi pärandis terve virm neid "liiga" häid tekste. Üldjuhul nõudis nende ilmaletulek väljumist Baltikumi aristokraatlike "kohustuste ringist" ning kokkupuudet kas Saksa emamaa või mõne muu

liberaalsema kultuuriga, kus tekst võis olla ka esmane tegu. Baltisaksa kirjanduse tõeline esteetiline lahvatus toimus ühes kogukonna aeglase lagunemisega, baltluse kunstiline loovus tõstis üha agaramalt pead kultuuri häireseisundisse viimisel. Baltisaksa kirjandus oli üks neid Euroopa kirjandussaari, kus kõige uhkemaks kujunes lõpulaul. Theodor Hermann Pantenius (1843-1915), Eduard von Keyserling (1855-1918), Maurice Reinhold von Stern (1860-1938) olid uuema baltisaksa kirjanduse teenäitajad Lääne-Euroopas; nende looming kinnitab reeglilt, et aste-astmelt üha suuremal määral sünnivad baltisaksa kirjanike toekamad teosed võõrsil. Mõne juures tõi füüsiline eemaldumine sünnipaigast kaasa baltliku hingesideme lõdvenemise või isegi katkemise, teistele saab võõrsilolek, vastuoksa, kodumaiste kujutusmaastike ergastajaks uue loominguilise vabaduse rüpes.

Krahv Eduard von Keyserlingi areng on ilmekas näide sellest, kuidas algne kodumaalamus füüsilise kauguse süvenedes hingepõhjast üha kirkamalt esile tungib: Keyserling alustas saksa-austria miljööst lähtuvat romaani 1887 ja 1892, elas alates 1895 lõplikult Münchenis, avastas oma ühtekuuluvuse koduste Kuramaa maastikega otsekui kontrasti põhimõttel Itaalia-reisi käigus 1899-1900, misjärel küpseski uue sajandi hakul balti aadlihämaruse inter- ja eksterjööride meistriks. Füüsilisi distantse pikendas ka üha halvenev silmanägemine ning viimaks pimedumine aastal 1908, mis aga krahvi sise- silma nägemisteravust kadunud kodust kirjutades üksnes võimendas. Nende liha ja vaimu pöördvõrdeliste sõltuvuste najal, oma krahvikomplekse raamatutegelaste õlule pannes ja ise neid seejärel vaba loojana kõrvalt jälgides, tegi Keyserling balti aadli loojangust maailmakirjandusliku teksti. Eesti kirjandusle avastas Gustav Suits Keyserlingi arvatavasti juba aastal 1907; Keyserling oli vist küll ainus baltisaksa kirjanik, kelle puhul baltlasi hästi tundev ja nende peale üldiselt sappi pilduv Suits kiitusega kokku ei hoidnud. Eesti keelde on tõlgitud kaks Keyserlingi romaani, "Dumala" aastal 1931 ja "Õhtused majad" aastal 1989, peale selle Keyserlingi tippjutustus *Schwüle Tage* (samanimelises kogumikus "Helged päevad", 1912) jm.

Samasse kirjanikupõlve kuulub käesolevaski "Vikerkaares" esitletav M. R. von Stern, kelle kodumaalane elu ja laagerdunud Keyserlingiga võrreldava eemaldumisloogika alusel. See Tallinnast pärit mitmekülgne tekstitegija (ilukirjanikule lisaks esseist ja viimaks ka filosoof), kes nagu Keyserlingki põdes – ehkki võrratult leegitsevama kujul – nooruses läbi sotsialistliku uudishimu, ei olnud sajandi algul Keyserlingist vähem tuntud kirjanduslik figuur. Sterni erinevatest palgepooltest pälvitud rohkem tähelepanu kas tema varajane sotsialism või hilisem lürism, milles on palju baltilikku loodushärdust, aga samuti ebabaltilikku värvikust ja kujundirammu või isegi teatavat jõu üleküllust. Nüüdsel ajal riivavad saksa kirjandusloolased huvitatust ülesnäitava sõnaga enamasti vaid tema proletarlaseluulet, Sterni visioonaarne tundlikkus ei ole kahjuks tänuvõrd uusavastajat leidnud. Saksakeelne kirjandus on suur ja kes teab, äkki on osa selle aardeist praegugi omapäi unustatud?

Mida enam lähenedid baltlaste sünniaastad 19. sajandi lõpule, seda enam näis nende perest võrsuvat ülesaksalise kandepinnaga kirjanduslikke andeid. Kui Stern kõrvale jätta, siis on üleval tutvustatud autorid sündinud kõik vahemikus 1879-1892, baltisaksa (aga ka eesti) kirjanduse jaoks erakordselt heldes ajalõhes: Werner Bergengrueni (1892-1964), Gertrud von den Brinckenile (1892-1982), Otto von Taubele (1879-1973) ja Siegfried von Vegesackile (1888-1974) lisaks nägid väga nimekatest balti päritolu kirjanikest tollal ilmavalgust veel Bruno Goetz (1885-1954), Johannes von Guenther (1886-1973), Manfred Kyber (1880-1933), Frank Thiess (1890-1977) jt. Kõiki neid ühendab baltimaine sünnikoht, olgu see siis Riia, Tallinn, Tartu, Miiitavi või hoopis mõni maa-mõis, aga samuti saksamaine surmapaik. Need on balti sünni- ja saksa surmapäraga loojad – esteetilisest vaatevinklist kõige õnnelikum kombinatsioon kirjaniku jaoks, keda v e e l võib lugeda baltisaksa kultuurikandjate hulka. Pandagu muide tähele, kui hästi esindab toodud loetelu baltisakslastele üldiselt omaks peetavat pikaajalist: Taube suri 94, Brincken 90, Thiess ja Guenther 87, Vegesack peaaegu 86 aasta vanuselt. See on

õieti viimane täismõõtmeline baltisaksa kogemust jagav kirjanikepõlv – ja põlvkondlikult erikaalult ühtlasi täismõõtmelisim iganes olnute seas, tõeliselt suurejooneline tekstitegijate generatsioon. Põlvkond, kes ühitas teksti ja teo – aga see oli paraku ka baltisaksa kirjanduse lõpp.

Paul Keyserlingk (1890-1918), Eduard Keyserlingi vennapoeg, juba kolmas seda sugu krahv siinses loos, on oma Stuttgardi-sünnipära ja klassikaliselt vara saabunud poeedisurmaga I maailmasõja rindel erandlik. Keyserlingk on varaekspressionistide E. Stadleri, G. Trakli ja G. Heymi saatusühtsustlane ning ehk isegi vaste baltisaksa poolle, seda nii oma noore surma kui ka baltisaksa kirjanduse vaateveerult ootamatu suurlinna-ängistuse, ristilöödupaatose ja kohati järsult hammustava kujunditehnikaga. Tema postuumne luulekogu (1920) sisaldab vaid 23 toodet, kuid see on olnud piisav kogus, et seetada luuletaja nime baltisaksa kultuurimällu. Muuseas on Rilke ühes oma 1918. a septembrikuu kirjas Keyserlingki surmatead- det saades teda oma nooreks sõbraks tituleerinud (R. M. Rilke, Briefe. Bd. 2: 1914 bis 1926. Wiesbaden, 1950, lk 105). Rilke kirjad Keyserlingkile pole säilinud.

Tartlane Hellmuth Krüger (1890-1955), kes näitleja, operettilaulja ja kabaretistina leiba teeninud põhiliselt teatraalsetes asutustes, laiendab baltisaksa luuleruumi Keyserlingkist hoopis erinevas suunas, esindades virtuoosse kohvikuboheemlase tüüpi, keda eestlane harjunud nimetama siuruliseks.

Ka Walter von Wistinghausen (1879-1956) harrastas nooremas eas ametnikukohustuste kõrvalt teatrit teha, astudes Tallinna saksa seltskonna ees Willibald Wickeli nime all üles põhiliselt koomilistes rollides. Eesti Vabariigis töötas ta pikka aega teatri- ja filmikriitikuna "Revalsche Zeitung" juures, avaldades end ka eesti ajakirjanduses (nt ajakirjas "Olion" 1930, nr 6 on ta avaldanud lühiessee "Andekus ja rutiin"), tõlkis koos F. Ottow'ga saksa keelde A. Mälgu "Hea sadama" (1947) ning ilmutas kogumiku eestlaste poolsaksa keelt jälgendavaid humoristlikke luuletusi (1954). Nagu *Halbdeutsch*-luule nii kuulub ka eespool tõlgitud pajatus ülesleidmatust linnast (milles kõik tundsid muidugi ära Paldiski) ehtbaltilikku, antud juhul nn

balti skitside žanri, mida siinmail ikka omace-nese lokaalkoloriitsuses mõnuledes on viljel-dud (tuntuim esindaja G. J. Schultz-Bertram). Kõige muu kõrval on W. von Wistinghausen maineka baltisaksa naiskirjaniku Theophile von Bodisco (1873-1944) vend.

Gertrud von den Brincken oli 20. sajandi baltisaksa luule *magna mater*, ent kirjutas oma pika elu teisel poolel ka palju proosat ning isegi näidendeid. Nii nagu eesti nii on ka baltisaksa naisluule traditsioon jõuline (Min-na von Mädler, Helene von Engelhardt jt) ja rahva kultuurilise identsuse kontrollijana hä-davajalik. Gertrud von den Brinckeni välti-matus 20. sajandi baltisaksa luules ei tulene mitte üksnes tema luule loomupäraselt heast tasemest (ka nt Bergengruen ja Taube olid tunnustatud luuletajad), vaid celkõige asja-olust, et just selle poeessi luules saavutab moodne kahekskärjastatud baltisaksa hing kõige otsesema ja avarama eneserahulduse. Brinckeni luule on algusest peale küüntega kodumaas kinni; sinne näide sai valitud luu-letajanna 100. sünniaastapäeva puhul mullu Kölnis üllitatud *Nachlass*'i kogumikust, on seega avalikkuse ees formaalselt uus, aga sisult hästi äratuntav. Tartu Ülikoolis 1921-1927 toiminud austerlasest filosoofiaprofes-sori Walther Schmied-Kowarziku abi-kaasana elas sünnipärane kuramaalanna mõnda aega ka Tartus, tõlkides muuhulgas vähesel määral eesti (G. Suits) luulet; abielu-paar, kelle poeg Wieland Schmied (s 1929) on nimekas kunstiteadlane ja luuletaja, lah-kus Eestist Saksamaale 1927.

Ka Werner Bergengrueni sünnist täitus mullu sügisel 100 aastat, mitmed suured sak-sa kirjastused avaldasid sel puhul tema teoste uustrükke ning ajalched tõid mälestuskirjuti-si – on ju Bergengruen pärast Lenzi kuulsaim Baltikumis sündinud belletrist. Ent nii nagu E. von Keyserlingi kohta on võidud öelda, et tegemist on kõige vähem tuntud olulise saksa autoriga sajandi esimesest poolest (F. Martini järelsõna Keyserlingi romaanile "Kolmas trepp" aastal 1985), nii kaevati ka Bergengrueni mälestades, et viimased aastakümned on tema üle laotanud vaikuse loori (J.-T. Göb-ler ajalches "Die Welt" 12. IX 1992). Täiesti ilmne on seejuures, et baltlaslik vaimulaad sääraustes (ajutistes?) mälukaotustes oma rolli mängib ja et ballase provintslasesaatus jäl-i-

tab teda veel ka siis, kui temast on saanud tähtis suursaksa kirjanik: nagu Keyserlingis nii on ka Bergengruenis palju seda, mis lähendab teda pigem meile kui riigisakslastele, olgu see siis kas Vene riigi piiriclaniku loo-mulik absurdianne või pisut veiderdav suu-pruukimismõnu, mis parimatel juhtudel tõmmatud hästi puänteeritud novelli liistule. Eesti keelde ei ole tõlgitud Bergengrueni suu-ri romaane, kuid 1966 ilmus valik tema po-pulaarsest jutukogust "Surm Tallinnas", mõne aasta eest "Vikerkaares" ka üks tema varasemaid ja täiuslikemaid novelle, 27aas-taselt kirjutatud "Härra von Ringeni reis". Siin pakutav teine noorpõlvetoode "Kerge maa" (paberile pandud umbes 1920) meenu-tab mõnd Marc Chagalli külamütoloogemi ja toob hästi esile Bergengrueni kaks kirge: aus-tuse kristliku jumala ja hüva napsi vastu. Kristliku humanismi pasunapuhujaks olla oli üks Bergengrueni kõige tunnustatumaid ühiskondlikke rolle; kui kaalukaks seda kuni viimase ajani on peetud, näitab kas või Viini katoliiklikus häälekandjas kirjaniku 100. sünniaastapäevaks publitseeritud kirjutise pealkiri: "Kas viimane katoliiklik kirjanik? On's Bergengruenil järglasi?" ("Wiener Kirchenzeitung" 29. XI 1992). Jah, Bergengruen konverteerus 1936 baltisakslase jaoks üllatuslikult katoliiklaseks ning ses suhtes on teda huvitav võrrelda veendunud protestandi, parun Otto von Taubega, keda eelnev valik ajaloolise novelli autorina esitleb.

Bergengrueni emotsionaalselt lactud, sü-damlikult baroksele elukujutusele, kus iga tühiasja taga töötab metafüüsiline mootor, vastab Taube jaheda, täpse, kultuuriloolisest informatsioonist pakitseva jutustusega, mille moraaliks on kohusetunde võit tunnete juhus-likkuse üle. Kas ja kuivõrd mängib siin eri-suste tekkel kaasa autorite konfessionaalne eripära, otsustagu lugeja ise. Igatahes maini-takse ülevaadetes, kus esmatähtsad on kirjan-duse kristlikud ideaalid, alati ka baltlasi Bergengrueni ja Taubet, kes otsekui tasakaa-lu huvidel seisavad läänemaise ristiusu kahel põhiteljel (vt nt G. Kranz, Christliche Litera-tur der Gegenwart. Aschaffenburg, 1963). Taube, ema poolt taas Keyserlingide soost, oli mitmekülgsest haritud kultuuriinimene, kelle viimaseks eluajal ilmunud raamatuks jäi muide brošüür pealkirjaga "Minu isa ja

cestlus" (1969), mis veidi romantilistes värvides, aga teaberikkalt võtab kokku autorile isakodust kaasaantud suhtumised Eesti põlisrahvusse.

Siegfried von Vegesack kujunes alates 1930ndatest väljapaistvaks baltiaineliseks kroonikuks ja jutuvestjaks; tema peateos on kolmest romaanist koosnev "Balti triloogia", hilisema pealkirjaga "Balti tragöödia" (1933-1935), mis põlistab kirjatähte baltisaksluse ajaloolise lõppfaasi 19. sajandi lõpust kuni

20. sajandi esikümnenditeni. Tihedaim kokupuude Eestiga sai temal, nagu paljudel teistelgi Läti aladelt võrsunud baltisakslastel, teoks ülikooliõpingute aegu Tartus, mis kajastub mitmetes teostes; jutustuses "Jaschka ja Janne" (samanimelisest kogumikust 1965) jälgitakse Tartu burši ja eesti tüdruku veidi kummalist armastuslugu, mis võiks olla teistpidi täienduseks Tammsaare romaanile "Ma armastasin sakslast".

TÕNU KAALEP

Revolutsiooni importijad

1

Kuidas tulevad uued ideed või voolud või trendid Eestisse? Kas nad tekivad ise või neid tekitatakse? Kes neid genereerib? Kas kõigepealt on Juske ja Liivrand ja Saar ja Krull ja "Vikerkaar" ja "Eesti Ekspress", kelle suu läbi kõnelevad Maailma Mõte ja A.B. Oliva ja soome lehtede kultuurilised? Kas riigipiiri ületanud kultuuriideed töötavad Eestis? Või on asi enesesisenduses? Palju küsimusi, vähe ammendavaid vastuseid.

Kõrvaltvaataja kujutab ette mingit kihistust, kus – liialdame pisut – tekitatakse moekunsti, pildistatakse, tehakse sõltumatut muusikat. Kihistus, kus Tallinn on äkki rohkem New York või Pariis või Manchester, mille kujutamise ainuvõimalik viis käib fotograafiliselt. Ja palju muud. "The Face'i" vari Tallinna vanalinna kohal.

Jõuame lähemale, kuigi kihistuse olemasolu ja mõtte üle võib vaielda. Seltsielu? Pretensioon? Müüt?

Midagi seal on, aga mis?

Katse Destudio tegevust kirjeldada sealt algabki.

2

Tõsiasia on tegelemine haiguste ja metamorfoosidega. Mitte udupildid suure-silmseist neidudest linnamaastikel, mitte rockmuusikud või kingafotod, see on leivatöö. Haiguste ja metamorfooside kujutamise katse tahab olla enam kui süüdimatult *indie*-muusika järgi vibreeriv kihistus. Ta tahab olla enam kui elu, ta tahab olla enam kui kunst, vähemalt eesti kunst siin ja praegu. Vastus teatele

salongliku klubifotograafia surmast, enesedefineerimise katse. Mitte Laurits ja Merila, vaid Destudio, uue aja kunstnikuisik, mitme peaga lohe.

Haiges ühiskonnas – aga näidake mulle tervet ühiskonda! – on revolutsiooni importimise taga tavaliselt üldine identiteedikriis. Mingi muudatuse tekitamiseks ei piisa haigustest kõnelemisest, vaja on neist teistmoodi kõnelda.

Seepärast oli seda varem sisse toodud *kihistust* vaja. Intellektuaalsevõitu klantsajakirja mõtteviis osutub kaasosaliseks Destudio püüetes omaenda ja maailma haigusi kujutada.

3

Seosetu müüdifragmentide kuhil, millest "Haiguste..." pildid koosnevad, näitab üsna ühemõtteliselt, milliste haigustega on tegu. Patoloogilised muutused just nimelt isiksuse struktuuris, mis muu. Soov olla keegi teine viib otsese lõhenemise, otsese vaimuhäireni. Aus kunstnik kujutabki oma lõhestatust, oma luulusid, oma komplekse. Ainus küsimus, kas tal on põhjust seda nii ekshibitsionistlikul viisil teha? Kas tema haigused ja metamorfoosid on olulised? Kas nad on üldised, omased veel mingile osale kunstist või ühiskonnast? Missugune positsioon peab kunstnikul olema oma sisikonda eksponeerides? Kas tal on alati õigus? Kas ühiskond on õnnelikum, kui talle on peeglit näidatud?

Jälle algab küsimuste jada, mida võiks vaadelda samuti kui haigust, tööotimise haigust olukorras, kus mõõdupuu on lootusetult kadunud. Järgnevad metamorfoosid loovad miljoneid pisikesi küsimusi ja pilte. Moodustub suletud ring, näiline küllus väljendab ikkagi ainult üht seisundit, 1993. aasta tüüpilist haigust.

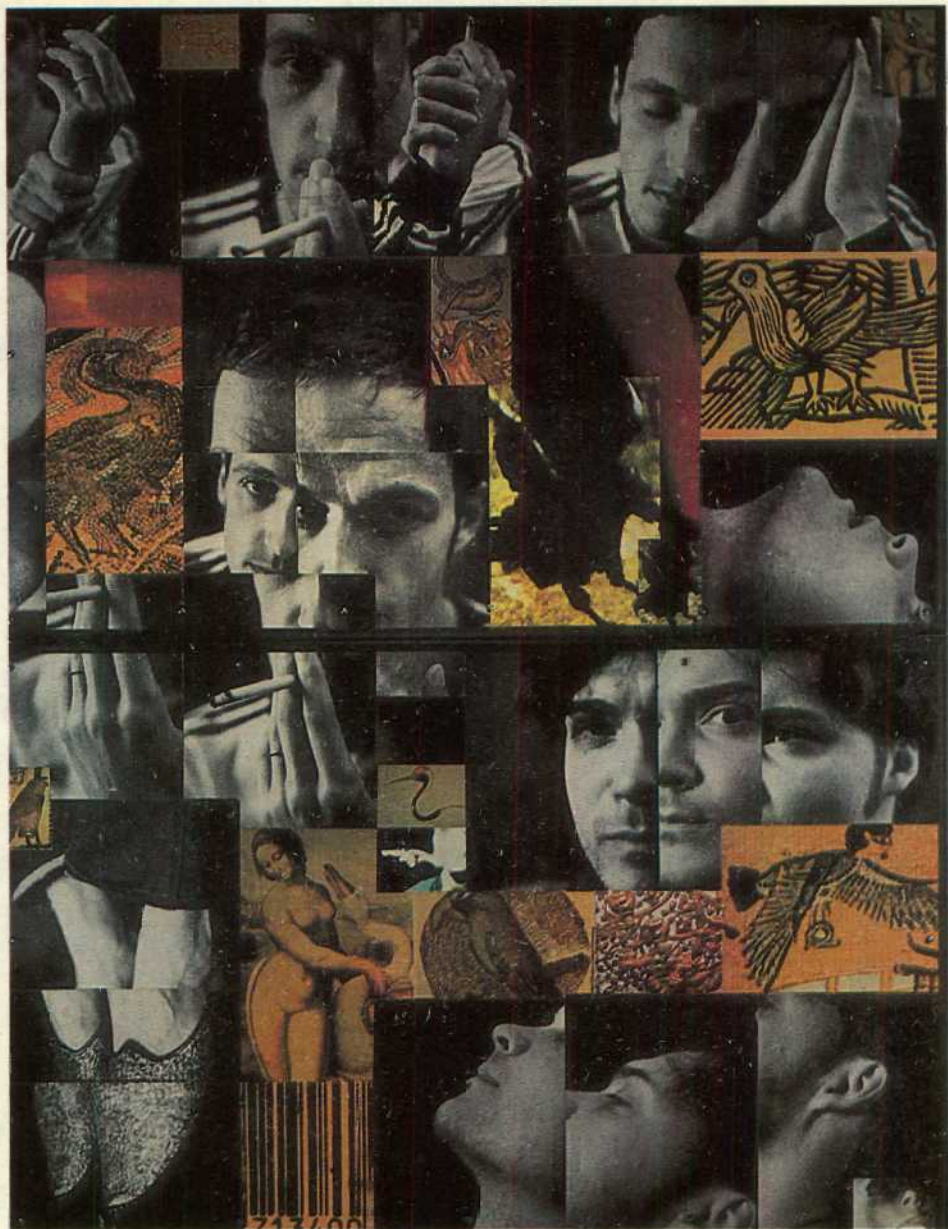
4

Oma radikaalsusele ja sotsiaalsetele ning meditsiinilistele pretensioonidele vaatamata püsib Destudio ikka veel servapidi eesti kunsti traditsioonides. Ma ei tahaks neid traditsioone krooniliseks haiguseks nimetada, kuigi see oleks vähemalt Luum-galeriist väljudes kohane. Importmaterjal, seekord juba rohkem puht kunstiideedena, seob end kohaliku kultuurieluga just eelpoolkirjeldatud kihistuse, moe- ja muusikamaailma kaudu. Täpsemalt on siduvaks lüliks isikud piltidelt, kellest ühe samuti kunagi imporditud keskkonna vaimsuse ja mõttelaadi kandjatena saavad osalised teises, tunduvalt agressiivsemas mängus. Ma ei tea, kas toimuvat just saab revolutsiooniliseks lasteõgimiseks nimetada, igatahes on konteksti muutus piisavalt tõhus, et tõestada Destudio ettevõtmise tõsidust. Vaatamata süvenemist välistavale esituslaadile.

Samal ajal on Destudio poolt loodud maailm ohtlik. Esiteks on vaataja silmitsi sotsiaalselt pingestatunud ja positiivset programmi mittepakkuva reaalsusepeegeldusega, mille tingimusteta omaksvõtmine ei päästa kedagi, ka eesti kunsti mitte. Teiseks on fragmentidest koosnev ja pigem TV-loogikale tuginev keskkond loomas petlikku kujutelma mingist Suurest Postmodernsest Illusioonist, seisundist, kus ajalugu on läbi ja maailm paikneb kunstniku peopesal, haaratav ja manipuleeritav, mis sest, et miljoni pisikilluna. Näib, nagu saabuks midagi uut ja õilist just siis, kui kildudest järjekordne mitmekihiline tsitaadi- ja vihjevõileib valmis saab. Võib kõnelda uuest keelest, uuest ajastust, uuest paradigmast ja millest kõigest veel.

Ja ometigi. Kõike lõputult tükeldades ja ümber komponeerides ei pruugi uut keelt tekkida. Uus aeg võib saabumata jääda. Messias ei tule. Kunstnikku tabab viimaste alkeemikute saatus, spirituaalse tagapõhjaga sideme kadudes tekib hoopis keemia või telerežii või mõni muu elitaarne käsitööliik, kui sedagi.

Kõigele vaatamata peab revolutsiooni importima. Teisiti praegu lihtsalt ei saa.

DESTUDIO.
"Röovel Ööbik. 2."
1993.

SERGEI STADNIKOV

JOHANNES BURCHART – BALTISAKSA ARST, APTEEKER JA MUINSUSTE KOGUJA

18. sajandi teisel poolel – 19. sajandi alguses kuulus Euroopa tähtsamate kultuurilooliste liikumiste hulka Egiptuse-huvi ja isegi egüptomaania. Vana-Egiptuse temaatikat ning sümboolikat viljeldi tolleaegses kirjanduses, kujutavas kunstis, interjööris, arhitektuuris (üks Egiptuse motiividest mõjutatud maja asub näiteks ka Pika tänava alguses) jne.¹ Muistse Egiptuse sümboleid kasutati ka massoonlikes rituaalides; üksvahe tegutses Tallinnas (tollal Reval) Isise-nimeline loož. Nähtuse süvapõhjusti on võimatu ammendavalt loetleda, kindlasti on see seotud eurooplaste reisidega Niilusemaale ja teadmiste süvenemisega selle maa kohta.² Kuid see ei ole ammendav seletus.

Egiptuse avastamine teaduse jaoks, filoloogilised tööd hieroglüüfide dešifreerimisel tingisid ka egiptuse muististe kollektseerimise ning publitseerimise. Kogude soetamise tempo poolest oli Venemaa juhtivate Euroopa kultuurimaadega võrdsel tasemel. Esimene kollektseioon osteti riigi rahadega 1824. a, s. o umbes samal ajal, mil vastavad

kogud ilmusid Saksamaal, Prantsusmaal ja Itaalias. Erakollektseioone mainitakse alates 18. sajandi lõpust.

Kuna huvi Egiptuse vastu oli eelmise sajandi alguses üleeuroopaline fenomen, siis on täiesti seaduspärane, et esimeste Venemaa kollektseionäärde ja reisijate seas on esikohal impeeriumi läänepoolsetest provintsidest (Baltikum, Poola) pärit tsaarialamad, nagu näiteks I. Blaraberg, O. Senkowsky, P. v. Medem, O. Fr. v. Richter, A. v. Üxküll.³

Ülalmainitute seas on tagasihoidlikul Tallinna arstil ja muististe kogujal J. Burchartil ülimalt auväärne koht. Tulvane metseen sündis Tallinnas 11. märtsil 1776. a.⁴ Burchart õppis kuni 1792. a kohalikus toomkoolis. Sellele järgnes 1792-1794 stuudium Saksamaal, Halle Pedagoogiumis.⁵ 1794-1798 õppis noor Johannes Jena Ülikoolis meditsiini. Seejärel siirdus ta Sankt-Peterburgi, kus töötas umbes kahe aasta jooksul praktiseeriva arstina linna haiglates. 1801. a saatis J. Burchart arstina ühte perekonda reisil Lõuna-Venemaale. 1802. a pöördus kodulinna

1 Lähemalt vt: S. Donadoni, S. Curto, A.-M. Donadoni-Roveri, *Egypt from Myth to Egyptology*. Milano, 1990; P. A. Clayton, *The Rediscovery of ancient Egypt*. London, 1982; J. M. Humbert, *L'Égyptomanie dans l'art occidental*. Paris, 1989.

2 Otsustavaks kujunes Napoléoni juhtimisel ette võetud ekspeditsioon Egiptusesse 1799. a. Sõjalis-poliitiliselt lähtekohalt ei täitnud prantslaste ekspeditsioon kõiki oma eesmärgi, oli aga egüptoloogia kui teaduse jaoks murranguline. Soetati ja kirjeldati kollektseioone, leiti ka kuuluse Rosette'i kivi, millele oleva bilingvateksti dešifreerimine pani aluse egüptoloogiale kui teadusele. Lähemalt vt: *Description de l'Égypte ou Recueil des observations et des recherches qui ont été faites en Égypte pendant l'Expédition de l'Armée Française*, publié par les ordres de Sa Majesté l'empereur Napoléon le Grand. Paris, 1809-1828.

3 Eriti oluline on O. Fr. v. Richteri reis Egiptusesse ja Alam-Nuubiassa. Täiendavalt vt: S. Stadnikow, Otto Friedrich von Richter und Ägypten. – *Altorientalische Forschungen*, Bd. 18, 1991, lk 195-203; Fr. W. Hinkel, Otto Friedrich von Richters Reise in Unternubien im Jahre 1815. – *Altorientalische Forschungen*, Bd. 19, 1992, lk 230-245; O. Berlev, Stanovlenie egiptologii. – *Istorija otetšestvennogo vostokovedenija do seredinõ XIX veka*. Moskva, 1990, lk 231-232.

4 J. Burchart pärineb põlisest apteekrite perekonnast. Vt: E. Seuberlich, *Liv- und Estlands älteste Apotheken*. Riga, 1912, lk 182; I. Brennsohn, *Die Aerzte Estlands vom Beginn der historischen Zeit bis zur Gegenwart*. Riga, 1922, lk 151-152.

5 I. Brennsohn, *Die Aerzte...*, lk 152.

6 I. Brennsohn, *Die Aerzte...*, lk 152.

tagasi,¹ kus kuni 1809. aastani praktiseeris arstina. Siis vahetas J. Burchart ametit, hakkas juhtima isalt pärandiks saadud Racaapteeki. Selle etteotsa jäi ta kuni oma surmani 6. märtsil 1838. a, jättes endast maha teadusning kunstisõbraliku mehe kuulsuse.² 1802. aastal asutas J. Burchart Tallinnas üldsusele avatud muinsuste kabineti ("mon faible"),³ mida võib õigusega pidada esimeseks muuseumiks Eestis, tulevase *Provinzialmuseumi* eelkäijaks. 1822 korraldati kabineti spetsiaalne näitus vaeste toetuseks.⁴ Siimaani jäävad selgusetuks J. Burcharti muinsuse- ja kunstihuvi lähted. Võib-olla fastsinceris Orient teda juba õpinguaastail; võimalik, et Egiptuse-kirg tekkis tal seoses vabamüürlusega.⁵

Dr. med. J. Burcharti suure kollektsiooni annetasi tema pärijad 1864. a asutatud Eestimaa provintσιαalmuuseumile.

Eksponaatide seas on vana-egiptuse, antiik-, keskaja jm muinsused. Kollektsiooni ajaloo seisukohalt on ülimalt huvitav G. v. Hanseni poolt 1875. a avaldatud muuseumikataloog "Die Sammlungen inländischer Alterthümer und anderer auf die baltischen Provinzen bezüglichen Gegenstände des Estländischen Provinzial-Museums".

Selle järgi oli muuseumis kokku 45 vana-egiptuse muistist, millest vähemalt 29 eset pärineb J. Burcharti kogust. Kuna kataloog on juba ammu muutunud bibliofiilseks rariiteediks, siis pakub muististe kirjeldus kindlasti teadusloolist huvi museoloogia ja egiptoloogia ajaloo seisukohast. Numeratsioon on jäetud muutmata.

1. Alabastervaas, kanoop koos kaanega. 51 cm kõrge, suurim läbimõõt 23 cm. Kaanel on Anupi šaakalipea.

2. 3. Kaks hauakivi, steelid. Nr 2 on 70 cm pikk, 39 cm lai ja sellel on värvitud hieroglüüfidega hauakiri ning kirevavärvilised inimeste kujutised. Nr 3 on 47 cm pikk, 29 cm lai ja sellel on sissemeislitud hieroglüüfid ning inimese kujutis, siiski värvideta.

Egiptuse üliku Padihoremhebi kanoop.

(J. Burcharti kogust)

Kanoop pärineb sõjapealik Padihoremhebi hauakambrist (ehitatud ca II – I aastatuhande vahetusel). Kanoope kasutati mumifitseerimise puhul kadunu sisikonna konserveerimisel (välja arvatud süda). Tavaliselt asetati jõuka egiptlase hauakambrisse neli basaldist (või graniidist, alabastrist jne) kaanega anumata.

Tekst: "Nefüdi sõnad: Ma peidan ja sirutan oma käed kaitse järele Hapi poole, kes on minus. Osirise kaitse, väepealik Padihoremhebi, Tadibasteti poeg (on) Hapi kaitse kui Osiris. Väepealik Padihoremhebi, Tadibasteti poeg on Hapi."

4. Hieroglüüfidega värvitud laud.

5. Väike palsemceritud krokodill, 52 cm pikk.

7. Muumia käsi.

10. Kivist peaaalus.

11. Ümmargune metallpeegel, 15 cm läbimõõduga. Pärit Egiptusest.

1 I. Brennsohn, Die Aerzte..., lk 152.

2 I. Brennsohn, Die Aerzte..., lk 152.

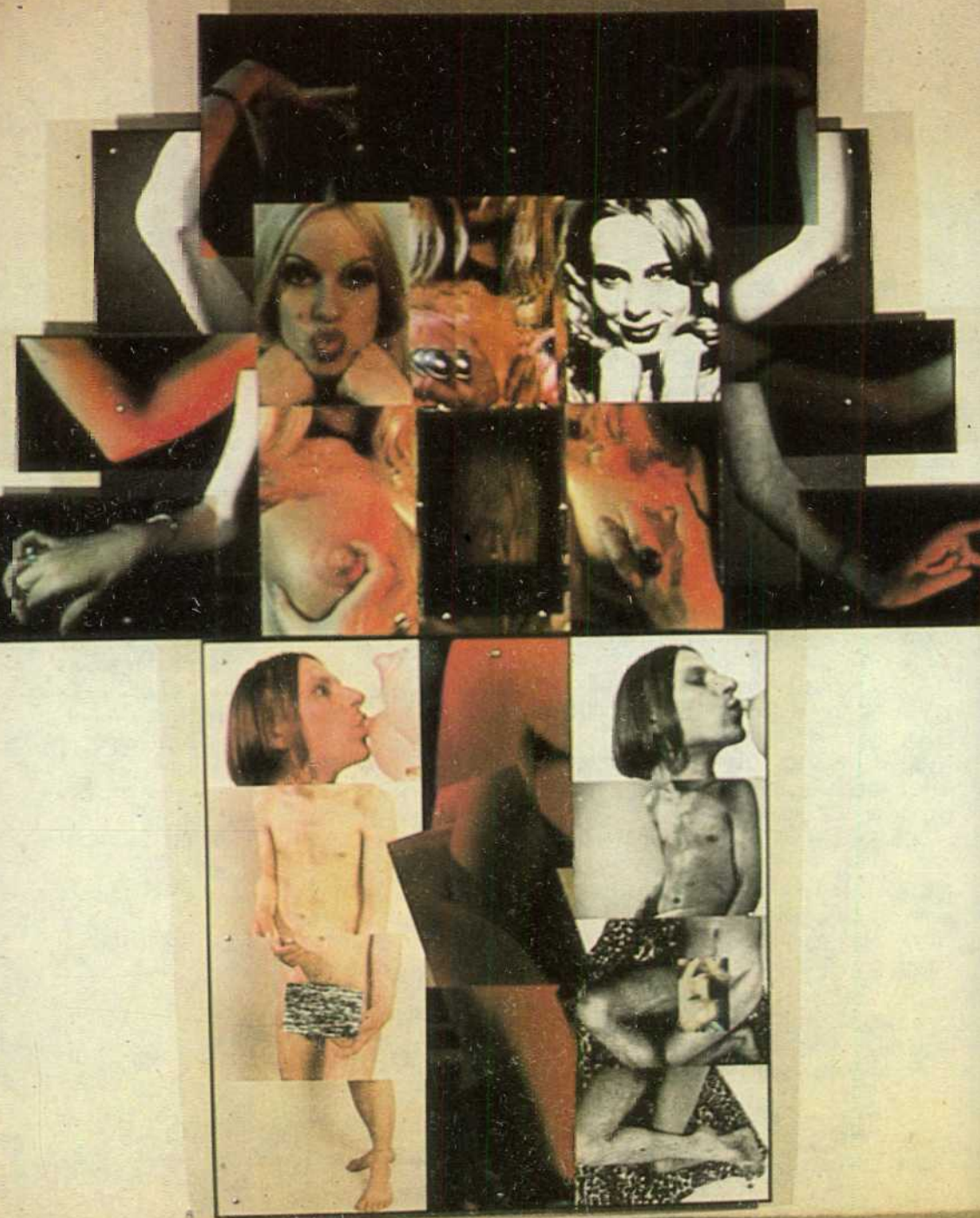
3 I. Brennsohn, Die Aerzte..., lk 152; H. Gustavson, Tallinna vanadest apteekidest kuni 1917. a. Tallinn, 1972, lk 68-69.

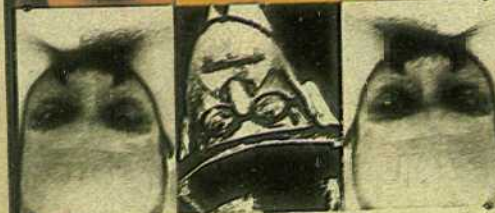
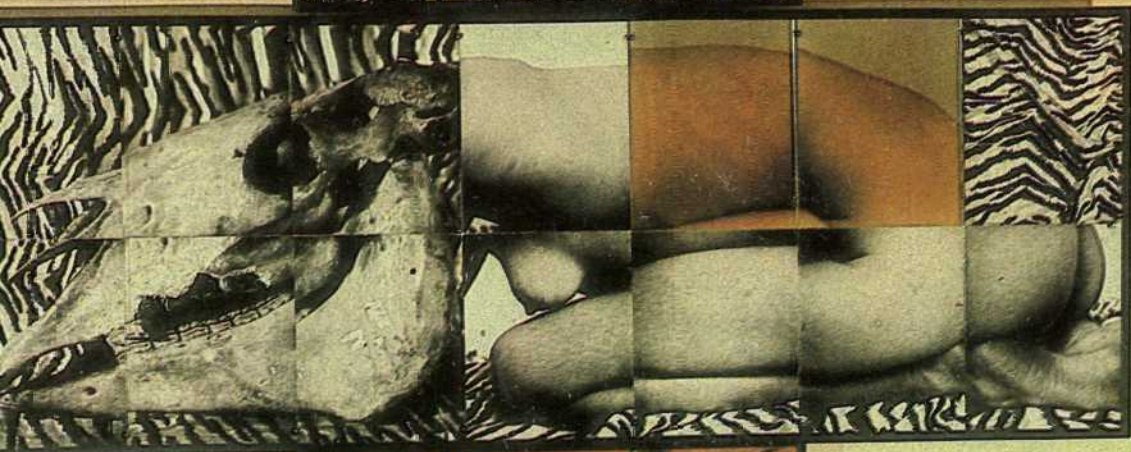
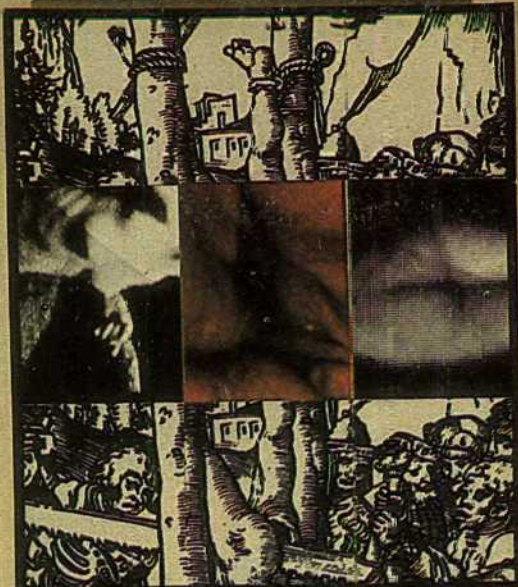
4 I. Brennsohn, Die Aerzte..., lk 152.

5 H. v. Wistinghauseni suulise teate kohaselt oli J. Burchart massoon.

DESTUDIO.
"Destudio Maria."
1993.

Paremal:
DESTUDIO.
"Sfinks ja
Sigmund".
1993.

I a.t. esimesest poolest e. Kr pärineb tagasihoidlik puusteel. Hauasteelid olid iidsetest aegadest üks tähtsamaid hauakambri sisustuse koostisosi. Tavalisteks temadeks on biograafilist laadi ütlused, ohvri vormelid ja palved.

Fotol oleva steele ülemise osa tekst: "Mõlema Maa kuninga juures. Jumal Osiris. Ra – Harahte, taeva isand. Olgu antud elu ja ohvreid jumal Osirisele, Lääne ja Abüdoose isandale."

12. Papüüruserull, 96 cm pikk ja 20 cm lai, hästi säilinud ning kaunistatud ilusa, puhta hieraatilise kirjaga. Üksikud hümnid algavad punase märgiga. Neis korratakse surnu nime, see on kirjutatud viimase kujutise kõrvale.

Pealkirjas on surnute kohtuniku, kevadpäikesse Horose kujutis, kelle ette surnu hing ilmub ning kes alandlikkuse märgina toob lepitushõvri. Kujutiste kõrval on surnu, tema vanemate ning sugulaste tiitlid ja nimed.

15. Viis hieroglüüfide kujutist nimeringidest, Champollioni seletuse järgi.

16. Alabastrist lakrimatoorium.

18. Pronksist jumalakujutis, istuv Osiris, kes kannab Ülem-Pšenti (Ülem-Egiptuse) krooni ja käes piitsa ning sau; sissepandud alabastersilbad. Istuv kuju on 20 cm kõrge.

19–23. Viis egiptuse pronksiidolit. Nr 19, seisev Osiris koos pšenti, piitsa ja sauaga, 18 cm pikk. Nr 20, sõnn Apis pšentiga peas. Nr 21, üks kass. Nr 22, lamav emalõvi. Nr 23, üks kotkapea. Kolm viimast eset olid amuletid.

24. Egiptlase pronksfiguur (mõlemad käed on ära murtud). Kõrgus 133 mm.

29–34. Kuus egiptuse mummia savikoopiat surnu nimedega hieroglüüfikirjas, pikkus 122 mm kuni 90 mm.

Muuseumi kollektsiooni teaduslik kirjeldus tehti 1899. a B. Turajevi poolt, sellest aastast on muistised ka egiptoloogilises kasutuses. Muististe annetatjate seas on järgmised isikud: laevakapten I. Butenev, dr. Illich, pastor Koerber, proua v. Krehmer (sünd v. Bergien), Aeltermann Printz. Neist kõige olulisem oli I. Butenev.² Temalt sai kollektsionäär vähemalt 16 vanaegiptuse muistist.³

Kui krahv Orlov saadeti 1833. a Konstantinoopoli (Istanbul) Aleksandriasse paša juurde, siis oli laevajuhiks kapten I. Butenev. Aleksandrias tekkisid kaptenil lähedased suhted rootsi peakonsuli Anastasiga,⁴ kellel oli rikkalik egiptuse muinsuste kogu ning kes

1 B. Turajev, Opisanie egipetskih pamjatnikov v russkih muzejahh i sobranijahh. – Zapiski klassitšeskogo otdelenija Russkogo Arheologičeskogo obštšestva. St-Peterburg, 1899, lk 117-217; täiendavalt kanoobi kohta: R. Holthoer, Another canope of Padihoremheb. – Studia aegyptica, Bd. I, Budapest, 1974, lk 203-210; V. Wessetzky, Remarques sur la question des formes des vases canopes. – Bulletin du Musée Hongrois des Beaux Arts, Bd. 11, Budapest, 1957, lk 3-10; H. Kink, Egiptuse muistised Pikal tänaval. – "Horisont" 1981, nr 9, lk 22-25.

2 Vene kapten I. Butenev sündis 30. aprillil 1801. a. Võttis osa kuulsast Navarino merelahingust, kus sai raskelt haavata. 1832-1833 külastas kahel korral Egiptust, kust tõi kaasa väikese egiptuse muististe kollektsiooni. Kogu kaalukama osa moodustavad ülik Padihoremhebi kanoop ja 22. dünastia aegne surnuteraamatu fragment hieraatilises kirjaväis. Lisaks vt: N. S. Petrovsky, Iz istorii egiptologii v Rossii. – Palestinski sbornik, nr 4 (67). Moskva, 1959, lk 172-181.

3 G. v. Hansen, Die Sammlungen..., lk 89-91; I. Butenevi ja J. Burcharti kirjavahetuse kohta vt: Eesti Ajaloomuuseumi Arhiiv, f 54, n 1, s 35. 8. juuliga 1832 dateeritud kirjas teatab I. Butenev oma soovist kinkida kogujale ühe Priapose või Paani oonükskujukese.

kinkis meremehele hüvastijätkuks palju dublette oma kollektsioonist. Kapten andis need Tallinnas J. Burchartile.

Praegu on egiptuse kogu Tallinnas Ajaloomuuseumis. Mõned esemed (steelid) läksid Teise maailmasõja ajal kaduma.

TIIT HENNOSTE

HÜPPED MODERNISMI POOLE: EESTI 20. SAJANDI KIRJANDUSEST EUROOPA MODERNISMI TAUSTAL

1. loeng. Modernismi piirid

Modernism on üsna üksmeelselt kuulutatud lõppenuks. Vähemalt see modernism, mis võitles ühiskonna ja kunsti piiridega 20. sajandi esimese poole Euroopa kirjanduses ja laiemalt kultuuris ning mis sai pärast Teist maailmasõda Euroopa kultuuri normaalparadigmaks. See lõpp on toonud kaasa vajaduse selgemaks mõelda, mis siis ikkagi modernism oli ja kuidas ta ühes või teises kultuuris esines.

Eesti kultuuris on modernismist kõneldud vähe, eelkõige arhitektuuris ja kujutavas kunstis. Peaaegu puudub see märksõna aga eesti kirjanduse käsitlemisel, kui vulgaarsotsioloogiline sõim välja arvata.

Miks? Vastuseid võib olla mitu. Esiteks on selge, et modernism on olnud eesti 20. sajandi kirjanduses üsna kõrvaline nähtus, eriti sel ajal kui ta mujal Euroopas oli oma mõju haripunktis. On olnud lühikesi ja ajutisi hüppeid modernismi suunas ja on aja jooksul üle võetud üksikuid tehnilisi võtteid, mis enne kõikjal Euroopa kirjanduses tavaliseks on saanud (nt vabavärs või siirdkõne).

Teiseks mõjuriks on olnud poliitiline hirm ja arm nii Nõukogude Eesti kui eksiilkirjanduse ja kirjanduskäsituse olulise mõjutajana. Kolmandaks on kindlasti kirjandusteooria ja teoreetilistemat uurimiste pea täielik puudumine eesti kirjanduskultuuris.

Millest me räägime nendes loengutes? Me kõneleme neist autoritest, kellel oli teadlikke

soove teha modernistlikku eesti kirjandust, ja kõneleme perioodidest, mil modernismi tulemise katsed olid kõige selgemad ja teravamad. Jutt on eelkõige eesti kirjanduse üldpildist 20. sajandil Euroopa modernismi taustal ja Euroopa modernismi termineid kasutades. Me ei lähe sügavale mingi autori loomingusse, et otsida üksikuid hetki, mil põhiliselt realistliku kirjaniku teostesse ilmub äkki teadlikult või alateadlikult modernismi hõngu.

Nende artiklite aluseks on Helsingi ülikoolis 1992/93. õppeaastal peetud loengusari. Muutused, mis kirjutatud tekstidesse sisse on toodud, ei ole kontseptuaalsed. Olulised on lühendused, mis on ette võetud seetõttu, et eestlasest lugejale ei ole vaja paljusid asju üle rääkida. Teiseks on seisukohti muudetud kohati teravamaks ning rohkem antud tunda autori hinnanguid, kui seda saab teha võõramaalastest publikumile kirjandusest üldpilti andes. Aga loengutele omast katkendlikkust ja mustandlikkust pole ma teadlikult kenaks teaduslikuks tekstiks siluda püüdnud. Ka ei ole seetõttu iga kord osutatud neile autoritele ja töödele, millest on inspiratsiooni saadud või millega vaieldud. Annaksin ainult alguses põhimärksõnad, mille ümber edasine jutt keerleb.

Põhimärksõnad: absurd, allusioonid, automaatkirjutus, avangard, biitnikud, dadaism, dekadents, eksistentiaalsus, ekspresjonism, estetism, futurism, imažinism, impressionism, kollaaž, konkreetne luule,

7 Armeenia päritoluga rootsi peakonsul Anastasi (1780-1857) mängis olulist rolli muinasegiptuse muististe kogumises ning nende edasimüümises Euroopasse. Lähemalt vt: W. R. Dawson, E. P. Uphill, Who was who in Egyptology. London, 1972, lk 8.

DESTUDIO. "Avignoni naised". 1993.

DESTUDIO. "Destudio Prince & Lurjus". 1993.

maagiline realism, metatekst, modernism, postmodernism, sisemonoloog, sümbolism, sürrealism, teadvuse vool, uus romaan, vaatepunkt, vabavärs/vabariim.

Märksõnade standardmääratlused võib leida mitmest kirjanduserminite sõnastikust, nt klassikalisest ja mitmes trükkis ilmunud M.H. Abramsi sõnastikust *A Glossary of Literary Terms* (5. trükk 1988) või 1990. aastal esmatrükis ilmunud C. Baldicki tööst *The Concise Oxford Dictionary of Literary Terms*. Ülevaateid modernismiajastust ja teooriast on kirjutatud palju, tuntuim neist ilmselt M. Bradbury ja J. McFarlane'i toimetatud ja Penguini väljaandel paljudes trükkides ilmunud *Modernism. A Guide to European Literature 1890-1930*. Sealte võib leida ka pika ja põhjaliku kirjanduse loendi.

Eesti autorid on modernismist teoreetiliselt vähe kirjutanud ja need tööd pole mulle olulised olnud. (Küll olen kasutanud artikleid ja raamatuid, milles on vaadeldud konkreetseid eesti autoreid ja perioode, mis modernismiga enam seotud on. Neist tuleb juttu vastavate peatükkide juures.)

Kolm lähenemist modernismile

Modernism on isegi kirjandusteaduse kohta segane termin, millele ühest tõlgendust leida pole siiani õnnestunud. Lihtsuse mõttes võiks uurijad ja tõlgendused rühmitada 3 gruppi.

Üks uurijate rühm on selline, kes läheneb probleemile loogilise üldistajana, kasutades modernismi tavaliselt üldmõistena, mille alla arvatakse erinevad eksperimentaalsed ja avangardsed liikumised ja suunad 20. sajandi esimese poole Euroopa kirjanduses: eelkõige futurism, ekspressionism, dadaism, sürrealism, lisaks rida väiksemaid.

Nagu edaspidi näeme, on neil suundadel küll suhteliselt suur ühisosa, kuid lisaks on nad mõneski küsimuses üksteisele vastanduvad ja üksteist citavad. Ka on oluline, et tegu on eelkõige luuletajatega ja liikumiste või rühmitustega, mille keskseks eneseväljenduse vahendiks olid manifestid, teooriad ja praktiline tegevus (luulelugemised, kohtumised, skandaalid jms). Nende tehtud kirjanduslikud tekstid jäid ka nende endi tarvis

teisele kohale. Seega on sellise lähenemise puhul modernismi asemel rõhk eelkõige avangardiil, kelle eesmärgiks on teadlikult muuta kirjandusmaastikku, *make it new*, nagu ütleb Ezra Pound. Selliselt ei saa see lähenemine hästi hakkama proosaga, kuhu modernism tuli eelkõige üksikautorite kaudu, kellele olid tähtsaimad kirjanduslikud tekstid, mitte enese tekstiväline manifestatsioon.

Teine lähenemine modernismile on kirjandusajalookeskne. Selle rühma uurijate jaoks on modernism eelkõige periood Euroopa kirjanduses, mille lõpupiiriks on tavaliselt Teine maailmasõda ja alguseks ca 1910, kui alustatakse futurismist, või 1890, kui sellesse perioodi arvatakse ka estetism-dekadents-sümbolism. Nt Juri Lotmani järgi iseloomustab modernismiperioodi erinevalt eelnevatest mitme kirjandussuuna paralleelne koosinemine, irratsionaalne esteetiline mõtlemine, eksperimendid ja refleksiivsus/metatekstilisus.

Kolmas lähenemine on teooriakeskne. See püüab modernismi defineerida eelkõige teksti ja tegelikkuse suhete kaudu, nähes temas kesksena teksti (keelemärgi) ja tegelikkuse (denotaadi) suhete katkestamist, või vähemalt püüdu katkestamise suunas, ning keskendumist tekstile ja keelele. Tõelise kunsti (=modernismi) ideaaliks on nt J. Ortega y Gasseti järgi teha asju, mis poleks looduse koopiad, vaid eviksid omaenese substantsi. Ja veel Ortega: kunstitöö fookuse rib pilgu aknale endale, mitte akna taga olevale.

Ma ei hakka siin erinevaid lähenemisi täpselt lahti rääkima, vaid esitan omapoolse vaate modernismile. Selle aluseks on kultuurisituatsiooni mõiste, mida ma olen pikemalt käsitlenud ja kasutanud artiklites "Rahvuskirjandus kui kultuurisituatsioon" (*Collegium Litterarum* 2. KKI, Tallinn, 1990) ja "Eesti 20. sajandi 19. sajandi kirjandusest" ("Akadecemia" 1991, nr 1).

Siinkohal kordan ainult lühidalt üle mõned olulised mõisted kultuurisituatsiooni kohta.

Kultuurisituatsiooni mõistest

Igasuguses olukorras, kus inimesel tuleb kokku puutuda mõne konkreetse kultuurinähtuse (nt raamatu, maali, jumalateenistuse või argivetluse) tõlgendamise või loomisega, käitub ta tegelikult üsna ühtemoodi. Tema peas on varasemast ajast olemas mingi üldistus ja skeem selle nähtuse komponentide ja omaduste kohta. See võib olla selge ja süsteemne, aga võib olla ka täiesti udune ja väga puudulik. See varasem üldistus on tehtud eelnevate kokkupuudete alusel samasuguste nähtustega. Kokkupuuted võivad olla olnud vägagi erinevad, alates samasuguses olukorras osalemisest kuni nt kuulujutuni. Oma mudeli alusel asub inimene tegelikku olukorda tõlgendama või looma, samal ajal muutes või täpsustades ka oma mudelit. Kuidas selline tõlgendamine ja täpsustamine inimeses toimub, selle kohta on tekstiteoreetikud esitanud mitmesuguseid skeeme ja teooriaid. Ma ei hakka seda praegu pikemalt kommenteerima (vt nt T. Hennoste, Polüloogiline tekstiloomismudel. TRÜ Toimetised 795. Tartu, 1987).

Seda mudelit inimese peas nimetangi kultuurisituatsiooniks. Kultuurisituatsioon on seega mentaalne mudel, üldistus kultuuris osaleja teadvuses ja alateadvuses mingi kultuurinähtuse kohta. Nt võib inimesel olla mudel "kuldsete kuuekümnendate eesti kirjandus", aga ka hoopis üldisemad mudelid, nt "eesti kirjandus" või "maailmakultuur". Mudeli komponendid on eri situatsioonides ikka samad, ainult komponentide konkreetsete omadused ja väärtused ning konkreetset suhted komponentide vahel on erinevad.

Modernistlik kirjandus kui kultuurisituatsioon tähendab seda, et kultuuris osalejal on mälus enam või vähem teadvustatud ja süstematiseeritud mõistete, tunnuste ja nende suhete süsteem, mida ta modernistlikule kirjandusele omaseks peab ja mille alusel ta mingit tegelikku modernistlikku kirjandustööd tõlgendab või loob. Loomulikult on kriitiku või uurija mudel tavaliselt hoopis teadvustatum ja süsteemsem kui tavalugeja oma.

Ja kui inimene alustab nt mingi teksti lugemist, siis äratub ta oma mälus hüpoteetiliselt sellise kirjandussituatsiooni, mida ta

loetava teose kohta õigeks peab. Andmeid selliseks hüpoteesiks saab ta teosest endast, järeldõnast, tuttavatelt, kriitikutelt jm, ühesõnaga teistest kultuurisituatsioonidest või sama situatsiooni teistest komponentidest. Aga ta võib ka algul valesi prognoosida ning olla sunnitud poole lugemise pealt oma alusmudelit muutma. Samuti võib ta olemasolev mudel olla puudulik ning ta võib seda teose või lisalugemise abil korrigeerida. (Ühte sellist mudeli ja lugeja vastastikuse mõju analüüsi vt: T. Hennoste, Karl Ristikivi "Hingede õõ" kui tekst. "Keel ja Kirjandus" 1988, nr 7).

Kultuurisituatsiooni komponendid

Kirjandusel kui kultuurisituatsioonil on rida komponente, mis on omavahel seotud ja vastastikku üksteist mõjutavad. Nendeks on:

- * osalejad (kirjanik, lugeja, kriitik, uurija, toimetaja, tsensor jm),

- * olukord (aeg, ruum ja füüsilised ning sotsiaalsed tingimused, milles kirjandus funktsioneerib),

- * tekst (sh žanrid),

- * keel (kirjanduskeel),

- * tegevus (tekstide loomise ja interpreteerimise viisid ning suhtlemine osalejate vahel),

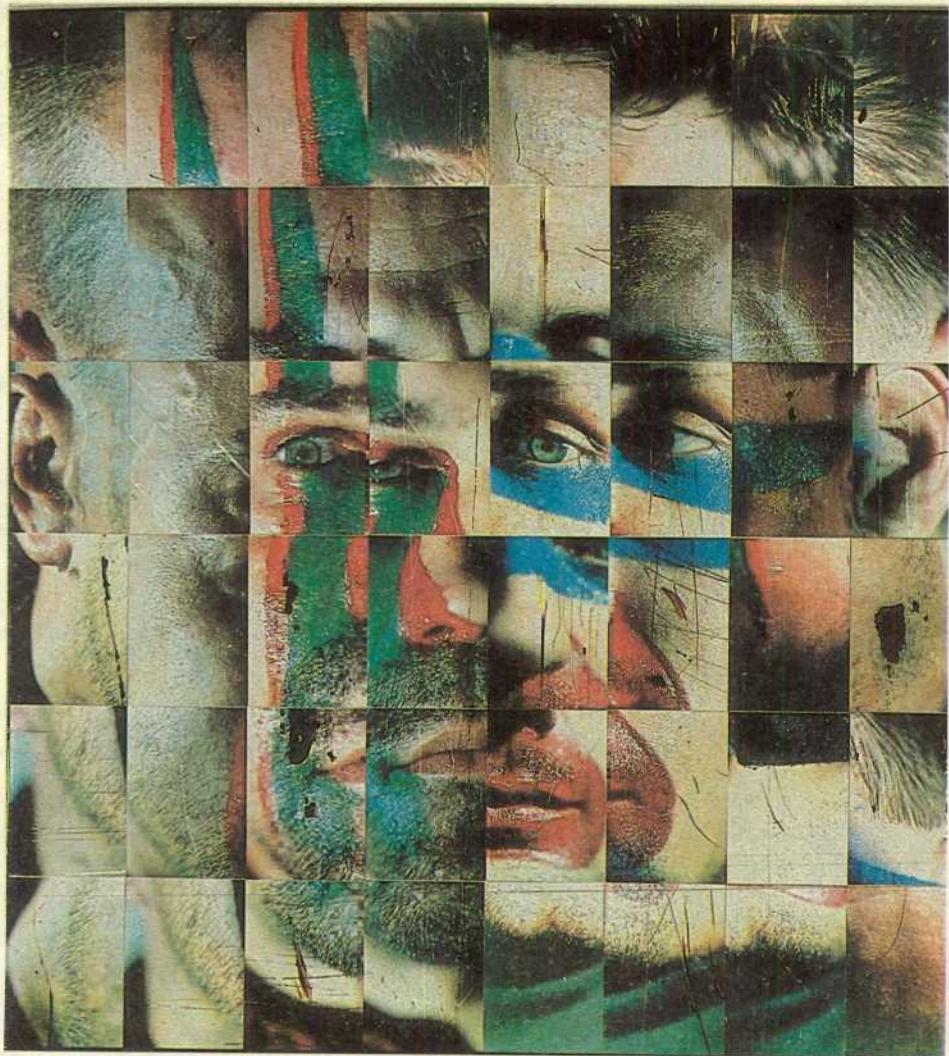
- * kanal ja meedium (tekstide liikumise tee (kuuldeline/visuaalne) ja fikseerimise viis (mälus/paberil)),

- * valdkond (maailm väljaspool kirjandust, mis on kirjanduse aineks),

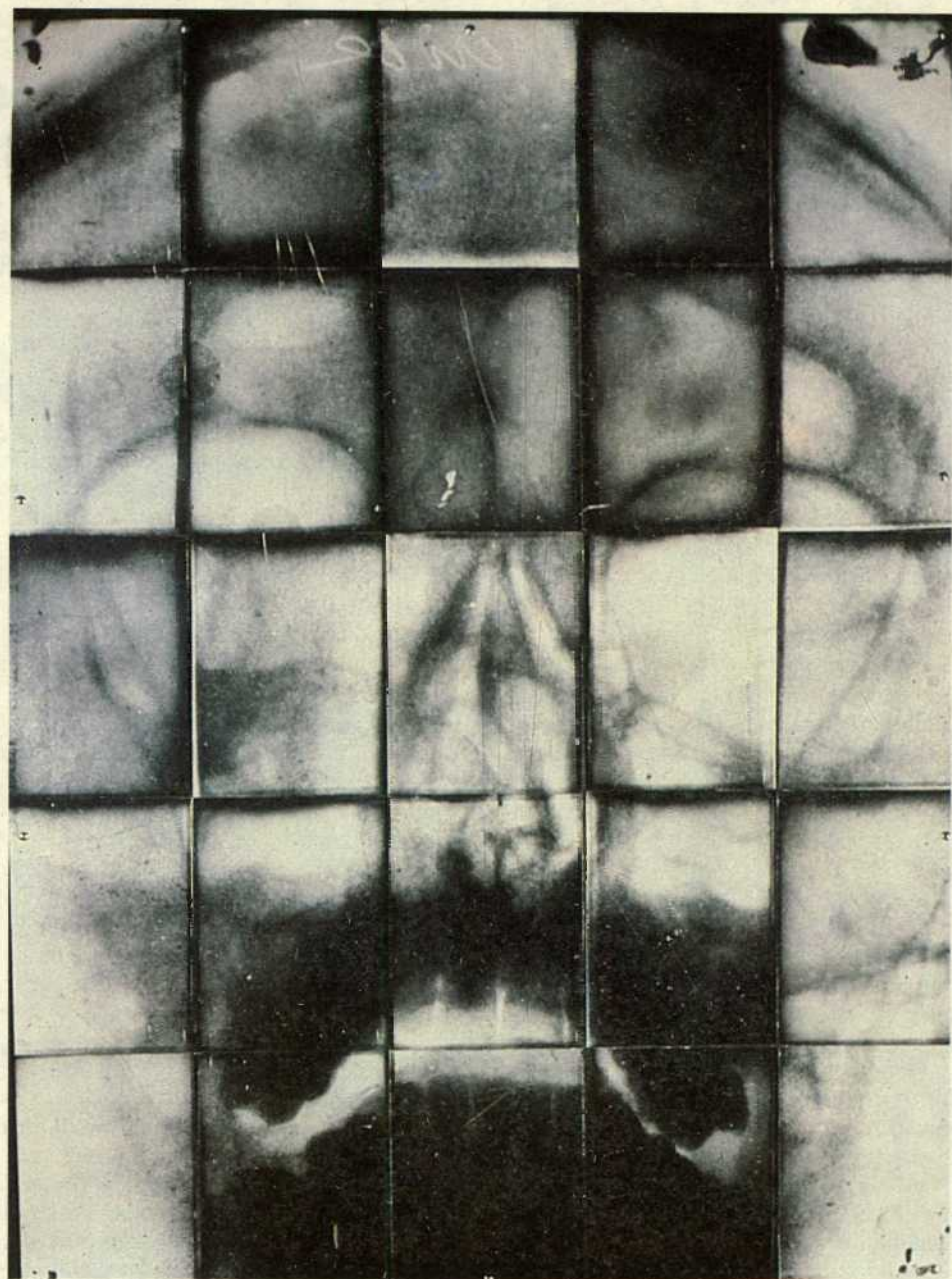
- * eesmärgid (mitmekihiline kompleks, millest meile on siin tähtis see, et kirjanik võib tõsta esile mõned situatsiooni komponendid ja võib keskenduda eelkõige mõnede komponentide vahelisele suhtele).

Lisaks tuleb muidugi arvesse võtta ka muid kultuurisituatsioone, mis on kirjanduse taustaks ja temaga vastastikustes mõjusuhtes.

Komponentidel on igas allsituatsioonis (nt eri maades või eri perioodidel) oma hierarhia, omad väärtused ja omavahelised suhted, samuti reeglid ja printsüübid, mille alusel komponendid omavahel suhtlevad. Nii on ka modernismis, mis on kirjanduse kui kultuurisituatsiooni üks allsituatsioon.

DESTUDIO.
"Destudio Autoportree".
1993.

DESTUDIO.
"Destudio Pea".
1993.

Modernne ja modernism

Enne kui vaatleme konkreetset modernistliku kirjandussituatsiooni komponente, mõned mõistepaarid, mille vahel olen üritanud vahet ajada, et pilti selgemaks saada.

Esiteks teen ma vahet modernsel ehk moodsal kirjandusel ja modernismil. *Modernne* on mõiste, mida võib kasutada nii sünkroonilises kui diakroonilises tähenduses. Sünkroonias tähendab ta kirjandust, mis muudab olemasolevat kirjandusmudelit. Kunagi olid modernsed nt realism ja romantism ning ka modernism võib olla vanamoodne nagu näiteks praegu.

Modernne diakroonilises tähenduses on kirjandus, mida loetakse loomulikus lugemisituatsioonis, lihtsalt öeldes: vabatahtlikult. Talle eelnevat kirjandust loetakse üldiselt üksnes spetsiaalsetes situatsioonides. Selline on teaduslik lugemine, kooliõpetus, rituaalid (nt tähtpäevaluule, mida loetakse riiklikel pühadel) või võõritav lugemine (nt näidendi lavastamine paroodiana). Samuti võib selline kirjandus olla modernne ka teise kultuurisituatsiooni osana (nt luuletused laulusõnadena). Eesti kirjanduses algab modernne periood praegu laias laastus proosas Bornhöhest ja Vildest, luules ilmselt Suitsust ja Ennost.

Modernismi 2 perioodi

Kultuurisituatsioon ei ole staatiline kontseptsioon. Igasugused kultuurisituatsioonid teevad oma arengus läbi 2 perioodi. Esimene on pealetungiperiood, mil uus mudel võitluses vana normaal mudeliga välja kujuneb. Sel ajal kujunevad, täpsustuvad ja selginevad tema omadused kultuuris osalejate teadvuses. Teine periood on selline, mil situatsioon on normaalparadigma ja tema reegleid ning printsiipe võetakse kultuuris loomulikena, mõnikord ka ainuvõimalikena.

Kirjandusliku modernismi pealetungiperiood oli umbkaudu Teise maailmasõjani, normaalparadigma periood aga maailmasõjast kuni 1970. aastateni. Siis tuli käibesse *postmodernismi* mõiste ja ilmusid teosed, mille põhjal kuulutati modernism lõppenuks.

Pealetungiperiood jaguneb omakorda kahte etappi. Esimeseks etapiks on sügavuti minnek, uue paradigma väljaarendamine. Modernkirjanduses sõnastatakse sel ajal uusi loosungeid ja manifeste, sünnib pidevalt uusi liikumisi, rühmitusi ja suundi. Liikumine ja rühmitus on tähtsamad kui üksiktegitjad või suunad, manifest tähtsam kui kirjandustekst ise, luule tähtsam kui proosa. Oluline mõiste on *avangard*, inimeste rühm, kelle loosungiks on teha teadlikult midagi uut, eksperimenteerida. Tulemuste kvaliteet pole seejuures kuigi oluline. Hoopis tähtsam on olla maksimaalne ja keskendatud: uued jooned on teravad, äärmustesse minevad ja iga rühm tõstab teravalt esile ainult mõned printsiibid. See etapp oli Euroopa modernistlikus kirjanduses umbes kahekümnendate aastate teise pooleni. Selle alguses on kesksed luulerühmitused ja selle lõpus saavad oluliseks üksikautorid, kes toovad modernismimudeli proosasse. Etapi viimaseks suureks liikumiseks oli sürrealism ja proosapiirideks James Joyce'i, Virginia Woolfi ja William Faulkneri 1920. aastate tööd.

Kui esimene etapp on ennast ammendanud, algab loodud mudeli levimine, mis tähendab seda, et uued jooned levivad ka neile autoritele või neisse kirjanduskeskustesse, kes pole otseselt eelnevate rühmituste või suundadega seotud. Sel ajal tulevad kirjandusse juba suurte reformaatorite õpilased ja arendajad. Tavaline on, et uutes keskustes jäetakse kõige radikaalsemad jooned kõrvale, valitakse välja ainult osa uususi ja segatakse kokku eri suundadest ja liikumistest võetud jooni. Tekstid on hoopis tähtsamad kui manifestid, rühmituste asemel tõusevad esiplaanile üksikautorid või suunad.

Just sel etapil tehakse valmis modernismi kui kultuurisituatsiooni kaanon, selekteeritakse need tekstid ja autorid ning kirjanduse omadused, mis saavad kaanoni keskmeks. See etapp on eriti tähtis kriitikutele ja teoreetikutele. Nemad teevad üldistusi, tõmbavad piire ja hierarhiseerivad, lihvivad eklektilist ja poolteadvustamatut mudelit ning loovad sellega koos ka tõlgendusmudeli, kriitikasisituatsiooni, mis modernismi tarvis kannab nimetust *uuskriitika*.

Alles siis, kui oluline ja heaks pectu modernismis on lahjenenud, selged piirid saanud

ja levinud, tuleb modernismi kui normaalparadigma aeg. Siis saab modernism "modernismiks üldse", ilma selgete liikumiste ja suundadeta. Selekteerunud on olulised ühistunnused ja väärtused, mille põhjal konkreetset autorit ja tema tehtut analüüsitakse ja hinnatakse. Sel ajal tulevad kirjandusse põlvkonnad, kellele suurem osa noorus loetud kirjandusest on modernistlik ja kellele modernism on kõige loomulikum kirjanduse tegemise viis. Selle aja modernistid on modernistid juba alateadlikult. Ka kriitikud ei vaidle enam modernismi üle ja oskavad uusi autoreid üsna hästi lahtritesse panna. Lugejatele aga saab modernism loomulikuks just normaalparadigmana. Sellel etapil on põhiliseks modernismi omaduseks stagnatsioon ning uute, mittemodernistlike mudelite seni edutu pealetung saavutab lõpuks edu. Euroopa kirjanduses tähendab see lõpuks postmodernismi mitmesuguste variantide võitu.

Siia tuleb lisada üks märkus: kui kõneleme "alateadlikust" modernismist, satume tegelikult üsna libedale teele. Nimelt võib olla autoreid, kes ei kasuta mingeid võtteid mitte alateadlikult laenatuna, vaid on need ise välja mõelnud, seetõttu et need on neile sobivad, loomulikud.

Seega on modernism ajas muutuv. Nagu hiljem näeme, on esimese perioodi esimese etapi modernismi raske mahutada mingisse ühte lahtrisse. Seda perioodi iseloomustab celkõige ühtsus eituses: ühine on see paradigma, millest lahti tahetakse saada (celkõige 19. sajandi kirjandusmudelid), kuid see uus, mida asemele pakutakse, võib olla küllaltki erinev. Normaalparadigma-aegne modernism on aga juba üsna selgete ühistunnustega nähtus.

Me võime kõnelda kahest modernistliku kirjanduse rühmast: üks on kindla modernismiliikumise või -suuna esindaja (futurism, dadaism, sürrealism jms), teine osa aga normaalparadigma-aegne "modernism üldse".

Muidugi pole piirid eri perioodide ja etappide vahel järsud, vaid sujuvad, ning üleminekuajad võivad pakkuda vägagi kummalisi kooslusi. Samuti ei tähenda eelnev, et igas etapis oleks olemas ainult üks mudelitüüp. Uusi rühmi ja suundi tuleb juurde ka normaalparadigma seisusesse juba esimesel etapil. Jaotamine näitab üksnes põhitendentsi.

NB! Eelnev pole sama kui kõnelda rühmadest ja üksikautoritest. Nimelt ei ole ka modernismi algerperioodil kõik taandatav rühmitustele. On erinevused eri keskuste vahel ning proosa ja luule vahel. Kui Prantsusmaal, Venemaal, Itaalias ja Saksas olid olulised grupid ja loosungid, siis Inglismaal rohkem üksiktegitjad. Samuti olid luules tähtsad just rühmad, proosas aga üksikautorid, kelle kesksöks manifestiks nende endi teosed. Luule ja rühmad olid tähtsamad esimese etapi algul, etapi lõpu poole aga tõusid tähtsamaks prosaistid ning üksikautorid (nt T.S. Eliot luules). Need üksikautorid, olgu proosas või luules, pole veel "modernistid üldse".

Tsenter ja perifeeria

On ilmne, et mitte kõik kirjandussituatsiooni komponendid ei ole modernismis võrdselt tähtsad.

Mis jooned on tähtsad, see oleneb suuresti konkreetselt suunast või rühmitusest. Konkreetsetest hierarhiatest kõneleme suundade juures. Siiski on modernismis enamasti keskne teksti probleem ja uuendused teksti tegemises ning keeles. Ja teksti suhetes maailmaga.

Ainult väike osa autoreid võtab üle kõik modernismi või selle mingi suuna jooned. Enamik neist valib. Üks valikuvõimalus on kvalitatiivne. On sellised autorid, kes võtavad omaks olulisi jooni, ja sellised, kes võtavad omaks perifeerseid. Teine jaotusalus on kvantitatiivne: mõni autor võtab üle ainult mõned modernistlikud jooned, teine aga suurema osa. Kolmas jaotus tuleb sellest, et kultuurisituatsioonis on erinevad komponendid. Iga konkreetne autor võtab tavaliselt teatud küljed üle. Nii võib autor olla elutundelt modernist, kuid tema tehtud tekstid ei pruugi olla modernistlikud või vastupidi.

Seega ei ole eriti lihtne tõmmata piiri modernismi ja mittemodernismi vahele. On autoreid ja tekste, kes asuvad modernismi keskmes, ja selliseid, kes asuvad nii perifeerias, et neid on raske mingisse rühma paigutada. Ja tuleb teha vahet, millise situatsioonikomponendi seisukohast mingi autor modernist on. Need vahetegemised on

eriti tähtsad eesti kirjanduses, kus täielikke moderniste on vähe.

Kolmas probleem, mis siia kuulub, tuleb sellest, et kirjanduses (erinevalt nt maalikunstist) väljenduvad modernismi jooned küllaltki ebatravalt. Isegi keskseteks modernistideks peetavatel autoritel on ikka mingeid jooni varasemast, neist suundadest, millele end vastandati. Paljud neist alustasid traditsioonilise realismi konventsioonide piirides ja paljud ei katkestanud kunagi sellega täielikult sidemeid. Ja nt kirjaniku-*image* võeti pea tervikuna üle eelnevast, dekadentsist ja sümbolismist.

Sellega seoses on modernismi algushetk segane. On kaks suurt tõlgendajate koolkonda: ühed alustavad modernismi kirjanduses futurismiga, Marinetti manifestidega 1909. aastal. Teine osa autoreid alustab aga modernismi juba celmise sajandi lõpust ja arvab sinna hulka ka impressionismi ning raskesti lahutatava komplekti dekadents-sümbolism-estetism (mida eesti traditsioonis tavaliselt kokku uusromantismiks nimetatakse). Põh-

jendused piiri tõmbamiseks on enam traditsioonilised kui teoreetilised, sest üleminek ei ole järsk. Nii on Venes modernismi algus dekadentsis ehk varases sümbolismis, Eestis aga pole seda komplekti kunagi selgelt modernismi-nimega tähistatud ning ta jääb selle alt välja. Ka mina olen arvestanud traditsiooni ja alustan modernismi pärast sümbolismi, jättes eelneva välja. Kuid loengusarja lõpus üritan ka teoreetiliselt põhjendada oma piiritlemist.

Eelnevaga seostub veel üks probleem. Kahjuks pole eraldi terminit sümbolismijärgse kirjanduse kohta, mis pole modernistlik. Tavaliselt kasutatakse terminit (*uus*)realism, kuid see tekitab segadust ja ei rahulda modernismi anteesina, sest ka modernistid väidavad end peegeldavat reaalsust ja sügavamalt kui realistid.

Meil siin siiski erilisi probleeme pole, sest eesti 20. sajandi kirjanduse tarvis sobib *realismi*-termin modernismi vastandina päris hästi.

UNO MERESTE

KUIDAS KÜPSEVAD SEADUSED: KES PEAKS NEID TEGEMA?

Pealkirjas esitatud küsimus taandub tegelikult sellele, kes peaksid tegema seaduseelnõusid, sest seadus saab seaduse jõu ja "tckib" selles mõttes igal juhul alles parlamendis, meil Riigikogus.

Küsimust "kes?" on mõistetud enamasti selle eriala või teaduse tähenduses, mille spetsialistid peaksid seaduseelnõusid tegema. IME ajal ja selle järelperioodil koostasid paljusid seaduselaadilisi programme ja ka otse seaduseelnõusid töörühmad, kuhu kuulus peale majandus-, tehnika- ja õigusteadlaste veel teistegi alade esindajaid. Mõnede osalenute arvates ei pääsenud juristid neis töörühmades küllalt domineerivalt mõjule. Seda peeti valminud dokumentide kvaliteedi seisukohalt negatiivseks asjaoluks.

Viimastel aastatel on olnud suhteliselt sageli kuulda-lugeda väiteid, et seaduseelnõusid peaksid koostama ainult juristid. Tegelik seadusloome ongi enam-vähem seda teed läinud. Mitmesuguste administratiivsete ettekirjutustega on taotletud seda suunda tulevikus jätkata ja süvendada. Eriti seaduseelnõude ekspertiisi puhul on valdavaks saamas ettekujutus, et nad vajavat ainult juriidilist ekspertiisi.

Olgu kohe algul öeldud, et nende ridade kirjutaja arvates on küsimus "kes?" sellisel kujul vääralt püstitatud ja ka vastus märgist mööda läinud. See on, muide, üks olulismaid põhjusi, miks meie seaduste kvaliteet ei ole viimasel ajal tõusnud, vaid pigem halvenenud.

Kelle käe all peaksid seaduseelnõud valmima ja kes neid peaks enne Riigikogu menetluse andmist asjatundjatena hindama – selle pealtnäha täiesti akadeemilise küsimuse lahendamine on kujunenud esmajärgulise tähtsusega praktiliseks ülesandeks, millest sõltub äärmiselt palju nii tegelikus majandus- ja kultuurielus kui ka sise- ja välispoliitikas.

Muutunud pilt eri teaduste rakendusala-dest

Elame juba pikemat aega teaduste üldise ja väga tõhusa omavahelise läbipõimimise ehk integratsiooni oludes. Teaduste ja nende rakendusala vahel ülimalt selgete piiride tõmbamine oli viimastel aastakümnetel moes ainult nn sotsialistlikes riikides, eeskätt Venemaal. Seda ajendas olulisel määral kihk "võidelda marksistlik-leninliku teaduse puhuse" eest. Mujal oldi juba ammu rohkem huvitatud teadustevahelistest seostest, nende omavahelisest põimumisest ja koostööst.

Selles üldmiljões on selgunud, et mõnigi elutähtis probleemistik, mida on varem harjutud pidama ainult mingi ühe teadusala mägumaaks, eeldab tegelikult paljude eri teaduste koostööd ja osutub seega korraga kõigi nende rakendusalaaks.

Üks niisuguseid alasid on seadusandlus ehk seaduste ettevalmistamise ja kehtestamise tegevus ning kõik sellega seotu. Mõõdamannes olgu öeldud, et sõnaga 'seadusandlus' ei kõlba korrektses eesti keeles tähistada seaduste ja muude õigusaktide hulka, nagu seda vene keele sõnakasutuse mõjul on nõukogude ajal tehtud; viimases tähenduses tuleb eesti keeles öelda kas 'seadused', või kui tahetakse hõlmata ka määrusi ja muid seadusest madalama taseme akte, siis 'õigusaktid'.

Kaua aega on seaduste tegemist peetud õigusteaduse ja õigusteadlaste absoluutseks monopoliks, ehkki õigusteaduse raames on enamasti tuntud ainult minimaalset huvi seaduste abil reguleeritavate nähtuste olemuse vastu ja selle vastu, kuidas seadused tegelikkuses oma ülesandeid täidavad. Sellisest äärmiselt kitsendatud käsitusest ehk juriidilisest absolutismist ühiskonnale sugenevat kahju ei märgitud või ei peetud oluliseks seni, kuni

sotsiaalsed olud muutusid suhteliselt aeglaselt.

Euroopas sõjajärgseil aastail puhkenud majandusliku kiirkasvu oludes suurenes nõudmine uute, detailsemate ja tõhusamate seaduste järele plahvatuslikult. Robinal tekkis täiesti uusi, õiguslikku reguleerimist nõudvaid objekte – aatomienergeetika, tööstuslikud saastained, keskkonnakaitse, biotehnoloogia, inimelundite siirdamine, võõrtöölised, arvutikuritegevus jne.

Reguleerimist vajavate objektide hulk ja mitmekesisus on viimastel kümnenditel väga kiiresti suurenenud. Probleemid õigusliku normimise tihedusest, sügavusest, tõhususest, kulukusest ning kõigi nende ja veel mitmete muude asjaolude omavahelisest optimaalsest kombineerimisest on seega omandanud täiesti uue värvingu ja ühiskondliku crikaalu.

Teaduste integratsiooni ajastu peegeldusi seadusloomes

Traditsiooniliste kaanonite järgi koostatud seaduste ja nende eesmärkide eelarvamustevabal võrdleval analüüsimisel tuli ilmsiks ootamatuid tõsiasju. Selgus, et on nähtusi, mida kanooniliste käsituste järgil järgimisel lihtsalt "ei saa" juriidiliselt reguleerida, ehkki selleks on tegelikkuses aktuaalne vajadus ja takistusi selleks peale seadusandluses juurdunud kaanonite pole.

On näiteks ilmnenud, et kui teha seadusi tänapäevalgi täpselt nii, nagu senises, peamiselt eelmisel sajandil kujunenud praktikas harjutud, jääb pahatihti vajalikul viisil ja määral reguleerimata see, mida reguleerida tahetakse, ja selle asemel reguleeritakse (kas ainult või sellele lisaks) midagi hoopis muud, mis iseseisvat reguleerimist ei vaja või ei vääri. Seetõttu tekib mõnegi seaduse kehtestamisel uusi õiguslikku reguleerimist nõudvaid probleeme pahatihti rohkem, kui neid sama seadusega reguleerida suudetakse.

On pandud tähele, et seaduste koostamise kohta kujunenud puhtkogemuslike reeglite mõjul tekkivate teisesprobleemide arvu kiire kasv ja nende lahendamiseks tehtavad pingutused ähvardavad sageli varju jätta tegelikust

elust väljakasvavate reaalseste probleemide (s. o seadusandluse esmaprobleemide) õigusliku lahendamise. Nii võivad nad ohtlikult alandada kogu kehtiva õigusüsteemi tõhusust.

Seaduste toimimise tõhususe, õigemini küll ebatõhususe põhjuste täppisuuringud on sundinud jõudma järeldusele, et seadusloome ees seisvate ülesannete lahendamist tuleb mõista probleemikompleksina, mida suudetakse tänapäeva vajadusi rahuldaval viisil käsitleda ainult mitme eri teaduse ühisel jõul, st teadustevaheliselt ehk interdistsiplinaarselt.

Mida seadusloome teadustevahelisus tähendab?

Seadusloome interdistsiplinaarsusest ei ole meil siiani veel kaugeltki õigesti aru saadud. Seadusloome käsitlemine teadustevahelise tegevusalana ei tähenda esiteks mitte mingis mõttes taotlust õigusteadus ja õigusteadlased seaduste koostamise protsessist välja tõrjuda, nagu seda mõnikord kaldutakse mõistma. See tähendab ainult tõdemist, et piiramatult mitmekülgselt ühiskondlikku elu reguleerivate seaduste koostamine ei saa anda oodatud tulemusi, kui see usaldada ainult üht ühiskondliku elu külge (antud juhul õigusliku külge) põhjalikumalt tundvate asjatundjate kätte.

Selles tõdemuses ei ole midagi õigusteadust alavääristavat. Üldisest teadusteooriast on teada, et pole olemas ainsatki teadust, mis suudaks oma objekte rahuldaval viisil käsitleda ainuüksi iseenda mõistestiku ja meetodite piires. Õigusloome teadustevahelisuse nentimine tähendab lihtsalt selle üldisema, kõigi teaduste kohta universaalselt kehtiva teesi rakendamise üht erijuhtumit.

Teiseks ei tähenda see mingilgi määral õigusteaduse erilise rolli eitamist seadusloomes. Seadustes väljendatakse seadusandja, s.o rahvaesindajate kogu poliitilist ja korraldav-normatiivset tahet mis tahes elunähtuste kohta just nimelt juriidilises, mitte mingisuguses muus vormis. See teeb seadustest jurisprudenti esmase uurimisobjekti – samal määral kui kirjandusteosed ja nende loomise olud on oma olemuse poolest esmaselt just

nimelt kirjandusteaduse, mitte mingi muu teaduse uurimisobjektid.

Niisugune analoogia juhib tähelepanu sellele, millega õigusteaduse eriline roll seadusloomes piirduv. Oleks absurdne arvata, et just kirjandusteadlased, kes on kahtlemata kõige paremad kirjanduse tundjad ja uurijad, on kutsutud ja seatud ainsana tegelema kirjandusliku loomega. Palju arukamalt ei arutle need, kes tuletavad tõsiasi, et õigusteadlased on kaheldamatult kõige paremad seaduste tundjad ja uurijad, järelduse, et ainult juristid peaksid tegelema õigusloomega (!) ja seaduseelnõude koostamine peaks olema seega nende monopoolne õigus ja kohustus.

Teadustena, mille panus seadusloomesse on vältimatu ja millest seaduste toimimisjõud kõige rohkem oleneb, nimetatakse nüüdiskirjanduses õigusteadusega kõrvuti kõigepealt vastavaid objekte otseselt uurivaid nn materiaalseid teadusi. Tervishoiuküsimusi reguleerivate seaduste puhul on selleks arstiteadus, kooliküsimuste puhul pedagogika, majandussuhteid korraldavate seaduste puhul majandusteadus jne.

Põhimõtteks on seejuures, et rahuldavalt hakkab tegelikkuses toimima ainult niisugune seadus, mille määratlused ja terminoloogia vastavad neidsamu objekte käsitlevate erialateaduste arusaamadele, eeskätt mõistete määratlustele ja sõnavarale.

Seda seadusloome üldmetodoloogiat valda kuuluvat nõuet ehk printsiipi võib nimetada lühemalt seaduste ja erialateaduste mõistelise ja sõnavaralise sünkroonsuse põhimõtteks. Selles põhimõttes väljendub kokkusurutult kogu õigusloome teadustevahelisuse käsitusest tulenev praktiline sisu.

Mittejuriidilised mõisted ja terminid seaduste tekstis

Kuivõrd suurt pööret sünkroonsusnõude püsütamine ja järgimine meie päevil tähendab, on lihtne mõista, kui meenutada, et veel käesoleva sajandi esimesel poolel juhitudi üldiselt juriidilise mõistesüsteemi suletuse printsiibist, mida tõlgendati liiga laialt. See printsiip nägi ette, et juriidilises tekstis ei tohi kasutada metajuriidilisi mõisteid.

Suletusprintsipi, mis on õigustatud spetsiifiliselt juriidiliste mõistete süsteemis, laiendati silma pilgutamata ka juriidiliste normide vahendusel reguleeritavatele objektidele. Unustati hoopiski, et need pole oma valdavas enamuses primaarselt juriidilised ega kuulu sellistena üldse õigusteaduse käsitlusorbiiti. Jurisprudents käsitleb olemuselt mittejuriidiliste objektide vahelisi juriidilisi suhteid. Kehtib küll näiteks abieluõigus, millest abielus mõndagi oleneb, ent abielu ise ei ole olemuselt juriidiline nähtus; inimestevahelise kooseluna, milles rahuldatakse oma seksuaalseid vajadusi, sigitatakse, sünnitatakse ja kasvatatakse järeltulevat põlvkonda, on abielu ise loomuldas bioloogiline ja sotsiaalne nähtus.

Ehkki põhimõtteliselt iganenud, on juriidilise mõistesüsteemi suletuse printsipi meelevaldne laiendamine mittejuriidilistele objektidele meil praegu veel küllaltki levinud. Selle tõendiks võib pidada eelnõude aruteludel alatasa esitatavaid väiteid, et juriidilises tekstis ei saavat üht või teist objekti nii nimetada, nagu seda tehakse vastavais erialateadustes. Juriidilises keeles tulevat kasutada teisi sõnu, ainult neid, mida seadustes on varemgi kasutatud.

Majandusõiguslike aktide eelnõude aruteludel on tulnud aastate kaupa ikka ja jälle pörgata kokku näiteks väidetega, et seaduste tekstis ei saavat kasutada oskussõnu 'hüvitus' ja 'maks' selles tähenduses, nagu neid kasutatakse praegusaegses majanduskeeles. Saavat ütelda-kirjutada ainult 'hüvis' ja 'maks', sest need olevat vastavate objektide nimetused "juriidilises keeles".

Tõsiasi, et 'hüvis' ja 'maks' tähendavad majanduses, st alal, millel neid sõnu sisaldavad seadused peavad hakkama toimima, midagi hoopis muud kui 'hüvitus' ja 'maks', ei pea juriidilised absolutistid tavaliselt tähelepanuväärseks. Sellise suhtumise tulemusena, mis ei piirdu kaugeltki nende kahe näitesõnaga, tükkivad mõnedegi seaduste eelnõud olema kirjutatud mitte nendele inimestele, kes neid seadusi järgima peavad.

Kõrvalepõikena eesti õigusteaduse ajalukku pälvib siin meenutamist, et vajadusele loobuda juriidilise mõistesüsteemi suletuse põhimõtte laiendatud käsitusest juhiti meil tähelepanu juba 30ndail aastail. Prof.

Juhan Vaabel kaitses näiteks oma 1934. aastal avaldatud teoses "Eesti riigi-maksundusõiguse põhiprobleeme" mõtet, et maksundusõigus tuleb oma spetsiifilises osas "sisustada" mitte tsiviilõiguslike (*resp* üldõigusteaduslike) mõistetega, vaid majanduslike, s. o. majanduslikus praktikas kasutatavate mõistetega. Maksundusõiguse rajamine tsiviilõiguslikele mõistetele ei saanud kõne alla tulla, kuna tsiviilõigus on maksundusõigusele J. Vaabeli määratlust mööda "võõras õigus". Seda mõtet võib parafraseerida ka nii: tsiviilõigus on maksundusõigusele võõram kui majandusteadus või rahandusteooria, sest rahandusteooria mõistetega maksundusõigust sisustada on täiesti loomulik.

Käsitöolislikult seaduste tegemiselt seadusloometeaduse rakendamisele

Teadustena, mille elemente õigusloome kasutab, nimetatakse õigusteaduse ja reguleeritavaid objekte käsitlevate erialateaduste kõrval tavaliselt veel mitut **metodoloogilist teadust** nagu mudeliteooriat, semiootikat, süsteemiteooriat, kommunikatsiooniteooriat, informaatikat jt, mille seisukohad kehtivad reguleeritavate nähtuste iseloomust olenemata. Pea kõigi nende puhul on tõdetud, et kuigi need teadused on suhteliselt uued, on nende elemente seadusloome parimates tüüpnäidetes (näiteks USA põhiseaduses) ja kõige pädevamate seadusloojate poolt tegelikult juba igiammu kasutatud. Erinevus on selles, et tollal satuti nende kasutamise võimalustele n-õ hea õnne peale, nüüd aga, kui vastavad teadused on olemas, võib neid rakendada teadlikult.

Ent on ka **mittemetodoloogilisi teadusi**, mille elemente tuleb rakendada pea kõigi seaduste puhul, näiteks sotsiaalsühholoogia, poliitika- ja majandusteadus. **Sotsiaalsühholoogia** on tähtis, sest olenemata sellest, mida mingi seadus käsitleb, tuleb igal juhul arvestada, kuidas inimesed selle vastu võtavad, sellele reageerivad ja missugust mõju see avaldab rahvahulkadele. **Politoloogia** arvestamise vajadus tuleneb sellest, et iga seadus on poliitiline akt, käsitlegu see põhimõtteliselt kui tahes mittepoliitilisi probleeme. Kui seaduse täitmisege tekib kulusid, kui

sellest lackub tulused ja sellest olenevad maksumummad, on see ühtlasi majanduslik akt, järelikult on tähtis arvestada ka seda, mida vastaval juhul on öelda majandusteadusel.

Paljude eri teaduste rakenduste najal on välja arenenud ja iseseisvunud (või praegu iseseisvumas) hulk seadusloomet käsitlevaid eridistsipliine: normiteooria, normiloogika, normisõnastusteooria, normiarendusteooria, õiguskübernetika, õigussotsioloogia, õigusökonomika ja mitmed teised. Neid uusi teadusi käsitatakse iseseisvate osadena nn **seadusandlusteaduses** (*Gesetzgebungswissenschaft*), **õigusloometeoorias** (*Rechtsetzungstheorie*) või **-teadusest** (*Rechtsetzungswissenschaft*). Lõplikku nimetust pole sellele teadus- ja uurimisalale veel kinnistunud. Vara on rääkida veel ka selle vähegi lõplikumast struktuurist.

Praegu tegeldakse õigusloome kui mitme teaduse põimumisalal areneva uurimisvaldkonnaga intensiivselt paljudes Lääne teaduskeskustes. On kujunenud täiesti uus olukord võrreldes sõjajärgsete aastakümnetega, milal ka Kesk-Euroopa ülikoolide "õigusteaduskondades ei tegeldud reguleeritavate nähtuste sisuga ei uurimis- ega õpetamistöös", nagu seda väitis H. Hesse (1982). Tema arvates veel praegugi "Sel alal (s. o seaduste tegemisel – U. M.) üldiselt kasutatavad reeglid peegeldavad oma laadilt teaduse-eelset, käsitõolislikku mõtlemisviisi". Sama kõlbab öelda meie nüüdisolude kohta.

Vastus küsimusele "kes?"

Seaduste eelnõusid peavad koostama mitme eri tegevusala või teaduse esindajad, kellel peaks olema teatav ülevaade ka moodsa õigusloometeaduse põhimõtetest.

Ka seaduseelnõude ekspertiisi peaksid enne nende Riigikogu menetlusse andmist tegema mitme, igal juhul mitte ainult ühe eriala asjatundjad – kas koos või eraldi, see on puhtalt korralduslik, mitte sisuline küsimus.

Palju kära tekitanud välismaalaste seadusvajanuks nähtavasti peale juriidilise veel ka head sotsiaalpsühholoogilist ja rahvuspoliitilise kallakuga politoloogilist ekspertiisi. Võib-olla vähendanuks see võimalusi välismaalaste seadust maailma ulatuses Eesti-vas-

taseks demagoogiliseks propagandaks ära kasutada, nagu nüüd juhtub.

See võib tunduda ülepakkumisena, ent võib julgesti väita, et **ainult juriidilisest ekspertiisist ei piisa isegi mitte pealtnäha "puhtjuriidiliste" seaduste puhul**. Mida puhtjuriidiliseks seaduseks pidada ja kas selliseid üldse on, see on muidugi väieldav. Tinglikult võiks puhtalt juriidilisteks pidada seadusi, millel pole suuremat seost teiste elualadega, näiteks neid, mis reguleerivad juriidiliste asutuste tegevust. Kahetsusväärseks näiteks toodud teesi kehtivuse kohta, sealhulgas ka selle kohta, mis võib juhtuda, kui seda eiratakse, kõlbab alles 1993. aasta juunis vastuvõetud notariaadiscadus (RT I 1993, 45, 540).

Notariaadiseaduse teksti järgi otsustades näib täiesti unustatud olevat, et notaribüroo ei ole mitte lihtsalt "notari töökoht", nagu seaduses on ülinaiivselt defineeritud (§ 17 lõige 1), vaid ka tulunduslik majandusüksus. Olenemata sellest, kas seda tahetakse tunnustada või mitte, on ka notaribürool omanik ja töötajaskond, tulud ja kulud... Notaribüroo kuulub seega majandusse, võtab osa majanduslikust käibest niisamuti nagu saapaparaandustöökoda või konsultatsioonifirma.

Seaduses ei ole hoopiski arvestatud notaribüroo paratamatut funktsioneerimist majanduse üldsüsteemis, mida saab adekvaatselt kirjeldada ainult majanduslike mõistete ja terminite vahendusel. Seetõttu on seaduse teksti sattunud hulk lapsusi, mis segavad tunduvalt nii selle mõistmist kui ka täitmist. Need oleksid võinud olemata olla, kui eelnõu oleks läbinud asjatundliku majandusliku ekspertiisi.

Mis elukas on vabakutseline ametnik?

Esimene üllatav avastus, mille teeb majandustundev inimene, kes tahab teada, kuidas notareid ja notaribüroosid majanduse üldsüsteemis mõista, on notariaadiseaduse seletus, et "Notar on isik, kes peab riigiametit vabakutselisena" (§ 3 lõige 1)! Üllatust on kerge mõista, kui meenutada, mis on vabakutseline töö ja kes on vabakutselised.

Esitaks äratav teatavat hämmeldust, et vabakutselisuse mõistet on üritatud laiendada

suhteliselt rutiinsete protseduuride sooritamisele, milles notarite töö enamasti seisneb. Euroopa kultuurialal on siiani peetud vabakutselisteks ainult üldtunnustatult loovate või muidu eriti suuri vaimseid võimeid, intellektuaalset pingutust ja pidevat leidlikkust eeldavate elukutsete esindajaid – kirjanikke, kunstnikke, muusikuid, arste, advokaate jt. Meenub ühe nõukogude estraaditähe omal ajal edukas huumorinumber, mis käsitles tuletõrjeühingu taotlust saada loominguulise liidu õigusi ja seega ka kõiki soodustusi, mida need liidud – näiteks kirjanike liit, heliloojate liit – omal ajal nautisid. Arusaamad loovusest ja loomingust on muidugi suhteliselt venivad. Vabakutselisuse mõiste majanduslikul ja majandusõiguslikul piiritlemisel tuginetakse seetõttu valdavalt muudele, objektiivsematele kriteeriumidele.

Tööd (kui tulusid-kulusid põhjustavat ehk majanduslikku inimtegevust) käsitleb selle ainelise sisu seisukohalt esmajoones majandusteadus; peasjalikult töösuhetele on spetsialiseerunud majandusteaduse osa, mida nimetatakse töö ökonoomikaks. Nii üldmajandusteaduslikus kui töö-ökonoomikaalastes käsitlustes, samuti arenenud riikide majanduslikus praktikas eristatakse tänapäeval

1) inimesi, kes töötavad mingil ametikohal kas neile endile või mis tahes teisele omanikule kuulavas majandusüksuses, kust nad saavad oma tulud, ja

2) vabakutselisi, kes ei tööta ei neile endile ega ka kellelegi teisele kuulavas majandusüksuses ja kes saavad oma tulu omaenda isiklikust tööst (kirjanikud, kunstnikud jt). Vabakutselised elatuvad honoraridest, oma tööde müügist saadavatest ja muudest taolistest, enamasti ebaregulaarselt lackuvatest tuludest. Kitsalt õiguslikust seisukohast on oluline, et vabakutseline ei saa oma tulusid regulaarsete tööõiguslike suhete subjektiina ei selles mõttes, et ta oleks palgasaaja, ega ka selles mõttes, et ta oleks tööandjana palgamaksja.

Tegemist on ammendava kahendjaotusega: mis tahes inimene võib kas pidada mingit ametit või olla vabakutseline. Kolmandat võimalust ei ole.

Inimene, kes töötab temale kuulavas majandusüksuses (ettevõttes, talus, konsultat-

siooni- või teenusefirmas või -büroos), eriti kui ta teeb seda koos palgatud töövõtjatega, ei ole mingis mõttes vabakutseline. Kui varem vabakutselisena toimunud kujur võtab näiteks tööle mõned inimesed, hakkab tootma skulptuure ja neid müüma, hakkab ta ühtlasi inimeste tööandjaks ja palgamaksjaks. Siis täidab ta oma firmas teatavat ametikohta. Nimetagu ta oma firmat kuidas tahes või pidagu ta ennast ise kas lihtsalt selle omanikuks, juhatajaks, direktoriks või kelleks tahes, vabakutseline ta enam ei ole – tema teenistus ei sõltu enam üksnes tema enda loovtööst, vaid kujuneb nüüd teatava majandusüksuse tegevusest lackuvate tulude ja tegevuskulude vahena.

Vabakutseline ametnik on majanduses niisama võimatu kui 'hõõguvkuum jää' või 'seisev liikumine', 'elav surmu' või 'sügav kõrgus'. Need vastandmõisted võivad olla huvitavad kirjanduslike kujunditena, ent kui neid argitegelikkuses rakendama hakata, selgub tõsiasi, et nad ei ole lihtsalt võimalikud. Nende asemel realiseerub midagi muud.

Kui jääd kuumutama hakata, ei muutu jää kuumaks, vaid lakkab olemast jää ja muutub veeks, mis võib kuumendamise jätkudes lõpuks muidugi ka kuumaks minna. Siis on see aga kuum vesi, mitte kuum jää! Kuuma jääd ei teki, hoolimata sellest et keegi võib sellise mõistekirjelduse välja mõelda ja kusagil ka trükkis avaldada. Muidugi võib leppida kokku, et kuuma vett võib nimetada või on isegi kohustuslik nimetada kuumaks jääks. Võib võtta vastu ka seadusi, mis "reguleerivad" selles mõttes kuuma jää ostu-müüki jne. Ent mis mõte sellisel jampsil peaks olema ja miks selliseid veidraid kokkuleppeid tuleks sõlmida?

Majanduslikku tegelikkust ärgitab eirama kommunismiehitamise inerts

Hõõguvkuuma jää näide on primitiivsevõitu ja kaldub liigagi absurdi, võimaldab aga muuseas vastata ka küsimusele, miks loodusnähtustega ilmses vastuolus olevaid mõisteid seadustes tavaliselt ei esine. Põhjus on levinud teadmises, et tegemist on füüsikaliste nähtustega ja juriidiliste seadustega füüsikalist tegelikkust teiseks ei muuda. Järelikult ei

jää midagi muud üle, kui hoolitseda, et seadustes kasutatavad mõisted ei läheks vastuoluloodusteaduste alusmõistetega.

Majandusliku tegelikkuse suhtes sellist respekti ei tunta. Paljudel seadustegijail on kindel süvaveendumus, et seaduste abil võib majanduslikku tegelikkust luua ja ümber teha täpselt nii, nagu parajasti pähe juhtub tulema. Sellise veendumuse tekke põhjusi pole raske ära arvata. Õpetati ju aastakümneid, kuidas igasuguste viisaastaku- ja teiste seaduste elluviimise teel sotsialistlikku majandust saab rajada ja kommunismi materiaaltehnilist baasi luua. Tegelikult jäi kommunismichitamiseks vajalike seaduste tegemine, propageerimine ja täitmise süsteem tugevasti mängulis-retoorilisele tasemele. Need taotlused lõppesid teadagi krahhiga. Ent kujutus, et juriidiliste seadustega saab majanduslikku tegelikkust tahteliselt vormida, nii et see hakkab olema just niisugune, nagu soovitud, on juurdunud palju sügavamalt kui esmapilgul võiks arvata.

Antud juhul meeldis notariaadiseaduse tegijatele töö-ökonomiliste mõistete mängides luua vabakutselise riigiametniku mõiste. Kuna selle mõistega manipuleerides arvati saavat notaritele taotleda mõningaid eeliseid, mida taotleda taheti, tundus mõiste 'vabakutseline riigiametnik' olevat kõigiti mõtteks – eesmärk pühitseb abinõu! On enam kui kindel, et seaduse autoritele ei tulnud hetkekski pähe, et nad on asunud juriidiliste vahenditega majanduslikku tegelikkust oma näo järgi ümber tegema; samuti ka mitte see, et niisugune taotlus on lootusetu. Niisama lootusetu kui näiteks grammatiliste meetoditega põlluviljakust tõsta. Kõik põlluviljakuse tõstmise abinõude kirjeldused pannakse kirja grammatikareegleid silmas pidades, ent viljakusele mõjuvad või ei mõju ikkagi agroomilised abinõud, mitte grammatika.

Kui notariaadiseadus kehtima hakkab, selgub tegelikkuses paratamatult, et notar töötab ikkagi nagu ametnik ja tema vabakutselisus jääb paljaks sõnakõlksuks ehk sotsialistliku realismi maiguliseks "arhitektuuriliseks liialduseks". Notar hakkab majanduses toimima nagu tavaline klientide teenimisega tegelev erattevõtja. Ta peab värbama oma büroo töötajaskonna (töölepingud) ja muutub

seega töödigussuhete subjektiks; ta peab hakkama kandma klientidele teenuste osutamise-ga seotud kulusid ja neid arvestama; ta peab korraldama büroo töötajaskonna tegevust; ta peab hakkama arvestama töövõtjate poolt tehtud tööd ja maksma selle eest tööandjana palka; ta peab hakkama töötajate palgalt täitelehtede alusel summasid kinni pidama; ta peab hakkama makse maksma jne. Notar hakkab temale endale kuuluvas büroos, mis peab vähemalt viis tundi päevas lahti olema, iga päev tööl käima, kus ta nagu iga teinegi erattevõtja oma töötajaskonna tegevust juhib.

Kõik see ei meenuta kuidagi vabakutselise inimese loova töö korraldust. Niisama vabakutseline kui notar on iga talupidaja ja väikese teenindustevõtte omanik, keda pole ükski selgelt mõtelda suutev inimene kunagi vabakutseliseks pidanud. Kas nüüd tuleks seda tegema hakata? Vaevalt sellel mõtet oleks.

Notar on majanduslikus tegelikkuses, milles ta oma tööd teeb ja endale ülalpidamist teenib, ka edaspidi ametnik, keda nüüd ainult nimetatakse selle seaduse järgi vabakutseliseks, sest notariaadiseaduse tegijad ei teadnud, mida 'vabakutselisus' tähendab, ja kasutasid seda majanduses kindlat tähendust omavat terminit valesti.

Vabakutseline riigiametnik pole tegelikult ei vabakutseline ega riigiametnik.

Tugevaks argumendiks selle kohta, et notar on ikka tõepoolest vabakutseline, on peetud asjaolu, et ta ei saa uue seaduse alusel palka mitte enam riigilt, vaid elab oma büroo tuludest.

Oma tulude omamist ja neist äraelamist rõhutatakse seaduses mitmes koha. § 3 lõige 3 kuulutab: "Notari ametitegevuse eest maks-tav tasu kuulub notarile". Ent teisalt selgub, et tegelikult on asi siiski väheke teisiti: "Notari tulu ametialasest tegevusest on summa, mis jääb notarile pärast notari tasuna saadud summa arvel notari büroo ülalpidamise kulude, seadusega sätestatud maksude ja muude notari ametialase tegevusega seotud kohustuslike maksete tasumist" (§ 19 lõige 5).

Seega ei jää notariaaltoimingute sooritamise eest lackuv raha sugugi notarile. Nagu majanduses ikka, on see lihtsalt sissetulek

osutatud teenuste eest, millest kaetakse kõigepealt tegevuskulud. Midagi notaribüroole eriomast selles ei ole. Niisamuti võiks öelda, et "Oma toodangu müügist saadud raha kuulub taluomanikule". Kuulub küll, aga ega taluomanik seetõttu vabakutseline ei ole! Ta on lihtsalt omaenda kulu ja kirjadega töötav ettevõtja, kes peab oma kulud tasa saama ja ainult tulude-kulude vahe võib endale jätta; täpselt nii nagu seaduse § 19 järgi ka notar!

Niisamuti ei tee notarit vabakutseliseks seegi, et ta täidab riiklikult tähtsat ülesannet. See ei anna ka mitte alust pidada teda riigiametnikuks, ent see on küsimus, millel siin pole ruumi pikemalt peatuda. Igatahes on piisavalt alust väita, et vabakutseliseks riigiametnikuks tituleeritud notar ei ole tegelikult ei vabakutseline ega ka riigiametnik!

Seadusest ei selgugi, miks notarit ikkagi nii kangesti vabakutseliseks tahetakse pidada. Niisamuti ei selgu ka see, miks teda oma büroo omanikuks ei nimetata. Kusagil pole selgesõnaliselt öeldud, kelle oma notaribüroo on, ehkki on öeldud, et "Notar on oma büroo töötajate töödandja" (§ 3 lõige 4), millest võib järeldada, et büroo kuulub notarile. Võib-olla on tema büroo-omanikuks olemisest meelega vaikutud, sest selle otsene väljajütlemine oleks vihjanud liiga selgesti, kellega on tegemist: mitte vabakutselise ametnikuga, vaid eri liiki teenindusbüroo omanikust eracttevõtjaga.

Mõistatuslikke seadusesätteid, mida asjatundlik ekspertiis võinuks vältida

Notariaadiseadus on tulvil mõistatuslikke ütlemissi ja ütleमतajätmissi. Paljudes paragrahvides on püütud joonistada notaribüroo majandamise küllaltki detailset skeemi, ent hoidutud piinlikult sellest, et see ei meenutaks büroo kui erilise väikeasutuse kuulumist majandusse.

Sellise pürgimuse tulemused on kohati otse jahmatama panevad. Seadusest võib näiteks lugeda (§ 18 lõige 2), et notar ei tohi "ühineda teiste elukutsete esindajatega ühiseks kommerts- ja majandustegevuseks" ja kohe samas on öeldud, et notar võib "investeerida oma isiklikku kapitali". Kuidas neid kaht sätet saab korraga järgida?

Kui notar investeerib oma kapitali näiteks aktsiate ostmise teel, mis on kõige tavalisem investeerimismoodus, siis ühineb ta ju teiste isikutega majandustegevuseks! Ta muutub aktsionäriks, omandab hääleõiguse aktsionäride koosolekul jne. Kuidas üldse nii ihuüksi oma kapitali investeerida, et ühegi teise isikuga ühist tegevust ei arenda? See on täielik müstika. Investeerimine eeldab igal juhul koostööd teiste inimestega (meenutagem, et raha panka hoiulepanemine ei ole investeerimine). Kuidas saab täita seadust, mille järgi kapitali investeerimine on lubatud, ent mis tahes koostöö teiste isikutega on keelatud?

Refereeritud paragrahvi 18 kolmes reas on veel muidki, suhteliselt kõrvalisema tähtsusega, ent siiski meie teema seisukohast tähelepanu äratavaid seiku, milles peegeldub reguleerida kavatsetud nähtuste majandusliku olemuse enam-vähem täielik mittemõistmine. Seaduses räägitakse näiteks "kommerts- ja majandustegevusest", mida notaritele ei lubata. Mis kommertstegevus see on, mis ei ole ühtlasi majandustegevus, nii et nende vahel on vaja seaduses vahet teha? Igasugune kommertstegevus on ühtlasi majanduslik tegevus.

Küsimusi tekitab, mis on notari "oma isiklik kapital", mille poolt see erineb tema "oma kapitalist", et selle isiklikkusele on seaduses vaja eraldi osutada? Tõenäoliselt on siin lihtsalt lõivu makstud sotsialismi poliitilisele ökonoomiale ja sellele rajatud nõukogude tsiviilõigusele, mis teeb vahet era- ja isikliku omandi vahel. Lubada kapitali investeerimist ehk teiste sõnadega kapitalistlike suhteid ja kasutada seejuures kommunismiehitamise koodeksi mõisteid (meenutagem tsiviilkoodeksi eessõna!) kõlab enam kui veidralt.

Normiloogetika valdkonda kuuluv kurbnaljakas aps on seletus, et notar ei tohi ühineda majandustegevuseks just nimelt "teiste elukutsete esindajatega". Kas see tähendab, et notar tohib oma otsese tööga mitte seotud majandusliku tulu taotlemiseks ühineda ainult notaritega, s. o sama elukutse esindajatega? Ainult notaritest koosnevates aktsiaseltsides ja muudes majandusühingutes võivad notarid järelikult tulu taotleva majandustegevusega tegelda ilma mingite piiranguteta! Sätte sõnastus laseb endast igatahes

nii aru saada. Mõeldud siiski vist nii ei ole. Ent mine sa tea, mida ühe tähtsa kutseala esindajad endale kõike lubada ei või tahta!

Kõigile vastuoludele paneb krooni pähe tõsiasia, et notariaadiseadusega on seadustatud notarite kui tööandjate kohustuslik kuulumine oma kutseühingu – notarite koja – liikmeskonda, mis ei ole põhiseadusega lubatud. Kõik notarid arvatakse seaduse kirjatähe alusel tööleasumisest peale notarite koja liikmeskonda ja nad peavad olema selle koja liikmed nii kaua, kui nad notarina töötavad (§ 33 lõige 1). Eesti praeguses põhiseaduses on aga öeldud, et "tööandjate ühingutesse ja liitudesse kuulumine on vaba" (PS § 29). Ent see on juba põhiseaduslikkuse järelevalve küsimus, mis ületab käesoleva kirjutise raamid.

Teadustevahelisus on seaduste kvaliteedi parandamise tähtsamaid eeldusi

Eespool toodud näited mittejuristidest asjatundjate kõrvalejäämise kohta seaduseelnõude koostamisest ja ekspertiisist ja selle kurbadest tulemustest puudutavad kõik ainult ühe juhuslikult vaatluse alla võetud "puhtalt juriidilise" seaduse mõnda üksikut paragrahvi. Ent ka mitmest teisest sama seaduse paragrahvist võib leida analoogilisi näiteid. Pealegi ei ole notariaadiseadus ainus must lammas. Ka paljud teisi eluvaldkondi reguleerivate seaduste kvaliteet võinuks olla märksa kõrgem, kui nende eelnõude valmistamisele, viimistlemisele ja ekspertiisile lähedal seisvad tegelased oleksid mõistnud õigesti seadusloome teadustevahelist iseloomu.

Kahjuks edeneb nüüdisaegse õigusloome teaduse aluste tundmine, eriti aga nende praktilise arvestamise vajaduse mõistmine meil teosammul. Paljude ennast seadusloome alal pädevateks pidavate ametnike arusaamad kannavad veel selgelt minevikulist pitsrit. Tuntud õigusloometeoreetiku H. Hesse poolt teaduse eelseteks ja käsitõolislikeks nimetatud arusaamad on visad uematele ruumi tegema. Täheledata võib koguni vananenud käsituste pealetungi, samuti tendentsi uematele arusaamadele põhinevaid läheneemisviise välja tõrjuda. Näiteks töötas

Eestis interdistsiplinaarsuse põhimõttel moodustatud valitsuse seaduseelnõude teadusliku ekspertiisi komisjon (esimes E. Roose) umbes kaks aastat. Sinna kuulus nii juriste kui ka muude erialade asjatundjaid. Komisjoni tegevus soikus möödunud suvel nende isikute survele, kelle arvates seaduseelnõud vajavad ainult juriidilist(!) ja mitte mingisugust(!) muud ekspertiisi.

Seadusloome interdistsiplinaarsuse idee järjekindel eiramine väljendub kõige selgemal kujul visas taotluses keskendada eranditult kõigi seaduseelnõude ekspertiis administratiivses korras Justiitsministeeriumi juures toimivate, üksnes juristidest koosnevate ekspertide gruppide kätte.

Eelnõude puudused ei ole kaugeltki üksnes formaaljuriidilised

Meie seaduseelnõude peamine nõrkus ei seisne kaugeltki nende puhtalt juriidilises või täpsemalt formaaljuriidilises primitiivsuses ja vastuolulisuses. Kui püüda loetleda kroonilisi puudusi, mis on eelnõudest seadustesse kandunud, ja küsida, miks mitmed seadused sisaldavad suuri vastuolusid, miks nad on raskesti arusaadavad ja seetõttu ka ebatõhusad, saab nimekiri pikk. Mainigem siin neist ainult mõningaid, püüdmata väita, et just need on kõige olulisemad ja esitamata neid tähtsuse järjekorras:

* õiguslikult reguleeritavate nähtuste spetsiifika nõrk peegeldumine kehtestatavates normides, mis tuleneb osalt juriidilise mõistestiku suletuse printsiibi väärast rakendamisest, osalt aga reguleeritava ala ebapiisavast tundmisest;

* takerdumine nõukogudeaegsete koodeksite ja teiste aktide mõistestikku ja käsitustesse, mis ei ole vastuoludeta kohandavad turumajanduse oludega;

* sagedased eksimused keele- ja normiloogika vastu;

* seaduste eeldatava sotsiaalsühholoogilise ja poliitilise mõju pea täielik eiramine nii nende kompositsioonis, sõnastuses kui ka eri seaduste omavahelise mõju kombineerumises;

* õigusloome-ökonoamiline nihilism, mis väljendub selles, et seadustes nõutavate prot-

seduuride puhul ei arvestata, kui palju nende läitumine aega nõuab ja mis see maksma läheb;

* normiarendusteooria ja -metodoloogia nõrk tundmine, mistõttu kord kehtestatud ebaratsionaalsetest protseduuridest ja ekslikult määratletud mõistetest ei osata kiiresti vabaneda, vaid rakendatakse neid väärtalt mõistetud järjepidevuse põhimõtte mõjul jätkuvalt ka uutest aktides, süvendades ja laiendades seega kahju, mida nad tekitavad;

* terminoloogiline konservatism, paljude eesti keelele võõraste keelendite kasutamine ja soovimatus arvestada normide sõnastamisel ka neid eesti keele võimalusi, mida nõukogudeaegsetes õigustekstides vene keele ceskujude orjaliku järgmise tõttu ei kasutatud.

Neist ja teistestki seda laadi puudustest on mõeldav talutavalt lühikese aja jooksul vabaneda ainult sel teel, et juhindudes õigusloome teadustevahelisuse põhimõttest tõmmata seaduseelnõude koostamisele selle kõigis olulistest etappides kaasa senisest enam muude erialade asjatundjaid.

Valitsuse seaduseelnõusid läbivaadanud mitmekesise erialalise koostisega ekspertiisikomisjoni tegevuse lõppemine tähendas nii vananenud arusaamade mõju tunduvalt kasvu kui ka nn juriidilise absolutismi taasmõjul-pääsu Eesti õigusloomes. Ühtlasi tähendas see seaduseelnõude kvaliteedi tõstmise eelduste märgatavat kahjustamist. Ent kindlasti on see tagasilööök ajutine. Pole mõeldav, et peaksime praegustes oludes jääma kauaks kõrvale sel alal mujal maailmas toimuvast arengust.

Pole kahtlust, et õigusloome mõistmine mitme eri teadus- ja tegevusala koostöömanna muutub aegamisi meilgi üldiseks. Mida kiiremini see toimub, seda kiiremini tõuseb seaduste kvaliteet, seda suuremal määral on tagatud nende mõistev vastuvõtt nii oma rahva seas kui välismaal, seda tõhusamalt hakkab seaduste toime mõjustama nii sotsiaalsete kui majanduslike protsesside kulgu.

Merivälja, juuli 1993.

ANDRES ADAMSON

VABADUSSÕJAST, "VAIKIVAST AJASTUST" JA DEMOKRAATIA NÕRKUSEST. KIUSLIKKE MÕTTEID

Vabadussõda kui sotsiaalne revolutsioon

Eesti Vabadussõda (1918–1920) on viimaste aastate käsitlustes ja taastrükkides vaadeldud õige mitme kandi pealt – kui moodsat sõda, kui lihtsalt Eesti–Nõukogude Venemaa sõda jne. Küllap on aga õigustatud ka Vabadussõja nägemine revolutsioonina. Muutused olid ja tõeliselt revolutsioonilised.

Aastail 1917–1920 olid Eestis valdavad pahempoolsed meeleolud. Ettekujutus Eesti Vabariigi parempoolsusest tema tekkeajal tähendab praeguste poliitiliste celistuste projitseerimist minevikku. See, et võideldi ühtlasi riikliku iseseisvuse ja demokraatlike õiguste eest, võib eksitada vaid neid, kes asetavad võrdusmärgid vasakpoolsuse, marksismi ja stalinismi vahele.

Jättes kõrvale kõikvõimalikud spekulatsioonid, saame toetust erinevaile poliitilistele vooludele hinnata ainult valimistulemuste põhjal. Üle-eestilisi valimisi toimus nende kolme aasta jooksul (1917–1920) viis.

Pärast Veebruarirevolutsiooni ja Eesti ala ühendamist üheks omavalitsuslikuks kubernanguks viidi siin 23. mail 1917 kiirustades ja kaudselt läbi valimised Eesti Ajutisse Maanõukogusse (Maapäeva). Koos hiljem lisandunudega oli selles 62 saadikut, kes jagunesid järgmiselt:

Talurahva Liit (hiljem Maaliit, liider K. Päts) – 13; Demokraatlik Erakond (hiljem Rahvaerakond, J. Tõnisson) – 7; Radikaal-demokraatlik Erakond (A. Birk) – 4.

Need 24 saadikut moodustasid parempoolse demokraatliku bloki. Vasakpoolne sotsialistlik blokk koosnes järgmistest rühmadest:

Radikaalsotsialistlik Partei (hiljem Tööerakond, A. Piip, J. Vilms) – 7; sotsialistid-revolutsionäärid (H. Kruus) – 8; sotsiaaldemokraadid-vähemlased (K. Ast) – 9; sotsialistlik töögrupp – 4; sotsiaaldemokraadid-enamlased – 5.

Kokku seega 33 saadikut. Veel kuulusid Maanõukogusse 3 erapooletut, 1 saksa ja 1 rootsi vähemusrahvuse esindaja. Radikaal-sotsialistide liitumine teiste pahempoolsetega oli täiesti loomulik – oma tegevuse esimestel aastatel oligi Tööerakond selgelt vasakpoolne, sedes sihiks sotsialismi ülesehitamise reformide teel. Maanõukogu esimehks sai pärastine enamlane A. Vallner (võitis K. Pätsi häältega 20 : 19), pärast teda oli sellel kohal tööerakondlane D. Strandman. Maavalitsust juhtisid algusest peale demokraatliku bloki esindajad, algul J. Raamot, hiljem K. Päts.

Väärib rõhutamist, et vastuolud ei tekkinud Maanõukogus mitte iseseisvuse-, vaid omandi-, eriti teravalt maaküsimuses. 1917. a suvel ei nõudnud ükski poliitiline jõud Eesti täielikku iseseisvust, piirduti autonoomiaga Vene föderatsiooni raames. Alles sündmuste edasine käik, enamlaste võimuletulek ja Venemaa lõplik kokkuvarisemine sõjas Saksa-maaga tõi sügisel kaasa ootamatu võimaluse saavutada Eesti omariiklusele rahvusvahelist toetust. Eesti iseseisvumine (1918, 1991) oli mõlemal korral paljude juhuslike asjaolude koosmõju tulemus ning ei sõltunud kuigivõrd eesti poliitikutest ponnistustest või eesti rahva tahtest. Ses mõttes pole midagi inetut ega laiduväärset iseseisvuse idee hilises tõstatamises – seda kritiseerides arvustame tegelikult kiiret arengut, mille eest rahvas 1917. a (ja aastail 1987–1991) läbi tegi. Olid ju esialgsed autonoomianõudedki võrreldes eelneva-ga suur samm edasi. Oma nõudmiste liigset tagasihoidlikkust taipasid erinevad erakonnad eri ajal.

1917. aasta suvel ja sügisel pahempoolis-tus Eesti veelgi. Näiteks läksid Tallinna ja Narva linnavalitsused enamlaste kätte. Juba pärast enamlikku riigipööret toimunud ülevenemaalse Asutava Kogu valimistel 12.–14. novembrini said enamlased Eesti ala tsiviil-elanikkonna seas 40,2%, koos tollal Petro-

gradi kubermangu kuulunud Narvaga 40,4% häältest, rohkearvulise vene tööliiskonnaga Tallinnas aga 47% ja Narvas koguni 64%. Eesti esseerid said 5,8, vene esseerid 1,1, sotsialistid-vähemlased 3, Tööerakond 21, radikaaldemokraadid 6,2 ja demokraatlik blokk (Demokraatlik Erakond ja Maaliit) 22,5% häältest. Veidi ümardatuna hääletas 3/4 Eesti elanikkonnast sotsialistlike erakondade poolt. Eestile ettenähtud kaheksast saadikukohast läksid pooled enamlastele, Tööerakond sai 2 ja demokraatlik blokk samuti 2 kohta. Eestis paiknevas Vene maa- ja mureväeosades said enamlased veelgi rohkem hääli, kusjuures Eesti rahvusväeosad polnud mingiks erandiks. Neiski hääletas 60% meestest enamlaste poolt, sealhulgas 2. polgus Tallinnas 87% ja isegi kõige rahvuslikumalt meelestatud 1. polgus Haapsalus 37%. Kogu Vene riigis anti valimistel enamlastele 25% häältest.

Järgmistel valimistel Eesti Asutavasse Kogusse 21.–22. jaanuaril 1918. aastal, mis jäid toimumata Tartus ja reas valdades ning mille tulemused Narvas on ebaselged, olid vahetulemused järgmised: enamlased – 37,1%; vähemlased – 1,7%; parem- ja pahempoolsed esseerid kokku – 4,5%; Tööerakond – 29,8%; demokraatlik blokk (Demokraatlik Erakond, Maaliit, Radikaaldemokraatlik Erakond) – 23,2%; Kristlik Liit – 2,3%; Eesti Iseseisvuslaste Liit – 0,6%; Vene Kodanike Demokraatlik Organisatsioon – 0,5%.

27. jaanuari ööl kehtestati Eestis piiramis-seisukord ja valimised katkestati. Selle põhjust on tavaliselt nähtud enamluse populaarsuse languses (–3,3%) ja iseseisvust pooldavate jõudude edus. Viimane väide on õige. Ometi on tõsi ka see, et enamlasi toetati Eestis endiselt kõige rohkem. Kõikumine 3,3% võis olla juhuslik. Pealegi oluaks võimalijail avarad võimalused valimisi oma kasuks võltsida. Seda on kommunistid hiljem sageli teinud. Õige on seegi, et kõigi vasakpoolsete erakondade toetus oli koguni suurenenud, mis meie artikli seisukohalt on oluline.

Enamlaste leppimatu poliitika, soovimatus võimu jagada muutis võimatuks nende liidu mõne teise vasakpoolse poliitilise jõuga ja ahendas nende sotsiaalset baasi. Pole siiski

selge, mis oli vasakpoolsete omavahelistes lahkkelides tähtsam, kas iseseisvus või teostamata maareform. Enamlased nimelt ei soovinud riigistatud mõisamaid talupoegadele jagada, vaid kavatsesid asutada kommuune ja riigimõisu.

1918. aasta veebruaris alustasid Saksa väed uut peal tungi, okupeerides kogu Eesti. Lühikest ajavahemikku enamlaste lahkumise ja sakslaste tuleku vahel kasutasid iseseisvust toetavad jõud Eesti Vabariigi väljakuulutamiseks. Järgnes kaheksa kuud Saksa okupatsiooni ja terrorit, mis tabas kõiki Eesti erakondi, eriti valusalt just pahempoolseid. Võib oletada, et Saksa okupatsiooni kogemus muutis suure osa eestlasist senisest veelgi pahempoolsemaks.

Kui Saksamaa maailmasõjas lüüa sai ja 19. novembril 1918. aastal võimu Eestis Ajustisele Valitsusele üle andis, polnud viimasel esialgu kuigi suurt poolehoidu. Saksa vägede maalt lahkudes alustas Punaarmee 28. novembril peal tungi. Sissetungijate põhijõud vähemalt Viru rindel olid sõja esimesel kuul eesti enamlikud kütipolgud. Ajutise Valitsuse poolt väljakuulutatud mobilisatsioon kukkus läbi. Rahva enamus kas ei toetanud oma valitsust või pidas oma isiklikku heaolu ja julgeolekut tähtsamaks rahvusriigist ja selle kaitsmisest päratu suure maailmariigi vastu. Oma riik oli veel tundmatu väärtus. Vaid ohvitserid, kaputäis kaitseleitlasi ja romantilised koolipoisid julgusid ja tahtsid vaenlasele vastu astuda. Seda asjaolu on püütud seletada lootusetusetundega vacnlase tohutu ülekaalu ees. Kuid näiteks Lõuna-Eestis oli eestlastel sõja algul koguni rohkem vägesid, ometi jäeti Tartu maha kaks päeva enne Punaarmee osade sinnajõudmist. Kaasagsete mälestustes on palju näiteid elanikkonna enamlusmeelsusest. Loetagu või A. Kivikase "Nimesid marmortahvlil", mida on pectud parimaks ja kõige tõetruumaks raamatuks Vabadussõjast eesti ilukirjanduses. Kuni Eesti Asutava Kogu valimiseni 1919. aasta aprillis pole meil mingit alust eestlaste poliitiliste toetuste hindamiseks – peale celmistele valimiste. Väited, et Eestis polnud kodusõda, sest rahva enamus oli iseseisvuse poolt, on pehmelt öeldes kummalised. Kui 40% võitleb 60%-ga, kas ei anna see siis alust pidada toimuvat kodusõjaks? Välisabi said ju samuti

mõlemad pooled. Eesti Vabariigi püsijäämine 1918. aasta lõpul sõltus taas mitmest juhusest: enamlaste vähesus ja kurnatus pikaajalisel talvisel peal tungil, nende väejuhatuse vead, Inglise laevastiku ilmumine Tallinna reidile, Soome vabatahtlike saabumise moraalne efekt, poisikestest kaitseliitlaste otsustavus Tallinnas enamlaste riigipöördekatse ajal. See kõik võimaldas Eesti rahvaväel 1919. aasta algul peal tungile asuda ja Punaarmee kevadeks maalt välja tõrjuda.

Selleks ajaks olid eestlaste poliitilised meeleolud oluliselt muutunud. Kaasa aitasid ka Eesti Tööraha Kommuuni juhtkonna vead: mobilisatsiooniga viivitamine, suhtumine kirikusse jne. Sageli peetakse eesti rahva enamuse meele muutuste peamiseks põhjuseks punast terrorist. Eestlastel puudus varasem kogemus punasest terrorist; 1917. aastal polnud seda praktiliselt esinenud. Küll aga oli eestlastel kogemusi valgest terrorist (1905, Saksa okupatsioon 1918). Ka Vabadussõja ajal oli valge terror tegelikult ulatuslikum, vähemalt on tema ohvreid rohkem teada. Nagu naabermaadel Soomes ja Lätiski. Ja nagu tunnistavad mitmed Eesti Vabariigi eest võidelnud kaasaegsed. Nii ei saanud punane terror olla eesti rahva väärtuste ümberhindamise peamiseks põhjuseks. Selleks oli ilmselt maaküsimus, milles enamlased oma seisukohti polnud muutnud. Pettunud olid maamehed, kes olid lootnud enamlastelt kui kõige radikaalsemalt mõisnike vastu meeles-tatud poliitiliselt jõult maad saada. Ka Eesti üsna parempoolne Ajutine Valitsus ei soovinud esialgu maareformi läbi viia. Oma vasakpoolsemate koalitsioonipartnerite surve ja Saaremaa mässu mõju all pidi K. Pätsi juhitud valitsus teatud järeleandmisi tegema ja agrarolusid reformima asuma. Pätsi valitsus ei toetanud põhjalikku maareformi, maareform oli aga üheks Vabadussõja võidu kahest peamisest eeldusest, nagu on kinnitanud mitmed tollased Eesti tipp-poliitikud, näiteks A. Rei. Teine peamine eeldus Eesti riigi püsijäämiseks, nii imelik kui see praegu ka ei tundu, oli enamlaste võit Vene kodusõjas.

5.-7. aprillini 1919 toimusid valimised Eesti Asutavasse Kogusse. Alles siis deklaratsioonis eesti rahvas oma tahet selgelt ja üheselt

ning alles siis muutus peetav sõda Eesti-Vene sõjaks ja Vabadussõjaks selle nime sisulises tähenduses. Võimulolijate jaoks olid tulemused kurvad. Hääli ja saadikumandaate saadi 120-kohalises Asutavas Kogus järgmiselt: sotsiaaldemokraadid – 33,25% ja 41; Tööerakond – 25,07% ja 30; Rahvaerakond – 20,71% ja 25; Maaliit – 6,54% ja 8; sotsialistid-revolutsionäärid – 5,75% ja 7; Kristlik Rahvaerakond – 4,47% ja 5; Saksa partei – 2,50% ja 3; Vene partei – 1,26% ja 2; hiidlased – 0,24% ja –; Meremeeste Liit – 0,17% ja –. Enamlased valimistel ei osalenud.

Niisiis sai Eesti endale parempoolse parlamendi (esimees A. Rei), mis võttis peagi vastu parempoolse maaseaduse ja töötas välja parempoolse ja väga demokraatliku põhiseaduse. Maaseadus muutis järsult eesti rahva sotsiaalset struktuuri, tegi ta oma maa peremeheks, võttis majandusliku võimu baltisaksa vähemuselt. Maaseadus jättis enamlased ilma enamikust pooldajatest Eestis ja innustas rahvast oma riiki kaitsma. O. Strandmani ja J. Tõnissoni paremtsentristlikud valitsused lootsid Eesti riigilaeva läbi Vabadussõja võidule.

Kõike eelõeldud arvestades peaks olema õigustatud nimetada Eestit aastail 1917-1920 põhiliselt parempoolseks ja Vabadussõda muuhulgas ka sotsiaalseks revolutsiooniks. Kui poleks olnud Vabadussõda, polnuks ka nii sügavaid, murrangulisi muutusi ja ilma nende muutusteta poleks ka Vabadussõda võidetud. Ühtedelgi hilisematel valimistel ei saavutanud vasakpoolsed enam sellist edu, kuid eks seegi ole seletatav revolutsioonilise ajaga, mis on teadagi möödunud. Samuti orienteerusid maad saanud talupojad edaspidi, juba omanikena, erakondadele, kes nende omandit paremini kaitsesid. Kuid veel 1920. aastal valitud Riigikogus oli vasakpoolsetel erakondadel ilma kommunistideta absoluutne enamus.

Kas Eesti oli "vaikival ajastul" fašistlik riik?

Igal rahval on kalduvus oma minevikku idealiseerida. Seetõttu on eestlastel ikka valus olnud lugeda või kuulda K. Pätsi juhitud Eesti Vabariigist (1934 – 1940) kui fašistlikust.

Kui nõukogude historiograafias oli selline hinnang veel arusaadav, siis märksa kurvem on analoogilisi väiteid leida näiteks 1930. aastate teise poole Rootsi ajakirjandusest. Ja mitte ainult seal.

K. Päts oli kahtlemata Eesti ajaloo suurkuju nii heas kui halvast mõttes. Teda on ohjeldamatult ülistatud ja talle on kibedaid etteheiteid tehtud. Kuid kas tema isikuvõimu perioodi Eesti ajaloos saab Lääne demokraatia seisukohalt tõesti fašismiks nimetada?

Idas ja Läänes on paljusid maid eri aegadel fašistlikeks peetud, alates Ungarist juba 1919. aastal ja lõpetades Tšiiliga veel 1980ndail. Läänes on ka Nõukogude riiki vahel fašistlikuks öeldud. Fašistlike ja kommunistlike režiimide meetodeis on kindlasti palju ühist. Ometi ei saa stalinismi võrrelda fašismi kõige totaalsemaga – natsionaalsotsialismiga. Meie kannatasime rohkem stalinismi läbi ja see mõjutab meie otsustusi; stalinismi ohvrite hulk oli režiimi pikema eksisteerimisaja ja suurema teostamisruumi tõttu suurem. Kuid vähemalt teoorias oli sihiks kogu inimkonna, mitte ainult ühe rassi (aarialaste) õnn. Muidugi pole see stalinismi õigustamiseks öeldud. Kuid tagasi fašismi juurde.

Fašismil on mitmeid definitsioone. Eesti keeleski on sageli väikeste variatsioonidega korratud G. Dimitrovi poolt Kominterni VII kongressil 1935. aastal pakutut, mille kohaselt fašism on monopolistliku kapitalismi kõige reaktioonilisema, šovinistlikuma ja agressiivsema osa avalik ja verine terroristlik diktatuur. See ei tohiks kuidagi Eesti kohta käia, kas või juba seetõttu, et siin polnud üldse kodumaist monopolistlikku, seega suurkapitali. E. Laamani sõnul oli Eesti kapitalistlik maa ilma kapitalistideta. Pealegi võib K. Pätsi – J. Laidoneri – K. Eenpalu valitsus- aega nimetada kuidas tahes, aga mitte veriseks. Ka nõukogude ajaloolased on seda vastuolu märganud ja püüdnud sellest üle saada, rääkides mingist fašismi lahjendatud, leebemast erivormist Baltimaades. Läänes defineeritakse fašismi mõnevõrra pehmemates väljendites. Siiski kattuvad fašismi tunnused osaliselt kõigis põhjalikumates analüüsidest nii Idas kui Läänes. Loetleme mõned olulisemaks peetud tunnused ning

vaatame, kuivõrd 1930ndate aastate teise poole Eesti neile vastas.

1. Rassism ja rõhutatud rahvuslus. – Esimene neist mõistetest ei tulnud väikeriigi ja -rahva puhul muidugi tõsiselt kõne allagi. Eesti rahvuslust ja hõimuaadet propageeriti tõesti üsna aktiivselt kuni nimede cestistamiseni välja. Ometi olid Eestis tagatud kõigi vähemusrhuvaste õigused ja isegi demokraatia piiramisajastul ei likvideeritud kultuurautonoomiat ja kultuuroomavalitsusi.

2. Antikommunism. – Kahtlemata. Kuid näiteks 1938. aastal anti amnestia ka kommunistidest poliitvangidele:

3. Elitarism ja juhidee. – Sedagi ei saa eitada. K. Päts pidas end Eesti riigi rajajaks ja asendamatuks juhiks. Tal õnnestus selles veenda ka suurt osa eesti rahvast. Ka püüdis ta luua n-ö "Eesti aadlit". Üliõpilaskorporatsioonide võimutsemine mitmel elualal võib samuti olla interpreteeritav kui elitarism.

4. Riigivõimu totaalsus. Parlamendi puudumine või selle tähtsusetus. – Eestis saadeti Riigikogu 1934. aastal tõesti "vaikivasse olekusse", valitseti riigivanema dekreetide abil. 1937. aastal kokkukutsutud Rahvuskogu ja 1938. aasta Riigikogu pigem moodustati kui valiti ja nad olid võimule täiesti kuulekad. Pidevalt kehtis kaitseseisukord. Kuid riigi täielikku kontrolli kodanike ühiskondliku ja eraelu üle Eestis ei olnud. Selle punktiga haakub ka korporatiivse riigi loomise püüd. Eestis asutati Itaalia eeskujul kutsekojad, seisuseriigi ideed arutati elavalt, ent selle teostamisele ei asatud. Sõnades lubati hoopis tagasipöördumist demokraatliku valitsemisvormi juurde.

5. Üheparteisüsteem. Opositsiooni allasurumine. Tsensuur. – Oli. Kõik erakonnad keelati ja nende asemele loodi Isamaaliit – õige ebamäärane ja oma näota organisatsioon, mõeldud peamiselt mitmesuguste valitsuse poolt algatatud ettevõtmiste ja kampaaniate propageerimiseks. Opositsioon sunniti vaikima või maksti kinni ja tõmmati hiljem suures osas koostööle Isamaaliidu ja teiste võimustruktuuride raames. Eksisteeris ka järeltsensuur.

6. Demagoogia. Masside kaasatõmbamine. Riiklik propagandaaparaat. – Sõnade, lubaduste ning tegude vahe oli märkimisväärne. Näiteks süüdistati 1933.

aastal rahvahääletusel vastuvõetud vabadussõjalaste põhiseadust liiges parempoolsuses, mis ei takistanud sama põhiseadust oma võimulpüsimise huvides rakendamast ja 1937. aastal veelgi parempoolsemat kehtestamast. K. Päts oli pragmaatik, kes deklareeris oma valmisolekut tantsuks "vanakuradi vanamaga". Ideoloogia ei tulnud tal praktiliste probleemide lahendamisel arvesse. Palju õpiti vabadussõjalastelt, kelle vastu oli suunatud Pätsi – Laidoneri riigipööre 12. märtsil 1934 ja keda oli muuhulgas süüdistatud rahva hullutamises ägeda kihutustöö abil. Eestis oli olemas ka riiklik propagandatalitus, 1939. aasta algusest propagandaministeerium. Nendega seostub müüdi-probleem üldisemalt. Totalitaarne riik allutab endale reeglina ka usuelu, mistõttu religiooni tähtsus väheneb. Vatikaniga konkordaadi sõlminud Itaalia oli siin erand. Religiooni asemel on vaja müüti, mis võimaldaks masse mobiliseerida. Selleks müüdiksi oli sakslastele rassiteooria kõrval legend "noahoobist selga" ja revanšiha kaotatud maailmasõja eest, itaallastele endi pidamine Rooma impeeriumi pärijaiks. Eestis sellist müüti polnud. Parema puudusel pigistati kogu võimalik propagandistlik efekt välja vabadussõjalaste ilmselt provotseeritud riigipöördekatsest 1935. aasta lõpul. See teema ammendas end aga peagi, mistõttu hakati aina enam toetuma lihtsalt karjersmõlele.

7. Riigi aktiivne sekkumine majandussellu. – Oli täiesti olemas. Majanduse juhtimiseks loodi riigi osalusel aktsiaselts, riik hoolitses spetsiaalsete ekspordikoondiste ("Võiekспорт", "Lihaekспорт", "Munaekспорт") abil põllumajandussaaduste väljaveo eest, makstes ekspordipreemiaid jne. Ametiühingud allutati riiklikule kontrollile ja tasalülitati. Kuni 1929. – 1933. aasta ülemaailmse majanduskriisi tagajärgedest ülesaaitseni korraldati töötlele hädaabitöid.

8. Ühiskonnaelu militariseerimine. Noorsoo kasvatamine sõjalises vaimus. – Kaitseliidu roll ühiskonnas suurenes, paljude riigiametite jaoks oli see kohustuslik. Noorsugu kasvatati "Noorkotkaste" ja "Kodutütard" organisatsioonides. Et J. Laidoner oli riigis teine mees, suurenes kaitsejõudude prestiiž. Militarismist siiski rääkida ei saa. Hilisemate sündmuste valguses pööras Eesti

relvastumisele ja võimalikuks sõjaks valmistumisele just liiga vähe tähelepanu. Ka agressiivsest välispoliitikast ei saanud väikeriigi puhul juttugi olla.

Nagu näha, on võimalikud mitmesugused tõlgendused. Erinevused fašismi ja sõjalise diktatuuri, fašismi ja autokraatia, autokraatia ja demokraatia vahel on igal konkreetsel juhul enamasti nii hägused, et kindlat piiri nende vahele on raske, kui mitte võimatu tõmmata. Ka on diktatuuri kehtestamiseks ikka olnud põhjusi ja õigustusi. Eesti noor ja veel nõrk demokraatia lihtsalt ei suutnud toime tulla maailmasõdadevahelise aja suurte ülemaailmsete majandusraskuste ja idaohuga. Teistsugune areng olnuks küll võimalik, kuid meenutagem, et samasuguse valiku tegi tollal kogu Kesk- ja Ida-Euroopa. Lõpuks ei seganud Eestis toimuv ühtegi rahvast peale eestlaste endi, eesti rahva enamus aga vähemalt alates 1936. aastast pigem toetas oma riigijuhte.

Kas Eesti oli aastail 1920 – 1934 demokraatlik riik?

15. juunil 1920 Asutavas Kogus vastuvõetud Eesti esimene põhiseadus oli kahtlemata väga demokraatlik. Sellega olid tagatud kõik põhilised demokraatlikud õigused ja vabadused, kehtestati parlamentaarne riigikorraldus ja üldedemokraatlik proportsionaalne valimisüsteem. Vaid Weimari-Saksamaa põhiseadus oli võib-olla veel demokraatlikum ja sedagi mitte kõiges. Põhiseadus oli pahempoolsete jõudude, eelkõige sotsiaaldemokraatide looming ja vaimult pahempoolne. See väide võib tänaste poliitiliste arusaamade juures imelik tunduda, kuid ei maksa unustada, et ka Lääne tööstusriikide isikuvabadused ja sotsiaalne heaolu on saavutatud pahempoolsete surve, suurte streikide ja vahel koguni revolutsioonide tulemusena. Parempoolsed näevad selle arengu põhjusi kahtlemata teisiti.

Proportsionaalse valimisüsteemi tõttu oli riigivõim Eestis nõrk. Riigikogus oli palju fraksioone ja kildparteid, kes omavahel pidevalt nägelesid. Kõik valitsused olid koalitsioonivalitsused, mistõttu ühelgi erakonnal ei õnnestunud oma valimiseelseid lubadusi täiel

määral teoks teha. Kõigil tuli teha kompromisse ja kõik olid rahulolematud. Rahvasamuti. Seda on üldiselt peetud Eesti esimese põhiseaduse suurimaks puuduseks. Nii oli see tollal aga peaaegu kõigis Euroopa demokraatlikes riikides, näiteks Prantsusmaal, Lätis, Soomes. Ka valitsuse liigset sõltuvust Riigikogust pole põhjust üle dramatiseerida. Põhiseaduse head kaalusid vead kindlalt üles ja puudused oluaks kõrvaldatavad tühiste parandustega.

Teise Eesti tollast demokraatlikkust tõestava näitena esitatakse tavaliselt 1925. aastal vastuvõetud kulturomavalitsuse seadus, millega kõik vähemalt 3000-liikmelised vähemusrahvused võisid soovi korral saada kultuurautonoomia vastavate esinduskogude, maksude ja koolidega. Seda õigust kasutasid sakslased ja juudid. Ka kultuurautonoomia idee pärines sotsiaaldemokraatidelt.

Kuid demokraatliku põhiseaduse kõrval jäid Eestis jõusse vanad Vene seadused, sealhulgas Balti eraseadus. Suur osa neist kehtis 1940. aastani.

Ka põhiseadus ise ei rakendunud kunagi täielikult. Tallinnas, Nõmmel, Narvas, Petse-

kati sellist olukorda Eestis tollaste juhtide poolt pidama "universaalseks valitsusvahendiks".

Kuid ka kaitseisukorda arvestades ei kehtinud Eestis kõik demokraatlikud vabadused. Kommunistlikud veendumused kvalifitseeriti riiklikuks kuriteoks. EKP oli keelustatud (sõnaselgelt küll alles pärast 1924. aasta detsembrimässu), kommunistide vastu rakendati poliitilist terrorit – mitmesugused suuremad ja väiksemad protsessid, välikohtud, hukkamised. Sellel kõigel olid muidugi täiesti selged ja arusaadavad põhjendused: EKP-d juhtiti Moskvast ja tema eesmärgiks oli kehtiva riigikorra vägivaldne kukutamine. EKP legaliseerimine ei oleks arvatavasti olnud parem lahendus, oma sihtidest poleks kommunistid niikuinii loobunud. Seega jäi üle vaid püüda EKP purustada. See peaaegu õnnestuski pärast detsembrimässu mahasurumist, ent lõplikult jäi eesmärk saavutamata. Riigikogu kõigis koosseisudes olid oma "põrandapealsete" variorganisatsioonide kaudu esindatud ka kommunistid.

Aastail 1920–1934 kaldus Eesti riik pidevalt paremale. Selles veendumiseks vaadake Riigikogu I-V koosseisu:

	1920-23	23-26	26-29	29-32	32-34
Põllumeestekogud	21	23	23	24	42
Asunikud	–	4	14	14	–
Kristlik Rahvaerakond	7	8	5	4	–
Rahvaerakond	10	8	8	9	–
Tööerakond	22	12	13	10	–
Rahvuslik keskerakond	–	–	–	–	23
Sotsiaaldemokraatlik	18	15	24	25	22
Tööliste Partei					
Iseseisev Sotsialistlik	11	5	–	–	–
Tööliste Partei					
EKP mõju all olevad erakonnad	5	10	6	6	5
Muud	6	15	7	8	8

ris, põhjaranniku ja idapiiriga külgnevais valdades, territoriaalvetes ja raudteel kehtis kogu aja, mujal Eestis ajuti (1924–1925, 1933) ja alates 1934. aastast pidevalt kaitseisukord, mille vältel isikuvabadusi kärbiti, oli olemas tsensuur, politsei võis kodanikke kohtuta kinni pidada. 1930. aastate lõpul ha-

Kriitiliseks perioodiks olid aastad 1922–1924, mil suurenesid inflatsioon ja tööpuudus. Valitsused oli Tartu rahu järgses eufoorias kulutanud Venemaalt saadud kulda Eestile kasutu suurtööstuse elushoidmiseks, suuri summasid oli lihtsalt kõrvale toimetatud. Sellest patust ei olnud päris puhtad ka

mitmed riigiisad ise. Tellimusi Venemaalt aga ei saadud. Lisaks oli 1920. aastate algus ebasoodne ka põllumajandusele. Maareform venis. Oma riik oli paljudele kodanikele kohese õnne asemel toonud vaid raskusi. Kõiki nende kahetsusväärsete asjaolude koosmõju tõi kaasa EKP populaarsuse kiire kasvu. Kui siis Riigikogu konkurentsituks suurim erakond Põllumeestekogud oli sunnitud 1924. aasta märtsis valitsusest lahkuma ja moodustati Fr. Akeli juhitud vähemusvalitsus, pidasid kommunistid aega riigipöörde jaoks küpseks. See kukkus teatavasti läbi ja Eestis toimus pööre paremale (asjade senise seisuga juures igati loogilise pöörde asemel pahemale). Parempoolsete poliitikute vastu suunatud majandussüüdistused lõpetati, pärast Vabadussõda varjusurmas olnud Kaitseliit taaselustati ja muudeti tema põhikirjas väljakuulutatud apoliitilisusele vaatamata riigi toetusel avalikult parempoolseks relvaformeeringuks. Terveks aastaks suudeti luua küll nii-öelda "seinast seina" valitsus, kuid olude stabiliseerudes see lagunes. Edaspidi vähenes vasakpoolsete erakondade mõju pidevalt. See kajastus ka Eesti parteipoliitilises süsteemis. Nii nihkus algselt vaieldamatult pahempoolne ja sotsialistlik Tööerakond aina kaugemale tsentrisse, kuni ühines tsentristliku Rahvaerakonna ja pigem parempoolse Kristliku Rahvaerakonnaga Rahvuslikuks Keskerakonnaks. Asunikud ühinesid mõneks ajaks endast parempoolsemate Põllumeestekogudega. Sotsialistide omavahelised liitumised suutsid ühiskonna parempoolistumise protsessi vaid aeglustada. Kui 1929. a puhkes ülemaailmne majanduskriis, suurenes rahva rahulolematuse valitsevate erakondadega taas, kuid leidis nüüd väljenduse juba agressiivses parempoolsuses. Nagu ikka rasketel aegadel, hakati igatsema kõva käega riigipead.

Sotsialistide põhiseadus ei vastanud enam eestlaste enamiku poliitilistele veendumustele ja aina rohkem hakati nõudma selle muutmist. Eriti agaralt tegi seda 1929. aastal asutatud parlamendiväliline Eesti Vabadussõjalaste Keskkliit, kuid omad projektid olid kõigil suurematel Riigikogus esindatud erakondadel peale sotsialistide.

Demokraatia nõrkuse põhjuseks Eestis oli ka väikerahvastele tüüpiline juhtivate poliitikute vähenemine vastutustunne ja liigne ambit-

sioonikus. Meenuategem vaidlusi krooni devalveerimise ümber, millest riigivanemad, K. Päts sealhulgas, järjest keeldusid oma populaarsuse säilitamise nimel. Ometigi said nad kõik aru, et vaid devalvatsioon võib Eesti majanduse sügavast kriisist välja tuua. Lõpuks devalveeris J. Tõnissoni valitsus krooni 1933. aastal umbes paariaastase hilinemisega korruga 35%, päästis majanduse ja ohverdas oma isikliku mõju.

Demokraatiat nõrgestas ka liberaalsete ja sotsialistlike jõudude silmakirjalikkus, kes reetsid oma demokraatlikud põhimõtted kohe, kui eesti rahva enamiku toel (seege demokraatlikult!) oli võimule pääsemas eademokraatlik jõud – vabadussõjalased. K. Päts ja J. Laidoner tegid oma riigipöörde ju kõigi parlamendierakondade heakskiidul. Õigustuseks ei kõlba väide, et muidu oleks üks erakond, olgugi ta taga enam, kõik ülejäänud alla surunud. Nüüd surus ju vähemus enamuse alla. Liberaalse ideoloogia nõrkuseks näib – sõnades kuulutatud sallivusele vaatamata – kõikjal olevat äärmine sallimatus nii parem- kui pahempoolsete äärmuste vastu ning valmisolek liiduks autoritaarsusega äärmuslaste võimuletuleku-ohu korral. Vähe sellest – valmisolek ise autoritaarsete meetoditega valitseda. Näiteks veendunud liberaal ja Eesti kõige eetilisemaks poliitikuks peetav J. Tõnisson ei kõhelnud kehtestamast üleriigilist kaitseisukorda – puhtalt isiklikust solvumisest.

Kõige sellega haakub ka eliidi probleem laiemalt. Eestis puudus maa iseseisvudes oma väljakujunenud eliit, mis Euroopas oli tekkinud loomulikult teel peamiselt kunagiste suurmaomanike kihist. Meil oma maa-aadlit ei olnud. Tühimiku täitis ruttu ja esialgu õige õnnestunult suhteliselt väikesearvuline haritlaskond, andes kohalikele baltisakslastele alust siiraks imestuseks. Kuid uus eliit jäi juba eestlaste arvustki tingituna paratamatult väikeseks, talle puudus vahetus ja seetõttu ta korrumpatsioon. See omakorda oli rahvahulkade pideva rahulolematuse ja riigikorra süüdistamise üheks ajendiks.

Kokkuvõtvalt on siinkirjutaja kõigele vaatamata arvamusel, et Eesti oli aastail 1920–1934 demokraatlik riik, kus demokraatiat piirati tema enda kaitseks. Vaid demokraatiat piiramine võimaldas tal niigi kaua püsida.

Ent juba 1920ndate aastate keskel said ühiskonnas ülekaalu ebademokraatlikud jõud. Majandusraskused ja oht idast kiirendasid

demokraatia allakäiku. Kuid samasugune oli neil aastail areng kogu Kesk- ja Ida-Euroopas. Lohutus seegi.

ARNOLD HINNOM

SUUR HEITLUS

Mälestusi rahvusväeosade ajast ja vabadussõjast

Punaarmee juhatusel oli parajasti ettevalmistusel vasturünnak ja uusi vägesid suunati Lõuna-Eestisse. Soomusrongide löök paiskas need kavad vähemalt esialgu segi. Punaarmee peajõud taandusid Võru sihis, väiksemad üksused Valga sihis. Meil puudus jõud nende jälitamiseks.

Vahepeal oli ka Tartu kaitseks värskeid vägesid saabunud. Nii jõudis päralt Tallinna kaitsepataljon lt. O. Sternbecki juhatusel ühes patarceiga ja suunati Reolasse, kus tal olid esimesed tuliristsed, mis aga pataljonile kuulsust just ei toonud.

Järvamaa kaitsepataljon ja 2. polk lähenedi Tartule kiirmarsil. 2. polgu Luunjasse jõudes stabiliseeriti rinne Reola ja V.-Kuuste all ja polk liikus jälle taanduma hakanud vaenlase järel Rasina ning Räpina peale. Ka Järvamaa kaitsepataljon jõudis 29. jaanuariks Räpina-Mchikoorma rajooni, kust võttis ette retki üle Lämmijärve Venemaale. Järgmisel päeval nimetas ülemjuhataja pataljoni ümber 7. polguks.

2. polk oli ületanud Valga-Pihkva raudtee ja 4. veebruaril vallutas Petseri linna.

Soomusrongid tungisid Tartust edasi Elva suunas, mille dessandid vallutasid 15. jaanuaril, kuid soomusrongid jäid ise seisma purustatud Elva silla taha ja alustasid selle parandust. Samal ajal Tartu vabatahtlik pataljon al. lt. K. Einbundi (hiljemini Eenpalu) juhtimisel vallutas Rannu mõisa ja 17. jaanuaril Rõngu, kuid oli sunnitud värskelt kohale jõudnud punajõudude surve tagasi tõmbuma.

Partisanid olid Tartus puhanud, täiendanud rooduseid ning ilmusid 24. jaanuaril uuesti lahinguväljale. Ülemjuhataja allutas nad

operatiivselt Soomusrongide divisjoni ülemale, kelleks oli nüüd kapten Irv, kuna kapten Parts oli haavatuna haiglas. Raudteel tuli soomusrongidel võidelda eeskätt purustatud sildadega, siis vaenlase soomusrongidega ja maaväe patarceidega. Kõige peale vaatamata jõuti 23. jaan. vallutada Kirepi.

Tallinna kaitsepataljon, mis liikus raudteest vasemal, oli jõudnud ainult Vissi-Prangli-Maidla joonele. Seevastu raudteest paremal oli edu, vaatamata sellele, et soomusrongid ei suutnud raudteel jalaväega sammu pidada purustatud raudtee pärast. Ainult dessandid said abistada Partisanide pataljoni ja Tartu vabatahtlike pataljoni. Viimased löid ägeda lahingu järel 25. jaanuaril punased Rõngust välja ja jõudsid Puka alla, kuhu ka soomusrongid peatselt jõudsid.

Nüüd suunduti ägedaid lahinguid lüües Valga poole edasi. Vaenlane pani visalt vastu. Partisanid, vaatamata rasketele kaotustele, surusid vastasolevad punalätlased Tartu-Valga maantee piirkonnas tagasi ja vallutasid 27. jaanuaril isegi Sangaste jaama. Kahjuks tuli raudteel maadelda alalõpmata tee parandusega, nii et ainult dessandid samal ajal jõudsid Keeni jaama oma valdusse võtta.

Siia suunati uusi punavägesid, nagu 1. ja 4. läti kütipolk ja osa 83. vene polgust, ja need tõrjusid partisanid Sangaste jaama piirkonnast tagasi. Alles järgmise päeva õhtul soomusrongide kohale jõudes löid nad punased Sangaste jaama rajoonist raskete kaotustega põgenema.

Äsja oli Eestisse jõudnud teine Soome üksus – "Põhja Poegade" rügement polkovnik H. Kalmi juhatusel. Rügement jõudis 30.

jaanuaril Sangastesse. Kahn oli määratud selle sektori juhatajaks.

Kalmi poolt koostatud lahinguplaan polnud halb, kuid Kuperjanov soovis selle muutmist ja taotles, et siiski tema pataljon otse mööda maanteed liiguks Valga peale, et linna vallutamise au pärida. Kalmi kava nägi ette Valga haaramist külgedelt ja partisanid olid reservi jäetud, silmas pidades nende raskeid lahinguid.

Kahn andis Kuperjanovile järele. Partisanid olid Paju mõisa (6 km Valgast) vallutanud, kuid vaenlase survel sealt välja taandunud. Ka kapten Irve soovitust pealetungi edasilükkamiseks kuni raudteesilla valmimiseni ei pannud Kuperjanov tähele.

Paju mõis asub künkal. Partisanid asusid mõisa peale tungima mööda lagedat põldu. Rünna varises kokku kaotuste tõttu, kusjuures Kuperjanov ise haavata sai. Ta suri 2. veebruaril. Nüüd sekkusid soomlased lahingusse, samuti otserünnakul. Päevase lahingu järel õnnestus soomlastel ja partisanidel vallutada mõis, kuid see maksis neile 42 langenut ja 113 haavatut. Paju lahingus osutati suurimat surmapõlgust ja vahvust.

Paar tundi peale mõisa vallutamist valmis raudteesild ja soomusrongid olid teel Valga peale. 1. veebruaril tulid meie väed Valka sisse, mis oli vaenlase poolt maha jäetud.

Ka meie lõunarinde paremal tiival algas, nagu mujalgi, meie vastupealetung jaanuari alguses. Siin olid, alates Mõisaküläst, meie vastas 9. Novgorodi kütipolk, 49. kütipolk ja 6. ratsapolgu ning Vjatka polgu üksusi.

Tõsisem jõukatsumine 49. polguga leidis aset Kärstna juures. Meil oli siin 3. polk, Tartu ja Viljandi kaitsepataljon ning diviisi eskadron. Mõnepäevase lahingu järel taandus vaenlane Helme-Leebiku jõeäärde. Samal ajal õnnestus skautide üksusel punased ka Karksist välja ajada, kust nad koos 3. ja 6. polgu osadega edasi tungisid Abja ja Taagepera suunas.

Punaväe juhatus kõvendas seda rindelõiku uute väeosade juurdetoomisega. Nii toodi siia kolm uut kütipolku. Nimeliselt olid nad küll polgud, aga nende koosseis oli väike, kõikides 300-600 mehe vahel, pealegi olid teel rindele paljud sõdurid veel deserteerinud.

Voltvetist pealetungiv meie 6. polk, koos kitsarööpmelise soomusrongiga, jõudis Mõis-

saküla kaudu, mis oli punaste poolt maha jäetud, peaaegu Ruhjani, jäi aga lõplikult peatuma Ööbiku-Kirbla juurde. Alles 19. jaan. suutis polk, õieti küll kitsarööpmeline soomusrong nr. 2, dessandina skaudid, tungida Ruhja kaudu Pikksaare jaamani, luues punaste tagalas suure kaose. Nüüd õnnestus ka 3. polgul lõplikult vallutada Taagepera, aga Helme-Tõrva juures oli tal ebacdu.

Nimetamisväärt on veel Viljandi kaitsepataljoni operatsioonid Võrtsjärve kaldal. Ta retked on pigemini partisanide ettevõtete laadi. Ootamatult ilmusid nad Võrtsjärve lõunatiipu ja vallutasid seal Pikasilla, sealt tegid nad 15. jaanuaril hüppe Puka jaama ja ründasid jaamas olevat punaarmee sõjaväeüksust.

Selles rindelõigus ei liikunud väeliin enne, kui Sangaste jaam oli langenud meie kätte. Siis surusid 30. jaan. 3. polk, Viljandi kaitsepataljon ja Tartu vabatahtlike pataljon vaenlase Helme-Tõrvast välja ja liikusid Valga suunas edasi. Ka 6. polk alustas edasitulekut koos kolme kitsarööpmelise soomusrongiga. Valga sõlme kaitsmine anti 3. polgule, mis asus jõeäärde Koiva jõgi-Säde jõgi.

Partisanid, ümberristituna Kuperjanovi partisanide pataljon, paigutati kosumisele Mõisakülla oma uue ülemaga leitnant J. Untiga. See oli ka strateegiliseks reserviks, kuna Mõisaküläst kuni Heinasteni polnud meil üldse väeosasid, vaid ainult Kaitseleitid pidasid seal valvet.

Soomusrongid liikusid Valgast kohe edasi Võru suunas, kuna Riia raudteele jäi kaitseks ainult üks rong.

Soomusrongid jõudsid 5. veebruaril Võru, mis oli juba meie vägede valduses.

Ühe kuuga olime saavutanud silmapaistvat edu. Meie edu oli üllatus, olime välismaa tähelepanu endi peale tõmmanud, kuid veel oli vaenlane meie pinnal. Ka strateegiliselt polnud väeliin meie soodus. Ülemjuhataja andis korralduse edasitungimiseks. Samas aga näitasid väeosad juba väsimuse tunnuseid. Esialgne hoog oli vaibumas. Ka vaenlane oli taandumisest väsinud. Kui enam ei jaks taanduda, siis peab võitlema. Pealegi oli punaarmee juhtkond käsutanud siia uusi vägesid, et esiteks tõkestada meie edasitungimist ja siis meie vägesid tagasi paisata.

Vastavalt ülemjuhataja käsule mindi küll esialgselt peale, kuid edu saavutasid ainult kaks väekoondist ja sedagi ajutiselt. Nii tungis kapten Irv, väljudes Petserist, läbi punaste rinde ja vallutas Irboska jaama kahe soomusrongiga, saades rikkalikult sõjasaaki ja vang. Kuid lootus, et ka 2. polk suudab oma rinnet Irboska sihis edasi nihutada, ei täitunud. Punaarmee oli oma jõude, eriti Pihkvaesisel frondil, suurendanud, ta omas siin ka palju moodsamaid soomusronge kui meie omad.

Meie soomusrongid võeti Irboskas nii eest kui ka külgedelt suurtükitele alla. Irboska jaama juures lõpeb mäginne maa. Enne jaama on aga raudtee mäeseljandikust läbi kaevatud ja tee teeb käänaku. Soomusrongid tõmbusid jaamast mäelõhesse, olies külgedelt ja ka eest vaenlase suurtükkidele kättesaamatud. Kuid seal ründas punaarmee ronge mäeharjalt, loopides alla käsigranaate. Dessandid likvideerisid aga selle ohu. Rongidel tuli tahes või tahtmata tagasi tõmbuda. Tagasisõidul tuli paljudes kohtades raudteed parandada, mis vahepeal oli ära lõhutud. Parandusmaterjali lõppedes tuli isegi puuhälge paigutada purustatud rööbaste asemele. Ja nagu ime väel sõitsid rasked soomusrongid puuhalgudega täidetud aukudest õnnelikult üle! Täiesti arusaamatuks jääb, miks ei purustanud enamlasted mõnd suuremat silda, sest siis oleksid need kaks soomusrongi paratamatult hukkunud, kuna jalavägi tõmbus tagasi ja silla chitamine ja materjalide hankimine on aeganõudev.

Irv ise arvas, et punased ei taibanud või ei osanud ja et punaste jalavägi uskus, et rongid on tal niikuinii peos, ega kutsunud sapööre kohale.

Teine nimetamisväärne edu oli Marienburgi suunas. Kohe peale Valga vallutamist tungisid kitsarööpmelised soomusrongid selles suunas edasi koos skautidega. Hiljem suunati siia ka veel "Põhja Poegade" rügement. 16. veebruaril jõuti Taheva jaama. Üle Mustjõe võis pääseda vaid raudteesilla kaudu, mis on 55 meetri pikkune ja oli tugeva punase valvesalga valve all. Silda oli vaja tervelt kätte saada.

Õõ kätte all hiilisid paarkümmend skauti ltn. H. Pinka juhatusel valvesalga juurde, hä-

vitased selle ja vallutasid silla tervena, ehkki Pinka ise langes.

Soomusrongid ja soomlased ületasid silla ja 21. veebruaril olid Marienburgi valitsejad. Soomusrongid tungisid taanduva vaenlase kannul sügavale Lätimaale, kuni Annenhofi jaamani.

Soomlased ei jäänud Marienburgi kauaks, nad pöördusid Valka tagasi, andes linna kaitsmise Tallinna kaitsepataljonile, mis oli Misso kaudu siia saabunud. Mõne päeva pärast vahetas selle välja Tartu kaitsepataljon, samas tabas neid aga punaste vastulööök ja Marienburg tuli 28. veebruaril kiiresti maha jätta.

Mõningaid edusamme tegid ka Kuperjanovi partisanid Ruhja taga, kus nad koos 6. polgu osadega ja Pärnumaa kaitsepataljoniga tungisid Asti järve – Salatsi – Heinaste joonel edasi. Kuid see rindelõik oli kõrvalise tähtsusega, siin suuri operatsioone ei esinenud.

Meie vägede edasitungi hoog oli vaibunud ja algas isegi kohatine tagasitõmbumine. Alguse tegi 7. polk, mis Petseri ja Võrumaa piiri rajoonis asus. See tõmbus kiiresti üle raudtee tagasi, loovutades vaenlasele rea asulaid, nagu Vastseliina, Orava, Nädsaja, Treski... Peale selle ületasid punased veel Lämmijärve ja vallutasid Rāpina, Mehikoorma, Meeksi. Selle ootamatu rinde tekkimine nõudis uusi väcosasid. Siia suunati alles formeeritud Peipsi rannakaitse pataljon ja Põhjakorpuse osasid.

2. polk oli kotti sattunud, ta asus veel ikka Petseri-Pankjavitse ümbruses. Kiire taandumine ja et üle Lämmijärve tulnud punased visati tagasi, päästis polgu suurematest pahandustest.

Initsiatiiv oli jälle vaenlasele üle läinud.

Soomusrongid tähendavad alalist lahingut

Minu Valka tuleku ajal käisid kogu lõunarindel ägedad tõrjelahingud. Eesti punaväed olid jälle lahingutandrimis ilmunud. Peale Virumaalt väljatõrjumist viidi nad Oudovasse ja formeeriti ümber Eesti punaväe diviisiks, koosseisuga 6 kütipolku, 1 ratsapolk, 4 kerget patareid, 1 raske patareid, side- ja inseneripataljon. Samaaegselt kutsuti ellu ka Eesti pu-

naarmee, mille koosseisu arvati peale Eesti punadiviisi veel Vene 6. ja 10. diviisi. Eestlased olid Eesti punaarmee vähemusrahvaks, enamiku armee koosseisust moodustasid venelased.

Eesti punaarmee rindelõik algas Pihkva järvest ja ulatus Riia-Pihkva kiviteeni Misso juures. Sealt edasi algas Läti punaarmee lõik.

Mis meie vägede olukorra raskeks tegi, oli meeste vähesus. Varusid meil üldse ei olnud, mis olcks võimaldanud väeosade puhkuse andmist. Puudus ka kindel rinne, kaevikuist ei võinud juttugi olla. Väeosad asusid roodude ja rühmade kaupa küldes ja taludes. Kus need puudusid, puudus ka kaitse. Metsa ja lagedale polnud võimalik talve ajal sõdureid kestvaalt paigutada. See aga andis vastasele häid võimalusi meile tähele panemata seljataha hiilida ja rünnata. Säärane alatine pingulolek väsitas criti jalaväge, sest alati pidi üllatusteks valmis olema. Puhkuse puudus tuli veel lisaks ja ongi mõistetav, miks rinne nihkus ülekaaluka ja puhanud vaenlase surve tagasi.

On vana tõde, et kõige parem kaitse on pealetungimine. Rindele toodi küll uusi üksusi, nagu 1. ratsapolk, Viljandi kaitsepataljon, "Põhja Poegade" rügement. Viimane tegutses Vastseliina rajoonis. Selle vastas asus 3. Eesti kommunistlik kütipolk, mis oli pealetungil. Vahelduva õnnega võitlesid siin soomlased ja lõpuks õnnestus neil 24. märtsiks välja tungida Riia-Pihkva kiviteeni, aga kaugemale ei suutnud nad tungida. Soomlased olid paar nädalat pidevalt lahingus olnud ja neile oli sellest pooleldi positsioonisõjast villand. Nad ihkasid koju! 27. märtsil lahkusid nad rindel ja tulid Valka, et koju sõitu ette valmistada.

Punaste lõõgisuunad olid idast ja lõunast Võru peale, Mõnistest Antsla peale ja lõunast Valga peale.

Soomusrongide divisjonil kui lõõgiüksusel tuli kõik oma jõud koondada vaenlase edasirühkimise pidurdamiseks ja tagasipaiskamiseks. See nõudis ülisuuri pingutusi igalt mehelt, alates juhista ja lõpetades kokaga.

Kapten Pitkal oli sõjaline tegevus, eriti soomusrongide oma, alati olnud südamelähedane. Nüüd, kuuldes taandumistest ja otsest ohust Võrule ja Valgale, mis tähendas Valga-Petseri raudtee läbilõikamist ja kogu

lõunarinde taandumist, otsustas ta oma meremehed appi tuua, pealegi kus merevägi töötas oli mere kinnikülmumise tõttu.

Sõjalaevade dessantsalgad olid nüüd jälle ühendatud ja moodustasid Meredessantpataljoni mereväeleitnant Kase juhtimisel. Pataljoni suurendamiseks võttis ta veel lisaks madruseid "Lembitult", "Vambolalt" ja Peipsi laevastikust. Pitka ettepanekul tuli juurde veel hulk Tallinna kooliõpilasi. Nii kogunes Meredessantpataljoni ligi 400 võitlejat. See oli tolleaegeis oludes väga suur jõud.

Tallinnas oli äsja valminud soomusrong nr. 5. Sellega saabus merevägi Valka. Saabujad olid surmkindlad, et nad lühikese ajaga ohu likvideerivad, oldi uhked senistele edukatele dessantidele ja teistele operatsioonidele.

Pitka tahtis ühe hoobiga enamlaste rühki Võru peale Orava rajoonis likvideerida ja Meredessantpataljon viidi Orava alla.

19. märtsi varahommikul alustati pealetungi. Peale meremeeste võtsid sellest veel osa 1. ja 2. soomusrongi dessandid ning 7. polgu osad. Et kapten Irve tahtel enamlasti pidi üllatama ootamatu lõõgiga, siis ei tarvitatud suurtükke. Kõige ees läks soomusrongide ühendatud dessant.

Ilm oli väga külm ja vaikne. Salaja enamlasti muidugi üllatada ei õnnestunud. Esimene kokkupõrge oli soomusrongide dessantidel Luuska küla all. Enamlased avasid ägeda kuulipilduja- ning püssitule. Dessant kandis tunduvaid kaotusi, haavata sai ka dessandi juhataja al. ltn. Veiderman. Enamlased löödi sellest hoolimata külast välja. Nüüd avasid enamlaste patareid tule, millele vastasid soomusrongide omad.

Pealetung jätkus ja enamlased löödi välja ka Kliima, Koriga, Suure- ja Väike-Kolodovitsa ning Viiva külast. Orava mõis ja küla olid veel punaste käes. Mõis on iseenesest raskesti vallutatav, sest ta asub lagedal kungul. Punaste tuli oli seetõttu tabav ja tihe. Ahelikud ei saanud hulgal ajal maast lahti. Avati siis maruline tuli mõisa pihta ja meremeeste tule kaitsel tormas soomusrongi dessant mõisa. Enamlased taandusid Orava külla.

7. polgu üks rood asus vallutatud Orava mõisa, kuna dessandid ja meremehed tungisid edasi Orava küla peale. Punaarmeelaste

vastupanu osutus siin veelgi tugevamaks. Rünnakud ebaõnnestusid, päev kaldus juba õhtule, söömata, külmast tugevasti näpistatud mehed väsisid, ja et pealegi ka laskemoon oli lõpukorral, siis tuli loobuda küla vallutamise kavast.

Meremehed tahtsid pimeduse varjul oma langenuid ära tuua, aga ka see oli enamlaste tabava tule tõttu võimatu. Neil oli langenuid ja haavatuid 33 mehe ümber, peale selle veel külmast kannatanuid.

Ka soomusrongide dessantidel oli kaotusi, aga suhteliselt palju vähem.

Lisaks sellele jättis 7. polgu rood videviku saabudes Orava mõisa maha. Enamlased ei jätnud juhist kasutamata ja asusid uuesti nii mõisa kui ka päeval vallutatud küladesse tagasi.

Järgmisel päeval soomusrongide dessandid löid punased uuesti Orava mõisast ja ka Orava, Madi ja Kliima külast välja, andes need jälle 7. polgu valve alla.

Kapten Pitka, kellele meremeeste ebaedu ei meeldinud ja kes arvas, et viga peitub juhtides, võttis nüüd juhtimise enda peale. Kuid temalgi puudus lahinguvilumus! Energia ja organisaatorioskused ei vii iga kord lahingus edule, eriti tugeva vastase puhul. Pitkat ei suudetud veenda uue rünnaku otstarbetuses. Asuti siis 21. märtsil uuesti ründama Suure- ja Väike-Kolodovitsa küla. Soomusrong nr. 5 sõitis esimese küla alla ja rongilt maabudes mindi kohe ahelikus küla peale.

Maastik on siin, nagu tavaliselt Lõuna-Eestis, künklik ja metsasaluline. Ebasoodus raudtee suund ja maastikuolud halvasid suurükkide laskevõimalusi, nii et ei saadud üldse jalaväge abistada.

Lahing kestis mitu tundi. Meremeeste ja dessantide vahvus oli kiiduväärt. Vallutati Väike-Kolodovitsa küla, kusjuures lahinguhargnes käsikähmluseks, mis oli harukordne juhus Vabadussõjas.

Mindi edasi Suure-Kolodovitsa küla peale. Enamlaste tuli oli tihe ja tabav. Ahelikul tuli sumada sügavas lumes, lamada tundide viisi kange pakase käes, kraadiklaas näitas päeval 20 kraadi alla nulli. Külm mõjus veel halvemalt kui enamlaste tuli. Rünnak tuli katkestada.

Meremeeste kaotused surnute ja haavatute näol olid 40 mehe ümber ja külma läbi kan-

natanuid 120. See langetas meeoleolu ja nad polnud enam võitlusvõimelised, olid vaid nukrad ja kurvad.

See lahing pani neid mõtlema. Nii seletas üks tuttav minule: "Olime kindlad, et niipea kui enamlastega kokku puutume, lööme nad kohe põgenema. Meil oli meredessante tehkes nendega olnud kogemusi. Kui vaevalt maale jõudsim, pagesid enamlased, nii et ei saanud õieti neid nähagi. Müttasime päeva ära ja õhtuks olime jälle laeval varjul. Kuid seal Orava all oli lausa põrgu: esiteks käre külm, siis sügav lumi ja meie väikesed saapad! Säärikuid oli vähestel. Need enamlased siin olid hoopis teised mehed! Varemini, kui panime kergekuulipildujad hüüdma, nii vaenlased kadusid... Aga siin! Lausa põrgu valmistasid nad meile! Esimene lahing ei olnud nii hull kui viimane. Tõrelda saime Pitkalt mis hirmus. Tegime, mis suutsime ja oskasime. Meile vähemalt argust ette heita ei saa! Aga asjatult kandsime suuri, suuri kaotusi."

Toon ära järgnevalt ühe Meredessantpataljoni õppursõduri kirja, milles peegeldub Vabadussõjaegse nooruse hing:

Pühapäeval, 16. 3. 1919.

Eesti Vabariigi pealinnas.

Armas isa,

et Sina sel päeval kaugel viibid, kus mina isamaa eest välja lähen, jätan Sulle selle kirja maha.

Olen väga tänulik Sinu kasvatus eest. Oled palju vaeva ja muret näinud. Sulle ei ole see mitte kerge olnud seitsmehingelise perele ülalpidamist anda. Kuid Sa oled mind siiski hästi kasvatanud, oled mulle keskkooli hariduse andnud, ka ülikooli oleksin pääsenud, kuid sõda tuli vahele ja sundis mind kooliõpilaste roodu astuma. Seal olles ei oleks ma nii palju isamaa heaks teha saanud ja ma võtsin nõuks liinile sõita, et seega abistada meie vaba Eesti ehitamist.

Kui ma veel Jumala abiga tagasi tulen ja sõda on lõppenud, siis saab meil Eestis hea tulevik olema. Kes siis isamaa eest väljas olid, on eesõigustatud saama paremaid kohti vabariigis. Ehk on siis minul võimalik Sulle häid elupäevi anda selle eest, mis Sina nüüd mulle oled andnud.

Ma sõidan soomusrongiga liinile ja jään vist mõneks päevaks sinna. Kui meri jääst vabaneb, siis tuleme Tallinna tagasi, et desante ette võtta.

Jällenägemiseni! Loodan, et tulen tervelt tagasi.

Sinu poeg---

Ma ei tea, kas ta tuli tagasi. Originaal on Vabadussõja Ajaloo Komitee kaustas.

See meremeeste ränk kaotus oli kapten Irvele eriti südamesse läinud. Kõneldes sellest, tähendas ta muu seas: "Tublid mehed, kuid meremees ei ole jalaväelane. Rõõmustasin, kui nad saabusid, aga juba siis tegi mulle muret nende kerge rietus, eriti nende väikesed saapad ja mütsid, meremeeste suvemütsid. Peale esimest lahingut oli mul selge, et nendega sellises riietuses pole praeguses ilmastikus midagi peale hakata. Rääkisin sellest Pitkale, kuid tema oli teisel arvamisel. Tahtis uuesti peale tungida ja kahjuks võttis juhatuse enda kätte, süüdistades kurjalt oma ohvitseri, ehkki täiesti alusetu. Esmajoones oleks pidanud eneselt küsima, et kas ma olen kõik nii korraldanud, et võiks edu loota. Ma ei saanud ju teda käskida ega keelata, ma juhtusin ta tähelepanu ja päris kindlalt kohe. Ta oli soomusrongide ellukutsuja ja meremehed ei allunud minule. Nüüd peame katsuma ise selle ohu Võrule likvideerima."

Enamlased, keda häirisid kaotatud külad, said meremeeste ebaõnnestunud rünnakust julgust ja asusid omakorda peale tungima. Vallutatud külades asusid 7. polgu osad ja oli karta, et nad loovutavad need külad enamlastele, seepärast saatsime Valgast soomusauto "Estonia" neile toetuseks.

See ülesanne oli soomusautole väga raske halbade teelude ja sügava lume tõttu. Soomusauto ilmumine Orava mõisa alla pani enamlaste rünnaku seisma. Ka 7. polgu osad jäid kohale.

Paari päeva pärast kordasid enamlased rünnakut. Autot nõuti jälle appi. Orava mõisa ees oli nõrk sild, auto pääses hädavaevu üle. Autoülema ohv. aset. Pavelsoni nõudel lubas rood silla kohe korda seada. Auto sõitis mõisast läbi ja tõrjus enamlased tagasi, kuid teistsalt olid punased mõisast möödunud ja roodu mehed lahkusid mõisast, ilma et nad autole oleksid sellest teatanudki. Viimaks, kui autolt

seada märgati, olid enamlaste ahelikud juba autole seljataha jõudnud. Soomusauto pöördus tagasi ja ahelikud vajusid laiali. Silla juurde jõudes leiti, et sild oli hoopis ära lõhutatud. Parandajad olid küll tööle asunud, esmalt lõhkudes ja välja võttes mädanenud osasid, kuid roodu taganedes olid ka nemad töö pooleli jätnud ja taganenud. Auto meeskond laadus kuulipildujate kaitsel sillapuud vanale kohale tagasi ja alustas ülesõitu. Sild ei pidanud vastu ja masin langes kraavi. Punane ahelik aga lähenes. Auto tuli maha jätta. Meeskond lahkus, võttes kaasa, mis suudeti, ja neil õnnestus haardest välja tulla. Kõik eelmistel päevadel vallutatud külad läksid vaenlase kätte tagasi.

Meie olukorda võis päris kriitiliseks pidada, sest juba 21. märtsist saadik ähvardasid enamlased Võru lähedal suurt Tuderna silda ja raudteed läbi lõigata. Et neid vähemalt sillast, mis neile kõige olulisem oli, eemal hoida, pidi soomusrong vahetpidamatult seal rajoonis kurseerima.

Ega see ainuke ohtlik koht olnud. Ka Antsla peale tulid enamlased. Selles suunas meil vägesid üldse polnud, ainult kohalikud Kaitseliidu salgad pidasid valvet. Et enamlased olid ähvardavalt lähenenud Antslale, saadeti neile vastu 3. soomusrongi dessant. Dessandil oli ägedam kokkupõrge Sõeru metsavahi maja juures, kus asus 15. läti kütipolgu 2. rood. Viimaks saadi käsigranaatide abil neist jagu. Ka dessandil oli kaotusi, seal sai raskesti haavata ltn. Oldekopp, pärastine Tartu ülikooli professor.

Vangilangenute hulgas oli ka üks läti rooduülem, kes toodi staapi ülekuulamisele.

Valvuri saatel astus staabivagunisse pikk tõmmu mees, kes meenutas näolt idamaalast. See nägu oli mulle tuttav. Ma tundsin seda meest.

"Kas te olete kapten Hinnom?" pöördus vang kohe minu poole.

"Olen. Teie olete ju vanem-allohvitser Liepinš?" küsin omakorda.

Kaptenid Parts ja Irv, kes seda kõnelust kuulsid, küsisid, kust mina siis seda enamlast tunnen. Vastan, et kui teenisin Läti polgus, oli ta mul rühmavanemaks. Kuula ta siis üle, kõneleb ehk vana tutvuse puhul avalikumalt, arvasid kaptenid.

"Mind lastakse vist maha?" on vangi esimesed sõnad.

"Seda nii järsku ei saa öelda. Meie harilikult siin enam vange maha ei lase."

"Tean, kuid mind olekski juba maha lastud, aga taheti ainult staapi saata enne täien-davaks ülekuulamiseks," vastas ta, kusjuures ta hääl nõrgalt värises. Ta oli juba alistunud oma saatusele, aga ta käitumisest ei võinud keegi järeldada, et ta oli eluga lõpparve teinud.

Ta oleks tõepoolest hukatud. Mehe päästis vaid asjaolu, et mina teda tundsin. Kapten Luiga oli eriti vihane, sest rongil oli sel päeval kaks surnut ja kolm haavatut, nende seas kaks ohvitseri. Ta ähvardas, et kui staap ei julge maha lasta, siis teeb ta seda ise.

Licpinš ei olnud kommunist. Ta oli Riia lähedalt suure talu omanik. Ta polnud ka 4. polguga Venemaale läinud, vaid kohale jää-nud. Jaanuaris olid enamlased ta mobilisat-siooni korras teenistusse võtnud. Maailmasõjas oli ta üks kindlaimaid sõdureid ja mitme Georgi risti omanik. Ta teadmised punavägede üle olid meile olulise tähtsusega.

Ta astus meie teenistusse ja läks 3. rongile. Ka siin näitas ta tublidust üles, eriti kuulipil-duja käsitsemisel lahingus. Isegi Luiga kiitis teda. Hiljem siirdus ta üle Eestis formeeritud Läti polku.

3. soomusrongi dessandi vastulöögiga oli küll ajutiselt likvideeritud enamlaste oht Sõe-ru-Litsmetsa juures, aga pisut cemal, Ahijär-ve juures, koondas vaenlane jõude. Sinna vastu saata polnud ühtegi vaba meest.

Ülemjuhataja tõi üle Soomusrongide di-visjoni koosseisu Kuperjanovi partisanide pataljoni ja "Kalevi Maleva" pataljoni, kuid pidime ära ootama enne nende kohalejõud-mise. Esimene asus Ruhja taga, Asti järve piirkonnas, teine pidas positsioonisõda Narva jõe kaldal Ust-Zerdjankas!

Esimesena saabusid partisanid. Karula jaamas 23. märtsil maha laaditud, saadeti nad Essimäe-Ahijärve peale. Pataljoniülem ltn. Unt olukorraga ja ülesannetega tutvudes tä-hendas nagu muu seas:

"Teeme lamenti, küll me nad tagasi pek-same!"

See oli öeldud rahuliku, ükskõikse tooni-ga. Unt oli Vabadussõjas üks parimaid väe-saülemaid. Ta hoidis mehi, tundis neid ja

nende iseloomu ja oskas neid kohelda ja neilt ka viimase tarbe korral välja võtta. Kuperja-novi partisanid alles Undi juhatusel kasvasid väljapaistvaks löögiüksuseks ja lõikasid oma suuremaid loorbereid.

Juba sama päeva õhtuks oli kuperjanov-laste poolt enamlastelt ära võetud rida talusid, nagu Sarapuu, Mägiste, Laisaare ja Kaare. Järgmisel päeval jätkus võitude seeria, nii vahetasid käskijaid Suure- ja Väike-Apja talu ning vallutati Essimägi, kuhu paigutati pata-rei, mis siit küündis tulistama Taheva jaama. Kuperjanovlased olid oma ülesande täitnud.

Suureks abiks pataljoni oli nende pata-rei, mis kuulus veel pataljoni koosseisu. Ta allus otseselt pataljoniülemale. Harilikult aga patareid ei kuulunud ühegi pataljoni ega pol-gu koosseisu. Need komandeeriti kord ühe, kord teise väeosa abistamiseks siia ja sinna, ilma et patarei oleks vastava väeosaga lähe-malt kontakti saavutanud. Sellises poolparti-sanisõjas oli kuperjanovlaste patarei moodus eeskujulik. Nii oleks pidanud igal polgul oma kindel patarei olema.

Oli selge, et selline kahe relvaliigi koostöö andis ülihäid tulemusi. Kus enamlased vähe-gi tugevamini vastu panid, seal koondati neile tugev püssi- ja suurtükitali ning peagi oli võit saavutatud. Ilma oma patareita poleks ka ku-perjanovlased nii edukad olnud. Neil oli palju tegemist, et säilitada oma patareid. Suurtüki-väe kõrged ülemused ei olnud sellist koos-tööd varem näinud ja soovisid oma mustrit järgi suurtükiväge organiseerida. Patarei ar-vati küll suurtükipolgu koosseisu, aga jäi ala-liseks kuperjanovlaste saatjaks. Teistel väeosadel scesugust eelistust ei olnud – endi ja üldsuse kahjuks!

Aga ka nüüd ei olnud hädaoht Antsla suu-nas kõrvaldatud. Üks tee seisis veel kaitseta. Selle tee sulgemine langes kalevlastele, kes väljudes Antslast läksid Tsooru mõisa, et siit liikuda Mõniste peale ja enamlased sealt väl-ja lüüa.

24. märtsi varahommikul alustasid kalev-lased liikumist Vana-Roosa mõisa poole. Jõudnud metsa serval oleva metsavahimaja juurde, võeti nad seal vastu kuulipildujatule-ga. Eelmisel päeval oli kalevlaste luuresalk ühes Tartu kaitsepataljoni rooduga metsava-himaja enamlastelt ära võtnud, kusjuures saa-giks saadi isegi kuulipilduja. Metsavahimajja

olid jäänud Tartu kaitsepataljoni mehed. Aga nüüd olid siin jälle äkki enamlased. See tuli kalevlastele ootamata. Nad polnud sugugi lahinguks ette valmistatud, kuid toibusid ja paiskusid ahelikku. Ka vaenlase patarei võttis nad tule alla. Tulevahetus kestis videvikuni, mil kalevlastel õnnestus punaseid küljelt haardesse võtta, ja vaenlane põgenes. Vaenlast jälitades vallutati ka Vana-Roosa mõis, edasi talud üle Mustjõe kuni Varstu küalani. Neis võitlusis langes üks lootustäratavamaid eesti kunstnikke Balder Toomasberg.

Järgmisel hommikul läks üks rühm Mõniste mõisa suunas luurele lipnik Müllerstein-Mullarti ja kapten Riisenbergi juhatusel. Mõniste mõisa ees olev punaste valvepost taandus ja selle kannul tormas kalevlaste luurerühm. Jõudes mõisa, karjusid kalevlasted võimsalt "hurraa" ja avasid kergekuulipildujaist ägeda tule. See kohutas enamlasti ja nad jooksid paanikas mõisast välja.

See julge üritus andis kalevlastele Mõniste mõisa, mis oli nagu kindlus. Tavalises lahingukorras oleks olnud vähe usutav, et kalevlaste luurerühm oleks suutnud mõisa vallutada. Varsti oli ka meie käes Mustjõe paremal kaldal asuv Saru mõis, sest Mõniste langemisega meie kätte oli ühendustee oma tagalaga seal asuvaltel punastel ära lõigatud ja nad põgenesid. Saru ja Mõniste mõisa kohalt viib suur maantee siid üle Mustjõe. Üheksateistmeheline salk oli vallutanud tähtsa strateegilise sõlme.

Hiljemini toibudes ründasid enamlased Mõnistet, võttes ta kolmest küljest tule alla, aga nagu tähendatud, on mõis oma ehitiste ja müüridega nagu kindlus, mistõttu enamlaste rünnakud varisesid "Kalevi Maleva" pataljoni tules kokku ja nad taandusid Uue-Roosasse.

DIXI

AIN KAALEP

Ka sakslastel võiks pea püsti olla

Lugesin selle aasta "Vikerkaar" nr 7 nii minu kui paljude teiste eestlaste hea sõbra Cornelius Hasselblatti kirjutist "Eestlased, pea püsti!" võrdlemisi erutunult. Mulle on muidugi hästi arusaadav tema pahameel selle puhul, et eestlased Saksamaal võivad käituda niimoodi, et seda "enesealandamiseks" saab nimetada – kuid ma arvan, et kirjutise ajendiks on olnud siiski ainult üks (või mõni) juhtum, mida ei tohiks tüüpiliseks pidada. Ja kui CH sellest lähtudes peab maha lausa "saksavastase" ässituskõne, siis ei ole see minu meelest küll aja- ega asjakohane.

Tema ise, nagu ma teda tunnen, on suurepärane eesti kultuuriloo spetsialist, põhjalikumate teadmistega kui mõnigi eestlasest eesti filoloog või ajaloolane. Pärit meie maal hästi tuntud Hasselblattide suguvõsast, mis on andnud väga teenekaid vaimulikke ja literaate, näib ta jätkavat sinise luteri kiriku edumeelset suunda, mis sajandite jooksul on

olnud rohkem või vähem konfliktis mõisnike seisusehuvidega ja ikka püüdnud kaitsta talupoegkonda, eriti tagajärjekalt võideldes selle hariduse eest. Sealjuures – ja see on lausa paradoksilik! – ei ole CH nähtavasti kuigivõrd kodus omaenda, nimelt saksa kultuuritraditsioonide alal!

Küll aga on ta ilmselt omaks võtnud ühe hoiaku sõjajärgsest Saksa ühiskonnast. Usun, et see oli Thomas Mann, kes hitlerismi-aastail emigrandina käibele laskis sõna "Kollektivschuld" – "ühissüü". Hitlerismi roimades polevat süüdi mitte üksnes natsid, vaid terve saksa rahvas, kes pidavat nende hirmutegude eest vastutama tervikuna... Saksamaal käies olen imestusega leidnud selle reminiscentse päris noortelgi inimestel. (See tõelise enesehävitamise tõttu tekkinud alaväärsustunne on vist nüüd jõudnud loogilise lõppjärgelduseni: reaktsioonini äärmus-parempoolse terrorismi näol.)

Ja mõnigi kord ei ole ma saanud vastu panna kiusatusele pidada mõnele sakslasele väikest jutlust selle "ühissüüga" liialdamise

vastu. Umbes nii, et see hoiak teeb ju neile küll omajagu au, eriti silmas pidades, et veelgi rohkemates roimades süüdi olevate kommunistide taga seisnud vene rahva hulgas seni mingit vähestki "ühissüü" tunnetust määrgata pole, otse vastupidi – aga, aga... Kas poleks aeg juba järele jätta?

Eestlaste suhted sakslastega on olnud muidugi nii- ja teistsugused. Minu poisipõlves kolmekümnendail aastail olid kivisõjad saksa koolide poistega endastmõistetavad (kuna näiteks vahekorid vene ja juudi koolidega oli eeskujulikult korrektned). Ent samas oli areemas ka täiesti sõbralik läbikäimine siinsete baltisaksa perekondadega, mis tasapisi poisikestegi kaklemiskihu taltsutama hakkas. Kui poleks olnud sõda, elaks meie maal edasi baltisaksa vähemus, oleks lojaalne ja moodustaks ühe meile vajaliku elava silla Euroopasse.

Täiesti mõttetu on veel meenutada kepihoopede mõisatallis – eks saanud neid feodaalühiskonnas täpselt niisamuti nagu meie esivanemad ka saksa talupojad saksa mõisnikelt. Tõsi küll, Rootsis ja Soomes sellist feodalismi polnud, aga see-eest Venemaal küll, ja kuidas veel... Ei, kui juba minevikku meenutada, siis eeskätt kas või eesti kirjandus- ja haridusloo algussajandeid: Stahlit ja Brocmannist Rosenplänteri ja O. W. Masinguni puha saksa pastorid, Herrnhuti vennad sinna juurde ja "hull krahv" Mannteuffel lisaks. Ja kes olid nende kõigi ja ka nende õpetajad? Kui alata Lutherist, meenutada Herderit ja

Lessingit, Kanti ja Hegelit, Goethet ja Schillerit, miks mitte Marxi ja Nietzschet (möödukas annuses) – siis peaks jätkuma tänuks ja tunnustuseks põhjust küllaga.

Jah, sõjaaeg... Muidugi müüs meid Ribbentrop maha Molotovile, muidugi ei taastanud Saksa võimud 1941. aastal meie vabariiki ega lasknud 1944. aastal taganedes meil endil seda teha: kolm reetmist viie aasta jooksul, mis on meenunud vahel viimaseilgi aastail, kui Saksa Liitvabariigis mõni prominent meie demokraatlikku revolutsiooni on umbusaldanud ja kaldunud pigem sõbrustama imperialismi päästjatega Venemaal – aga meie ei tohiks küll olla nii rumalad, et meiegi midagi "ühissüü"-demagoogia taolist uskuma hakkaksime.

Nii arukas igatahes on keskmine eestlane küll, et ta mingi Hitleri pärast ei põlga Goethet ja Schillerit või mingi Stalini pärast Dostojevskit ja Tšehhovit, ühesõnaga natside või kommunistide pärast häid sakslasi või häid venelasi.

Aga salaja mõtleb mõni eestlane sedagi, et olgu nende Goethede-Schillerite-Dostojevskite-Tšehhovitega nii kuidas on – sakslastel ega venelastel ei ole see-eest kahe tuhande viiesaja aastast regivärssi, meil ja soomlastel jälle on... Tahaksin loota, et me Saksamaal käies oma sisemist uhkust Cornelius Hasselblatti julgustusel nüüd siiski demonstrecrima ei hakka – see oleks ju lausa eba viisakas!

ELAV AJALUGU

LAURI VAHTRE

Üks episood Narva hävitamisest

15. aprillil 1950. a toimus Narva parteiaktiivi koosolek. Presiidiumisse olid valitud seltsimehed Anissimov, Jerjomin, Klimberg, Dolgoplova, Dzegovski, Smirnov, Kala, Zavalnjuk, Gukov, Sinev, Naumov, Kuzmenko, Ušakova, Romanov ja Puškin. Päevakorras seisis vaid üks punkt: "EK(b)P KK VIII pleenumi otsuste põhjal". Ettekandja – EK(b)P Narva linnakomitee sekretär J. P. Jerjomin.¹

Teatavasti vallandas ülalnimetatud VIII pleenum järjekordse nõiajahi – kodanlike natsionalistide väljajuurimise kampaania. Loomulikult ei saanud Narvagi sellest kõrvale jääda.

Tõenäoliselt kaasnes partei järjekordsete suuniste elluviimisega mõningast segadust, seda ka Narvas. Nii on teada, et EK(b)P Narva linnakomitee büroo oli 30. märtsil otsustanud VIII pleenumi otsustele pühendatud aktiivikoosoleku pidada 7. aprillil.² Seda otsust ei muudetud (vähemalt protokolli andmeil) ka 6. aprilli bürool. Ometigi ei toimunud aktiivi koosolek mitte 7., vaid 15. aprillil. Võib-olla tingis viivituse vajadus kooskõlastada, kellele, mille eest ja kui palju lajatada.

Nii või teisiti, 15. aprillil 1950. aastal kogunesid parteiaktivistid ülalnimetatud seltsimeeste eesistumise alla kokku. Sm Jerjomini ettekannet protokolliraamatus kahjuks ei leidu. Seepärast tuleb sellega tutvumiseks kasutada ajalehes "Narva Tööline" ("Narvski Rabotši", 25. apr 1950, nr 49) ilmunud ülevaadet. Tänapäeva põletavaid probleeme silmas pidades pakub erilist huvi alljärgnev:

"[...] Meie linnas on küllalt palju heasüdamlikke seltsimehi, kes arvavad, et Narva on tööliskeskus ja siin ei saa olla natsionalis-

mi ilminguid. Tõepoolest, Narvas on vähem toitepinnast kodanlike natsionalistide tegutsamiseks. Kuid oleks rumal alahinnata kodanlik-natsionalistlike ilminguid Narva tingimustes. Narva ei ole isoleeritud klassivõitlusest vabariigis. Ettevõtetesse ja asutustesse on pugunud küllaltki palju endisi sakslaste käsilasi ja teisi nõukogude võimule vaenulikke elemente. Näiteks töötas 2. keskkoolis eesti keele õpetajana Sägi. Ta ülistas süstemaatilisel kodanliku Eesti üldhariduse süsteemi ning sisendas õpilastesse kahtlusi ja umbusku nõukogude õpikute vastu.

Kahjuks on olnud ka juhtivate kommunistide hulgas niisuguseid inimesi, kes risustasid oma ettevõtteid võõra elemendiga. Leivakombinaadi endine direktor sm Ivanov celistas võõrast, sobimatut elementi. Kreenholmi direktori asetäitja sm Volkov kaebas oma kirjades Eestimaa Kommunistliku (bolševike) Partei Keskkomitee endisele juhtkonnale, et Narvas ei eraldata elamispinda niinimetatud "vanadele" narvalastele. Ta soovitas, et 15–20 protsenti kogu elamufondist eraldataks tagasipöörduvatele "vanadele" narvalastele.

On üldteada, et enne 1940. aastat elas Narvas kõrvuti tuhandete ausate tööinimestega päris palju valgekaartlasi, spioone ja eksploatatoreid, keda nõukogude Narva ei taha oma linnas näha. Aga anda leningradlastele, novgorodlastele, pihkvalastele ja teistele ausatele nõukogude patriootidele, kelle õlule langes sõja kogu raskus, kõik sõja kannatused ja hädad, elamispinda ja teisi hüvesid alles pärast seda, kui on rahuldatud niinimetatud "vanade" narvalaste isu? Kas see ei ole kahjulik kodanlik-natsionalistlik tegevussuund? Oma kirjades EK(b)P Keskkomitee endisele juhtkonnale tegi sm Volkov ka teisi kahjulikke, kodanlik-natsionalistlike ettepanekuid.³

1 Endine Kommunistliku Partei arhiiv – f 16, n 16, s 3, l 51.

2 Endine KP arhiiv – f 16, n 16, s 4, l 188.

3 Partei Narva linnakomitee sekretäri sm Jerjomini ettekanne Eestimaa Kommunistliku (bolševike) Partei Keskkomitee VIII pleenumi tulemustest Narva parteiaktiivi koosolekul 15. aprillil 1950. aastal. – Ajaleht "Narvski Rabotši" nr 49(704), 25. apr 1950.a.

Kuivõrd artikli lõpus on öeldud, et "parteiaktiivi koosolek kiitis EK(b)P KK VIII pleenumi otsused palavalt heaks ja võttis vastu sellekohase otsuse", siis tekib küsimus, kas sm Volkovi rahvavaenulik tegevus leiab viimati nimetatud otsuses ka sõnaselget hukkamõistu. Paraku see nii ei ole. Aktiivi-koosoleku otsus on niivõrd ültsõnaline (stiilis: *parandada, süvendada, juhendada* jne), et sellega pole õieti midagi peale hakata.¹ Õnneks aga sisaldab arhiivimaterjal tolle mälestusväärse koosoleku selle osa, kus esines sm Volkov ja – ajalehe sõnutsi – "püüdis õigustada oma vigu", mida ta edaspidise praktilise tööga ühtlasi parandada lubas.

Väljavõte sm Volkovi esinemisest:

"[...] Ma kirjutasin selle paari lehekülje pikkuse avalduse ja puudutasin partei linna-komitee tööd, et ta teeb vähe tööd eestlastega. Ma ei ole sellest seisukohast loobunud. Kuigi Narvas on eestlasi vähe, kuid ei oleks halb teha nendega tööd nende emakeeles. Eestlased on solvunud, et nende emakeeles tööd ei tehta.

Selle küsimuse ma püstitasingi. Seda tööd on vaja teha. Seltsimees Jerjomin oli ühel meie koosolekul minuga nõus ning tegi ettepaneku korraldada loenguid ja esinemisi eesti keeles.

Ma olin 5. detsembril esimene, kes esines ettekandega Stalinlikust Konstitutsioonist eesti keeles ja kuigi Narvas on eestlasi vähe, oli saal pilgeni täis ja kuulati tähelepanelikult.

Ma pean siin tunnistama ka oma vigasid. Seltsimees Jerjominil on õigus, et ma kirjutasin ägedusest rohkem kui vaja. Mis aga puutub sellesse, et ma kirjutasin rohkem kui vaja, siis see on narvalastele 10 protsendi elamispinna eraldamise küsimus. Ma kirjutasin, et Kreenholmis on kujunenud hea nõukogude kollektiiv ja et kui sulatada sellesse kollektiivi mitte just väga palju narvalasi, siis kollektiiv kasvatab neid.

Selles küsimuses on kriitika minu aadressil õige. Ka narvalastel ei tohi olla mitte mingisuguseid privileege ja tegelikult ei viinud

ma ellu seda narvalastele 10 protsendi elamispinna eraldamist. [...]

Ma püüan oma tööga vigu parandada. Kordan, et see 10 protsenti ja ajaleheartikkel olid tingitud meeolust, mis mind valdas pärast mulle avaldatud noomitust, mida ma elasin väga rängalt üle.[...]²

Veidi cespooilt saame ka teada, et tema kiri oli adresseeritud N. Karotammele ja ajendatud 13. oktoobril 1949. a saadud parteilisest noomitusest, mida Volkov luges ebaõiglaseks. ("Võtsin seda kui isiklikku solvamist, kannatanis ja vähe puudus, et oleksin haigestunud.")

Kreenholmi asedirektori esinemisest võiksid meie tähelepanu paelduda vähemalt kolm aspekti.

Esiteks. Võib-olla oli Volkovi soov eestlastega eesti keeles asju ajada just see, mida I. Jerjomin silmas pidas, kui ta kõneles sm. Volkovi teistest "kahjulikest, kodanlik-natsionalistlikest" ettepanekutest. Selliseks oletuseks on piisavalt alust. Ütleb ju Volkov selgelt: "sellest seisukohast ma ei tagane". Ilmselt oli siis keegi teda taganema sundida üritanud. Samas aga ei saanud see sund olla otseselt direktiivse iseloomuga (ehk käsk), sest siis poleks Volkov enam vaielnud.

Teiseks. Kreenholmi asedirektor kasutab kolm korda sõna "narvalased" e n n e s õ j a a e g s e t e narvalaste kohta, lugedes ülejäänud täie iseenesestmõistetavusega mitte-narvalasteks (ühesõnaga, sissesõitnuteks). Sm Jerjomin on siin märksa õigeusklikum: tema kasutab terminit "vanad" narvalased, pidades ennast ja oma seltsimehi järelikult "uuteks". Aga vanad narvalased on tema käsitluses teatavasti enamalt jaolt valgekaartlased, spioonid ja ekspluataatorid, keda nõukogude Narva ei taha enda hulgas näha.

Sellega jõuamegi kolmanda ja kõige olulisema punktini. Sm Volkov oli oma ettepanekuga (anda 10% elamispinna – ja mitte 15–20%, nagu võltsib ajaleht – põlisnarvalastele) torganud herilasepessa. Ei aita ka tema lihtsameelne selgitus, et narvalasi vähehaaval Kreenholmi kollektiivi sekka sulatades võiks neist korralikud nõukogude inimesed

1 Endine KP arhiiv – f 16, nim 16, s 3, 189.

2 Kreenholmi direktori asetäitja V. Volkovi poolt 15.04.1950.a Narva parteiaktiivi koosolekul peetud sõnavõtu stenogramm.

saada. Sest: Narva ei taha neid enda hulgas näha. Pole kahtlust, et selle kohta oli olemas ka (salajane) otsus, mida kõik teadsid, aga mida keegi otsesõnu välja ei öelnud. Loode-tavasti leitakse see otsus kunagi ka must-val-gel.

Seni aga peame piirduma selle otsuse praktiliste tagajärgede teadmise-tundmisega. Need on võikad küllalt.

Ja lõpetuseks. Narvat on sajandeid loetud Euroopa piirilinnaks. Jõe läänekaldal toret-

sev kaunis, barokne pärl – Narva – oli ida poolt tulijaid seetõttu alati lummanud ja üht-lasi raevu ajanud. Vaid pime viha ja mitte sõjaline vajadus sundis Nõukogude Armeed 1944. aastal Narvat hävitama. Kõik, mis kan-dis endas Narvat kui Lääne eelposti idas – hooned, inimesed, keel, kombed – , pidid kaduma.

Kuidas võiski naiivne Narva-patrioot Vol-kov seda kõike teada?

VAATENURK

KAJAR PRUUL Mustast luulest ja valgest luulest

ALBERT TRAPEEŽ. SITASED SEITS-MEKÜMNENDAD. Ebatsensuurset luulet aastaist 1969 – 1977. Toimetanud ja kujun-danud Leonhard Lapin. Tallinn, 1993. 64 lk.

Albert Trapeež on eesti musta luule klas-sik. Koos Johnny B. Isotamme jmt 60. aastate lõpu ja 70. aastate algupoole almanakilauli-kutega seisab lummuslik Trapeež eesti moodsa luule ühe traditsiooniharu algusot-sas, millel 80. aastatel oli määratud punkari-tes ja Matti Moguči veenvas kujus lihaks saada.

See oli vist kunagi 80. aastate keskpaiku, kui lugesin kusagilt katoliikliku väliseesti kirjastaja Vello Salo kavatsusest trükkida ära eesti "musta luule" antoloogia, mis koonda-nuks enesesse koduleesti almanaki- ja *under-ground*-luulet. Ma ei tea täpsemalt, kas käsikiri selleks juba koostatud oli või mis tõkete taha too plaan pidama jäi, kuid igata-hes Salo vastavate huvide tõsidust ja järjepi-devust näitavad tema poolt mõni aeg hiljem trükki aidatud Merca Ameerika-kogud. Kui too antoloogia toona teoks saanuks, võib-olla siis paistaks praegu meile ka kogu see "must luule" millegi terviklikuma ja iseseisvamana, raamatuumastaja rahvas, nagu me oleme.

Traditsioon on sellegipoolest olemas, vää-rikas ja eesti kirjandusloo vagusas voos ainu-laadne pealegi. Kunagi varem polnud oldud

nii püsikindlalt ja kollektiivselt ropp ja vasta-line. Kunagi varem polnud nii sihilikult ja rühmake si rünnatud ühekorraga nii poliitilisi, moraalseid kui ka esteetilisi tabusid. Kunagi varem polnud need kolm kihutsooni asetse-nud eesti luule siredal kehal nii ligistikku, valmis vajaduse korral üksteist välja vaheta-ma. Suhu ja silma, jumalale ja keisrile!

Ja vaevalt päris niisugust aega ka enam kunagi tuleb. Skandaalid lähevad meilgi juba üsna hästi kaubaks ning on kaotanud oma jõhkra süütuse. *Cash and carry!* Veel üksnes mõnd identiteedikriisid vaevlevat ülemine-kuaja äriprominenti või fundamentalistist ul-likest õnnestub siirastele ja suurejoonelistele ekstsessidele provotseerida. (Vahest veel vaid üks tõsine rahvuslik-puritaanlik dikta-tuurivõim oleks see ainus asi, mis Eesti ühis-konnas suudaks säärase luule sünnieeldused ajutiselt taastada. Aga kardetavasti sünniks uus põrandaalune värsitaie siis juba poolenis-ti venekceelsena. Juba põhimõtte pärast. Liht-salt kujundiloojaka on niisugune. Ja siis oleks see juba *black poetry* ühes natuke teises tähenduses.)

Jääb niisiis vaid magus mälestus ehadest eesti *underground*'ist ning ajast, mil ühis-kondlik mässumeelsus ja kunstivangard tei-neteiseiga nii tihedalt ja erutavalt läbi olid põimunud. Jääb legend eesti moodsa kultuuri lühikeses ajaloos, üks väheseid, kust otsida omamaiseid paralleele 50. – 60. aastate Ameerikaga või kas või 20. aastate Nõukogu-de Venega.

Trapeeži raamatu alapealkiri teeb täpselt ja ühesõnaliselt teatavaks ka eesti musta luule peamise kvaliteedi ja tunnusjoone: eeskätt oli see tõepoolest just ebatsensuurne, ja nagu eespool osutatud, vähemalt kolmes mõttes ebatsensuurne luule. Ta polnud justkui põhimõttelisel mõeldud avaldamiseks Eesti nõukogude trükisõnas, tema levikanaleiks pidanuks justkui jääma ainult käsikirjalised almanakid, poolavalikud luulelugemised, uusfolkloorset suuline edasikanne (meenu-tagem ka punkbände ja Miliuse-fenomeni, hilisemaid avastuslikke meediume ses val-las). Ja juba esimesest (no hiljemalt neljan-dast) värsireast peale pidi see luule siis sellisena mõjumagi, andma teada oma hoiak-ust: meie ei tee kogu seda sitast enesevägi-stamist kaasa. Igasuunalised roppused olid siis ühtlasi selle hoiaku markerid, manifesteerisid teksti keeldumist pretendeerida kuulumisele avalikku, ametlikult lubatud kirjanduse sfää-ri.

Võib niisiis oletada, et "musta luule" tek-kehhanism ja tekstistrateegiad pidanuks olema radikaalselt erinevad temaga rööbitise avaliku ja trükitud rahvusmeelse kõrgluule omadest. Viimane, nimetagem teda siis näi-teks "valgeks luuleks", oli ju eeskätt orientee-ritud kassi-ja-hiire-mängule tsensori ja osavõtliku lugeja pidevalt muutuvate topel-tkoodidega. Seetõttu pidi valge luule, vähe-malt pealispinnal, sageli markeerima hoopis oma "ohutust", positiivsust või vähemalt aja-tut neutraalsust; hoiduma oma suure salasõ-nani lugejani viimise nimel kõigist kõrva-listest riskidest.

Tegelikult pole aga musta luule kujundi-keel sugugi eufemismivaba vms. Ei tule ette, et oleksin selles kohanud näiteks sedastusi *à la* "Venelased välja!" või "Lenin on loll!". Esiteks polnuks nii luulena huvitav ja teiseks oli peale kirjanikuarjääri kaitsva enesetsen-suuri, millest võis ju püüda end vabaks ropen-dada, nõukogude ühiskonnas olemas veel üks, autori füüsilist isikut kaitsev enesetsen-suur. Ja sedasi kirjutab ka Trapeež ikka "si-lindrilise ninaga mehest", "marmorist oksest" jms. Poliitilisis asjus on musta luule ütlemiss- viis mõistukõneline nagu valgelgi luulel, ainult kraad kangem ja avatum.

Ja muidugi pole võimalik musta ja valge luule vahele tõsimeeli ranget piirivagu ajada.

Kuidas suhtuda näiteks Paul-Eerik Rummo "Saatja aadressi" või Hando Runneli "Laulu-des eestiaegsetele meestele" trükki jõudnud tekstidesse? Juhus või lüngad trükijäreleval-vestüsteemis võimaldasid halvematelgi aega-del naljakaid asju korda saata. Lapingi räägib mullu maikuu "Kostabi"-lehele antud in-tervjuuks oma kavast 1980. aastal "Eesti Raa-matus" luulekogu välja anda, mille käsikiri olevat Toomas Vindi abiga tsensorile seedit-avakski töödeldud. Lõpuks leidsid võimud siiski olevat raamatu "ebasünda". Olemuslik ja eristav musta luule puhul ei olegi minu meelest mitte teksti praktiline käekäik, ei autori "kavatsuski", vaid just too eespool skitseerida püütud keelduja-hoiak, mida tekst manifesteerib.

Kolmest tabualast tohiks meid nüüdishet-kel Trapeeži puhul kõige rohkem huvitada esteetiline. Absurd, sürrealistlikud kujundi-arendused, julge madalkeelsus on see, mis "Sitastes seitsmekümnendates" ses mõttes kõigepealt silma hakkab. "Kas sa oma luules oled järginud ka mingeid printsiipe?" küsib intervjuuerija sealsamas "Kostabi"-lches. "Popi printsiipe. Need on kordusprintsiip, as-samblaaž. Luules ka. Kui raadiost tulevad pidevalt ühed ja samad tobedate sõnadega laulud," kõlab südamlilik vastus. Mitmed joo-ned ühendavad Trapeeži luulet 70. aastate algupoole kirjandusse kinnistunud nimede-ga. Eriti liigutav aga on "Sitastest seitsme-kümnendatest" leida mõnd lõime koguni kuuckümnendate "valgest" ja isegi, peaks siis vist ütlemä, "roosast" luulest: näiteks tõusi-kutevaenu ja sümmeetriavastatuse motiive. Veidi liiga napolisõnaline, kunstiharitud ja geometriline tundub Trapeež Mõguči kõr-val. Ta pole veel avastanud kõiki neid "inetu" värsi vormikenadusi, mis viimane.

Siiski on "Sitaste seitsmekümnendate" mitmed ja mitmed tekstid väärt kuuluma "Eesti musta luule antoloogiasse", kui selline kunagi siiski teoks saab. Mõni luuletus aga, "Ruuduline maailm" ja "Ropp laul" näiteks, ei teeks häbi "Sõnariselegi".

MAGELLANI PILVED. NR 1. Eesti Humanitaarinstituudi ajakiri. Tallinn, 1993.
224 lk. 1500 eks.

1. Teostus ja image. Teostuse koha pealt on asi selge – seda lihtsalt ei ole. "Magellani Pilved" on hoiatav ja õpetlik näide kõigile algajatele kirjastajatele, milline näeb välja ilma toimetamiseta trykki pääsenud raamat. Kuidagi teisisi ei oska ma seletada trykivigade ebatavalist rohkust ning kummalisi kysitavusi ajakirja maketis. Näiteks lõpeb iga lehekylje viimane rida veeru keskel. Intervjuude rubriigis on päises kirjutatud kord "intervjuud", kord "intervjuu" – iseenesest tähelepanuväärne saavutus, kuivõrd tegemist olevat arvutilaoga... Kysitav on minu meelest ka Cocteau' tõlke paigutamine päise "Intervjuud: Krull" alla, kuigi seda võib ka taotluslikuks pidada. Nii on iga intervjueritav lisaks standardsetele kysimustele-vastustele esitatud yhe tekstiga omal valikul – mis võib-olla iseloomustab tema mõttemaailma sama olulisel määral kui eelnev jutuajamine. Intervjuu avab eelkõige inimese suuliselt mõtleva poole, kirjaliku mõtlemise jaoks peab teisi väljendusvahendeid otsima, mida on ka tehtud.

Kaasajal on juba ysna raske leida arvutiprinterit, kes poleks suuteline õ-tähte trykkima, ja kui mõni selline lõpupoolest kusagil on, ei saa ma aru, miks pidi EHI ajakirja just sellise peal tehtama. Samuti näib, et ajakirja toimetajad ei tea midagi tsinkograafia leiutamisest mõõdnud sajandil, rääkimata kaas-aegsetest pilditöötlusmeetoditest. Kui tingimata taheti intervjueritavatest graafilisi portreid saada, oleks võinud ju puu- ja vase-lõiget kasutada...

Kõiki neid tehnilisi puudujääke on toimetajad omalt poolt veel pidanud parajaks täiendada toimetusesisese musta pesu pesemisega "Sirbi" veergudel. Ajakirja mainet teadmine, et toimetajad teda yldse ei toimetanud, muidugi ei tõsta. Lõppude lõpuks on see täiesti ükskõik, sest tegemist on surnult syndinud ajakirjaga – sellest edaspidi veidi lähemalt.

2. Ilukirjandus. Edasi sisulise kylje juurde. Seda ei ole. Loe kummalt poolt tahad.

Katsumused algavad sissejuhatava essecga. Kohe alustuseks söõdetakse lugejale ette mingisugune arusaamatu arutlus, millel näib mõte kas yleyldse puuduvat või siis olevat niivõrd esoteeriline, et paistab lihtinimesele sonimisenena. Järgmisel lehekyljel asi siiski selgineb – tahetakse Uku Masingut ylistada, aga ei osata kusagilt alustada. Selleks see jama Magalhaesist. Siinkohal oleks eetilise ajakiri käest panna, sest religioossed tõed ei kuulu arvustamisele ning kes see Masing muu on kui pyhakuks kuulutatud kirjamees. Halvemal juhul võib mõnelt fundamentalis-tilt veel kuuli kereesse saada...

Aga kuna soomeugrilase jaoks eetikat ei eksisteeri, siis mingem vähimategi sydame-tunnistuspiinadeta edasi.

Kindlasti väärrib lugemist Kyögen. Aarne Rubeni ja Tarmo Tedre juttude kohta ei saa ka midagi paha öelda. Vähemalt on tegemist kirjaoskajate inimestega (mida Holger Möldri kohta tema Itaalia-jutu põhjal öelda ei saa). Paar aastat tagasi avaldas "Vikerkaar" sellist kirjandust massiliselt ning teeb seda väikeste vaheaegadega tänini. Lõppude-lõpuks võib ta ju kohatäiteks ka sees olla – ehk mõnele meeldib. Mida ei saa muidugi öelda Tõnu Paldra piltide kohta, rääkimata Kaido Einama kommentaaridest neile. Ammugi mitte Einar Laigna luuletuste kohta. Viimaste õige koht oleks mõnes koolialmanahhis – kuigi, samas – eks ole EHI ju samuti kool ja võib-olla on see neile just õige koht. Kui Laigna mõtet edasi arendada, siis paremaid näiteid yldise kirjaoskuse kahjulikkusest annab otsida, poliitika ehk välja arvatud.

Täpselt sama ja enamgi veel kehtib Roger W. Hamiltoni kohta. Kes see selline on? Teksti järgi võiks arvata, et mõni 80. aastate lõpu eesti kooliõpilane. Ehk ongi tegemist mõne ajakirja toimetuse liikme noorpõlvesoperdisega, mida ta nyyd ära trykkida tahab, aga oma nime all avaldada ei julge? Tahaks väga loota, et H. Mölder ei pea silmas seda näidendit, kui ta räägib Eesti teatri rikastamisest uute draamateostega. Igal juhul, kui see tekst on kuidagipidi seoses EHI teatrikunsti õppetooliga, siis ei vääri see õppetool isegi seda häbiväärset nime, mida palaganiuurimine praegu tähendab.

3. Teadus. Teadus tahab olla tõsine. EHI tahab olla teadus-asutus ja ryndab seda posit-

siooni kogu oma raskekahurväega. Ja paugutab õhku. Sest temast ei saa kunagi teadusastust.

Teadus ei saa enam kaua olla humanitaarne. Humanitaaria on reaalia vastand, peegel-pilt ja täiend. Ta ei saa eksisteerida ilma oma paariliseta. Rääkimata juba metodoloogias, mis on reaalteadusilt laenatud.

Reaalteadused ei pysi enam kaua. Yldise haridustaseme tõus Euroopas on juba praegu kaotanud huvi ning vajaduse teaduse järele. Inimestel on palju lõbusamaid meelelahutusi. Teadused on oma elu ära elanud ning kaavad nyyd vaikselt ning märkamatuks. Koos nendega peavad langema ka humanitaarteadused. Alles jäävad synkretistlikud mytoloogiad – eelkõige matemaatika ning nõiakunst.

Teaduste sügavam sisu ei kao jäädavalt ja tingimata. Kuid kaob kõik see, mis ankurdatud ratsionalismi ja positivismi kylge. Oleks ajalugu õigel ajal yhinenud mytoloogiaga, jääks ta alles, praegu on ta hukule määratud. Selle koha pealt on igasugustel redigeeritud ning korrigeeritud ajalugudel hoopis parem perspektiiv; oleks viimane aeg, et ajaloolastele õpetataks, kuidas ajalugu teha, mitte haledat arusaamist, et aja väidetavalt lineaarne kulg moodustab kontsentreerudes mingi loo.

Selles pole õigupoolest midagi uut. Ykski vana ja põline kultuur ei vaja teadusi. Vanal kultuuril on olnud aega kohaneda, kasvada ja arneda koos inimesega. Inimesel on sellises kultuuris hea. Õhtumaises kultuuris oli inimesel paha ning see sundis teda leiutama lootuses oma olukorda parandada. See tee viis ummikusse.

Sellelt pinnalt on mõistetav palvlemine. Masingu ja mõõdnud aegade poole. Masing esindas loovat teadlasetyypi loovas kultuuris. See oli antropotsentristlik kultuur, kus inimene kujutas endast mingit universaali või etaloni. Inimesega tegelevaid teadusi hyiti humanitaarteadusteks ning peeti teistest eralisteks. Oma olemasolu võlgnesid nad arvamisele, et inimene kujutab endast probleemi, et inimene on apriorselt isikus, mis lõppude lõpuks taandub arvamisele, et inimene on jumala äravalitu, et tema elu pole tema omand, vaid kuulub jumalale ja nii edasi. Sellise õpetuse kahjulikkusest on juba arusaadud ning pole ilmselt kaugel aeg, kus ta keelustatakse ja põlu alla pannakse – mis saab

olema kristluse kauaoodatud ja kuulsusetu lõpp. Uues kultuuris pole inimesel enam seda erilist kohta. Ta on objekt maailmas, ese, ta ei oma apriorselt mingit individuaalsust ega erilisi õigusi. Mingis mõttes meenutab see pilti keskajast, mida Einar Laigna oma intervjuus reklaamib. Kas pole siin paradoksi? Ei tea, praegu on kõik võimalik. Surevas kultuuris eksisteerivad kõrvuti uued ja vanad nähtused, segunedes kõige kummalisemates vahekordades. Laigna on ilmselt üks selline hybriid.

Sellepärast on EHI chitatud liivale. Juba tema loomisloos paistis läbi sinisilmse ratsionalismi ja materialismi viimse piirini kyündiv eneseimetlus. Humanitaaria ja reaalia koos pidid kirjeldama kõike. Maailmapilt näis veel üks kord olevat imelähedal täiuslikule kokkupanekule. Nyyd mõraneb ta kiiremini, kui teaduste yhinenud jõud teda lappida suudavad.

4. *Intervjuud.* Need on kahtlemata ajakirja kõige õnnestunum osa. Kui nad on teadlikult valitud, kuulub toimetusele minu sygav imetus, vastasel korral veelgi sygavam imetus EHI-le, kuhu selline suurepärane inimtõug koondunud on. Tegemist on viimase aja spontaanse fašismi parimate saavutustega, mis kindlasti vääriksid kanoniseerimist ja jäädvustamist Eesti Rahva Kuldraamatus. Kaudselt sama liini mees on ka Kaido Einama: kes on kutsutud ja seatud ylempassi teinima? Nagu ytleb Einama: "Nende hing on orjastatud, nad kannavad endaga halli massi armetut koormat."

Hasso Krull on kolmest intervjueeritavast kahtlemata kõige intelligentsem. Jean Cocteau on väga hea leid – eriti Yrgse Scene Kiriku kontekstis, kus narkootikumid ning hallutsionogeenid alati au sees on olnud. Ilmselt on siin tegemist mingi hingesugulusega – teatavad inimesed näevad isendas probleemi – ning kaasaegne psyhhofarmakoloogia pakub ahvatlevaid võimalusi endaga eksperimenteerimiseks. Kuigivõrd võib siin märgata reaalteaduslike meetodite või õigemini metodoloogia sissetungi – just suhtumise osas. Vanal ajal, mida ka Cocteau esindab, on probleemi suhtunud kuidagi avatult, võetud seda mitte niivõrd eksperimendi kui vaatlusena, ilma ambitsioonideta.

Einar Laigna artikkel on maotu, aga vähemalt fašistlik. Kes tema intervjuu läbi viitsib lugeda, peaks aru saama, miks taaralased ta tagaselja surma on mõistnud. Võib-olla on see teadlik taotlus – oli märterlus ju keskaegses vaimses kultuuris, mida Laigna pyyab esindada, mingitpidi au sees.

Ringvee Ylemlaulu seletuste kommentaarid on ajakirja kõige teaduslikum osa – vähemalt kui rassiteooriat ning mytoloogiat mitte teadusteks pidada. Sellepärast pole talle ka midagi ette heita – kõik on nii, nagu peab, ning asjaga mitte kursis olevale inimesele isegi huvitav. Tasub märkida, et seksuaalsuse ning tarkuse samastamine, mida pakutakse siin välja yhe hypoteesina Ylemlaulu mõistmiseks, on Scene Kirikus juba ammuilma teada fakt. Kuna viimasest on välja arenenud nii kristlus kui judaism, siis on piisavalt alust arvata, et isegi kui Piibli kanoonilise teksti autorid sellist võimalust silmas ei pidanud, on selline tähendus teiste hulgas algselt kindlasti eksisteerinud.

Laigna "Keskaja juriidilisest kultuurist" kommentaarina olgu siin ainult öeldud, et ka patt ning syy on seksuaalset algupära ning tähendavad sperma asjatut raiskamist.

Mida võib öelda ajakirja kohta kokkuvõtteks? Sellisel kujul pole tema ilmumisel ilmselt mõtet. Kui EHI nimetab ennast teadusasutuseks, siis peaks ta suutma, niikaua kui ta veel eksisteerib, garanteerida oma ajakirjale vähe sisukama sisu. Kui ta seda ei suuda, tuleks tal ajakirjast lahti öelda ning katsuda järgmine kord, kui selleks võimalus avaneb, midagi sisukat kokku panna.

PAULA SERING Ühine armastus

ANTOINE CHALVIN. PUNAPÄINE
TÜDRUK. Prantsuse k tlk T. Önnepalu.
"Loomingu Raamatukogu" 1993, nr 23. 48 lk.

Antoine Chalvin on küll prantsuse keeles kirjutav prantsuse kirjanik, aga meie jaoks ometigi oma – oma armastuse läbi eesti keele vastu. Tõlkija Tõnu Önnepalu eessõnast loeme, et A. Chalvin, "üks arvestatavamaid ja kahtlemata kõige perspektiivikam eesti kir-

janduse vahendaja Prantsusmaal", kirjutab väitekirja keeleuendaja Johannes Aaviku kohta. See teadmine kallutab AC loomingut jälgima ühe lisahuviga, mõttega, et ehk on meis midagi sarnast – ehk on ACs midagi eestipärast, midagi soomeugrilikku – kuivõrd meie armastatu on ühine. Aga AC juttude aines küll kuigivõrd läbinähtavalt eestilik pole, jutud ei reeda kuidagi autori Eesti-kiindumust – ta ei too oma tegelasi sekeldama Maarjamaale ei pane nende sugupuud pärinema Lehola Lembitust. Ta ei astu oma juttudega meie kuigivõrd ligi, ei poe südamesse ühiseid mälestusi nimetades. Tema jututegelane ütleb: "Ma usun (...) et füüsiline või formaalne distants on palju soodsam hingelisele lähenemisele kui kombelõtvus või familiaritas" ("44 küsimust pagulaskirjanikule").

AC ei astu liiga pealetikkuvalt ligi ka kirjandusele, tema napid käsikirjast tõlgitud novellid on vaid väga delikaatne kirjanduse puudutus, ei otsene sissemurre sellesse menuromaani üritamisega. Ettevaatlik puudutus; ka novelli "Saaristu" tegelane lööb iga päev vaid ühe lähe masinasse. Ja tõesti, kui keel on kokkulepitud sümboolne tähenduskandja, siis võib sarnast tähendust kanda samahästi üks täht kui epopöa. Sõnad on AC jaoks otsekui mäng, neid võib liita nii- ja naapidi, saades tulemuseks iga kord uue pildi, mis on sama kergesti ka lõhutav – kas või mõne sõna äravõtmisega. Kas sõnad ongi võimelised järjestuma tõekuulutuseks, igavesti koospüsivaks läkituseks? – Legend kuningas Zilliacusest, kes sinistele maonahkadele oma luuletusi graveerib, on küll peibutanud ränduri ohtlikesse seiklustesse, kuid elu hinnaga hangitud maonahkadelt on lugeda vaid, et kuningal polnud sinna kirjutada muud, kui "ma olen kuningas ja linna valitseja" – ja nii lõputuid kordi ("Ränduri päcvaraamat").

Selles teadmises – et tahteski on meil üks-teisele väga vähe uut öelda – liigub AC ometi imeteldava kergusega sõnalt sõnale, lastes meil riivamisi aimata saladust, mis ongi vahest liikumises, protsessis, ei mitte valmis vastusena paigal küsijat ootamas. Mida me võime märgata ehk läbi akna tuppä piiludes mõnes tuhmunud ülesvõttes kaminasimsil. Minnes seda tegelikkuses püüdma, arusaamatut lahti lõikama, kaob tumedusse ka see

ülesvõtte, mis ainsana meile määratud oli ("Emma silmad").

AC jutud on kui unenäod, pealtnäha niisama otstarbetud, ja ometi – mis oleks elu ilma nendeta? Oma painajalikke motiive ja änge taas ja taas üles kergitades, neist aimu andes, aga mitte neid lahendades, viies meid maail-

ma, kus piirid asjade vahel pole püsivad, vaid voolavad, kus inimese identsus on muutlik, pakub ta ometigi mingit mõistetamatut pidet – aimu elus olemisest, pääsu sellesse?: "...niikaua kui ma kirjutan, olen ma elus..." ("Lõpetamata päevik").

KALEIDOSKOOP

MERLE PAJULA

Nägemus Salzburgi seminarist¹

KES ME OLIME – *Salzburg Seminar*'i 306. kursuse "Kirjandus kui poliitiline jõud" 52 osalejat 33 maalt? Juhuslik inimkogum või hoolikalt selekteeritud esindajad? Sõnumitoojad või -viijad? Loojad või tarbijad? Eksperimentaatorid või katsejänesed? Ei tea, kuid alates 1950. aastast on Salzburgis Leopoldskroni lossis kogu maailmast tulnud inimesi *American studies*-vaimus haritud. Meie seminar oli korraldajaile eriline, viimati käsitleti Salzburgis kirjandusprobleeme 70. aastail. Meile pakuti pea ideaalseid õppe- ja olmetingimusi, vajadusel hingelist või ihulist tuge. Vastutasuks oodati vaid kolme tilka verd: pühendumist, avatust ning koostöövalmidust.

Igal rühmal, igal kooslusel on oma lugu, mis algab esimesest koosveedetud tunnist ning lõpeb... või ei lõpegi. Saime kokku 11. juuli õhtul pärast kurnavaid lennu- või rongireise ning püüdsime äraaetusele vaatamata (või sellest tulenevalt) end võimalikult puhevile ajada: õppejõud maailma erinevaist pealinna- ja kolkaülikoolidest rõhutasid kirjanduse kui poliitilise jõu kujundavat mõju maailma noorsoole, kirjanikud pihtisid, kui mitmes oma teoses on nad teinud poliitilisi üldistusi, teoreetikud tõmbasid uljaid rõõpjooni erinevate ajastute, meelsuste ja stiilide vahele, kirjastajad nuusutasid uusi tuuli... See oli võimas! Rahustasin end mõttega, et ega nad kaua nii jaksa. (Mu aimus ei petnud mind,

teise nädala alguseks oli enamik oma positsiooni unustanud.)

Rusuv soliidus hakkas murenema juba järgmisel hommikul, mil pärast kursuste dekaani Jay Parini loengut, mis kinnitas, et igasugune elutegevuse akt on soovi korral tõlgendatav poliitikana, näidati meile suurt GORE VIDALI – Hollywoodi klassika stsenariumide autorit, romanisti, esseisti jne, jne (just selles järjestuses). Resigneerunud suurmehe pilgu all pisenesis osalejate saavutused oma tegelike mõõteteni. Vidal avaldas arvamust, et ROMAAN on SURNUD. Seda ei osteta ega loeta. Kui mingil kirjandusliku eneseväljenduse vormil üldse tulevikku on, siis on selleks essee, soovitavalt ajakirjanduslik. Pikema kirjatüki kallal ei viitsi keegi nagunii lugemisvaeva näha. Vidal sõnastas ka kursuse käigus ilmekalt avaldunud nn "valge mehe süümepiina". Vidal mõõnis, et ajalugu on valge mehe (curooplase, põhjameccriklaste) turjale terve koorma lunastamata süütegusid ladunud – alates indiaanlaste hävitamisest ning lõpetades Lahesõtta sekkuamisega.

Sel tasandil ilmnesis ehk chedaimal kujul eri rahvustest ning rassidest ohvrite isearasused. Kui moslemid ei häbenenud ühelgi võimalikul ja võimatul juhul endale tehtud kurja meenutada ning selle hüvitamist nõuda, siis postsovjeedid hoidusid endale rusikaga rinnaale tagumast ning kurtmast. Mingil kombel tundsime end teistest aastat paarkümmend vanemana ja kogenumana. Umbes nagu mürsikute vanemad, kes järeלטulijate mäslemist võimalikult tolerantset taluvad ning

1 Tánuga Avatud Eesti Fondile mõeldes. M.P.

mõnel helgemal momendil omadest kogemustest kõnelda üritavad. Millise eduga? Raske öelda, kui sulle liig kergekäelist sotsialismist loobumist ette heidetakse. Liiatigi mõjuvad lõunarahvad tülemata intensiivselt – nad on nagu on ja vaielda pole eriti võimalik.

Muide, Vidali nägemus löi soodsa pinnase ka igasugu muudele asjadele/nähtustele kao kuulutamiseks. Näiteks vene menukirjanik ja literatuurne teletäht VIKTOR JEROFEJEV oli veendunud, et poliitiliselt angažeeritud kirjanduse aeg on tümber. Paraku jättis ta seda kuulutades tähelepanuta tööga, et kolmandiku meie kirjust karjast moodustasid poliitiliselt ebastabiilsete islamimaade esindajad. Tulised nad nende seast nõudsid õigust: kas see, mida nemad parasjagu läbi elavad (vanglad, surmaaehvardused, maalt väljasaatmised) on kirjanduslik mõttes tühine? Ei suutnudki Jerofejev sest segadusest omal jõul välja ronida, talle ruttas appi Moskva daam, kes veenida kuulajaid, et lektor on tegelikult isegi poliitiline kirjanik, ehkki ta seda salgab.

Omaette põnevaks katsumuseks (elamuseks, kogemuseks) kujunesid egiptlanna NAWAL EL SADAABI välja- ja etteastumised. Elatanud daami saatis ta perikond: abikaasa (arvult kolmas), tütar (eelmisest abielust) ja poeg (käässolevast ühendusest). Nawal on ere isiksus. Väga karismaatiline, löögivalmis, nutikas. Iscenesest ja oma läbielamistest kõneldes nauditav, suvalisi üldistusi tehes talumatu (meenuvad ta etteheited André Brinkile, et tolle asemel mõnd mustanahalist Lõuna-Aafrika kirjanikku Salzburgi ei kutsutud). Nawal jutustas oma loo – sündinud *self-made-man*'i ja rikka ametnikutütre abielust, saanud korraliku meedikuhariduse. Töötanud kolkakülas arstina, läbi elanud sotsialistliku ning feministliku äratuse. Seejärel kirjanikuks ja ajakirjanikuks hakanud, end psühhiaatriks täiendanud, millalgi sealvahel abikaasasid vahetanud ning lapsed sünnitanud. Enne Sadati surma mõnda aega vanglas istunud. Viimasel ajal islami fundamentalistide surmamõistetute nimekirja kantud ning vastu oma tahtmist valitsuse poolt turvamecestega kindlustatud. Praegu esineb ta koos abikaasaga USA ülikoolides loengutega. Nawali loengut ilmestasid sisult sotsialistlikud, vormilt feministlikud hüüatused. (Rõõmsat

segadust saalis tekitas läänemaise *make up*'i võrdlus islami looritraditsiooniga. Järgnenud lõunale ilmusid kahtlaselt paljud naised rõhutatult jumestatult.)

Nawali abikaasa Sherif Hetata on samuti arst, samuti kirjanik, samuti feministliku ajakirja toimetaja. Ta on inglise keelde tõlkinud suurema osa oma abikaasa loomingust. Loomuldasa abikaasast palju leebem ja sallivam, ei jäta ta ometi klassikalise tuhvialuse muljet. Pigem ustav sõber ja kaasvõitleja. Koos moodustasid nad "soomustandemi" – uljalt esitati maailmale arve paljaksröövitud koloniaalmaade ja Lahesõja ohvrite eest.

Edasi. Tütar Mona, keskealine tasane naine, kah feministlik kirjanik (mis tal muud üle jääbki?).

Poeg Atef. Noor lootustandev filmirežissöör. Meile langes osaks au olla tema esimese 20minutilise filmi esilinastuse publikuks. Lugu käsitles plikakese – aastat 11-12 – vägivaldset mehelepanemist. Kurvad pulmad lõpevad pruudi enesetapuga. Film oli mõeldud naiste vabastamist taotleva propagandaprogrammi koostisosana. Igati mõistlik programm, arvestades kirjaoskamatuset Egiptuses. Ei saa salata, et kulunud kujunditele ning trafaretssele tegevuskäigule vaatamata oli film naiivselt võluv. Mingi tabamatu nüansi lisamisel võinuks rääkida *camp*'ist. Auditooriumi taasvalgustamisele järgnes seinurebestav aplaus, mille puhul võiksin pea anda, et enamik meist plaksutas sulaselgest rõõmst, et kino ometi otsa sai. Järgnes diskussioon, hasarti läinud ameeriklased – ometi üks võimalus endisi alanduid ja solvatuid tunnustada! – ei säästnud noore kunstimeistri šedöövri ülistamisel aega, energiat ega sõnu. Erica Jong kinnitas uhkusest pakatavaile lapsevanemaile, et ta pole juba tükk aega midagi nii head näinud. Kui umbes neli inimest samal moel vaimustust avaldanud olid, said idaeurooplased aru, et asi on naljast kaugel. Tahtmata sümpaatsele perekonnale meelehärmi valmistada, hiilisime tüksteise järel võimalikult vähedemonstratiivselt minema. Hiljem end õlletoas kosutades ja pead vanguardes märkisime rahuldusega, et õnneks ei kipu keegi maailmas meile nii alandaval kombel hinnaalandust tegema. Tol hetkel ei osanud me läbielatut veel terminiga tähistada, ent peagi saime teada, et ameeriklased

nimetavad taolist ellusuhtumist/väljendusviisi PC-ks, poliitiliseks korrektsuseks. *Poliitiline korrektsus – ellusuhtumise ja eneseväljenduse viis, mis rõhutab seadustega reglementeeritud "õiglust" ning tolerantust mis tahes rassilise, soolise või seksuaalse orientatsiooni suhtes. Poliitiline korrektsus eeldab indiviidi õiguste ning "traditsiooniliste" usuliste ja perekondlike väärtuste/rollide tunnustamist.* PC tähendab reaaliade idcolooligilistele või poliitilistele vajadustele vastavaks muutmist.

Poliitilise korrektsuse positiivset mudelit tutvustas oma loengus äärmiselt sümpaatne USA Rutgers'i ülikooli õppejõud, kirjanik CATHERINE STIMPSON. Stimpson pajatas, kuidas PC mõiste omal ajal vasakpoolseist liikumisist üldisse ühiskondlikku pruuki jõudis, kuidas ta üha valdavamaks muutus ning lõpuks täiesti mõõdapääsmatuks sai. Stimpson käsitles poliitilist korrektsust ameerika demokraatia nurgakivina, mille tõrjumine toob endaga kaasa rõhumisohu. Paraku välistab kramplik PC-olek isikliku vastutuse ja vabaduse. Meie mikrokollektiivis ilmnes see õige drastilisel moel.

Üldise seltskondliku- ja õpitegevuse osana toimus ühel kaunil õhtupoolikul kohalviibinud loovinimeste autoriõhtu. Esitati oma loomingut nii tõlkes kui ka ehedal kujul. Esialgu sujus kõik kenasti – rumeenlanna romantiline stiiliharjutus, iirlase stiilne lõik Lääne-Berliini-romaanist, isamaalised ukraina luuletused ning jordanlanna araabiakeelsed värsid, millest vaid vähesed õnnelikud täiel määral aru said, kuid mis ka asjassepühendamatu kõrvus musikana kõlasid. Ja siis käis PAUK. Loeti ette lõik Iisraeli kirjaniku Dani inglise keelde tõlgitud romaanist. Tegevus toimub minategelase isatalus maasi-kanoppimise aegu. "Mina" tähelepanu paeluvad põllul töötavad üleni musta riidetatud araablannad. Põllu veeres seisavad kaks plikaõhtu neidist, teine neist nõdrameelne. "Mina" valdavad talitsematud kihud, ta vägistab poolaarulise araabia tüdruku. Viimane pilt kirjeldab maaslamavat "Mina", kelle kohal seisab lõõgiks tõstetud kivilahmakaga vanem vend, silmis peegeldumas ürgne jälestus ja tapahimu. Katkendi lõpp.

Kuuldu oli vaieldamatult meisterlik, suggestiivne, täpne. Selles oli piina ja pinget.

Hetkekski ei tekkinud tunnet, et autor oma "Minaga" eetilisel tühil.

Katkendi lõppedes kõlas kõhklev aplaus. Hakati end minekule seadma. Ent siis krapsas püsti ameeriklanna Anne, erutuselaigud põskedel lõõmamas, ning kuulutas, et tema arust pole meil pärast toimunut õigust seisukohta võtmata laiali minna. Kooskõlas PC eheda vaimu ja vormiga selgitas Anne, et Dan solvas oma loominguga araabia naisi ning nende kaudu kogu progressiivset maailma. Saal vaikis. Araablannad ei reageerinud. Lõpuks teatas isepäine slovakk Martin, et kuna tegemist on kunstiga, pole mõtet solvamisest udutada. Pärast seda marssis minema. Mõnevõrra lihvituma rünnakuga jätkas Lõuna-Aafrikast pärit Abu (ei must ega valge, värviline). Tema arvates ei tunnetanud Dan aja ja koha spetsiifikat. Ta võinuks valida ka muu lõigu. Kreeklane Dimitrios juhtis kuulajate tähelepanu tõigale, et tulime Salzburgi kirjanduse ja poliitika suhteid vaagima ning et parasjagu olime suutnud edukalt kirjanduse poliitikaks muuta. Seega tegelesime seminari põhiprobleemiga, mis ei tohtinuks küll kedagi kohalviibijaist solvata. Seepeale mindi, tuli tuha all hõõgumas, laiali. Kogu järgnenud piduõhtu vältel räägiti õigusest kirjutada ja kohustusest kirjutamata jätta, patsutati Danile õlale või avaldati nõrdimust. Jäi üle vaid hämmastuda selle kerguse üle, millega USA-taustaga inimesed vihaselt rünnakult (ikka demokraatlike põhitõdede puutumatus eest) sõbralikule *small talk*'ile lülitsid. Nagu olnuks kõik vaid mäng. Nagu võinuks end kunagisest superriikliku sekkumise (või mõnel juhul sekkumatus) taagast igasugust "ebakorrektsust" tulisel taunides vabaks osta. Ja unustada. Ma usun meelsasti ühe (USA) õppejõu kinnitust, et meie hulka oli sattunud mitmeid n-õ "raskeid" ameeriklasi, kuid siiski-siiski – kas ei kummita taolises PC-kultustamises omalaadse fundamentalismi, demokraatia fundamentalismi oht? Igasugune fundamentalism on ühtaegu veellev ja hirmuäratav. Hirmuäratav mõtlevale ja ihaldusväärne mingil moel kõrvaljätud inimesele. Eriti ihaldusväärne oleks aga fundamentaalselt toimida kooskõlas kõigi demokraatlike normide ja vormidega.

Muide, Dani lugu läks omasoodu edasi. Järgmisel hommikul rahva ekskursiooniks

bussi kogunedes jäi viimase hetkeni tühjaks üks koht – Iisraeli kirjamehes kõrval. Lapsik? Loomulik?

Valusad PC-vitsad tabasid ka "vanu olijaid". Täiesti ettevaatamatult väljendas läinud kümnendi USA feministliku kirjanduse üks lipulaevu ERICA JONG ("The Fear of Flying", "Any Woman's Blues" etc) oma kirjanduslikku feminismi käsitlevas loengus muu hulgas arvamust, et mis tahes kogumiku või ühisesinemist kavandades lähtub ta võimalike esinejate andest ja küpsusest, mitte nende kuuluvusest nii- või naasugusesse vähemusse, nn harmoonilise esindatuse printsiibist. Avaldusele järgnes puertoriikolanna demonstratiivne väljamarss ning kaasmaalaste süüdistused. Näiteks väitis Lõuna-Aafrika taustaga USAs õpetav Neil, et tundes end minoriteedi esindajana (ta loetles mitmeid alajaotusi – valge ihu, meessugu jne) peab ta lektori märkust ebaviisakaks. Jong küsis, miks ta endale kõiki neid tülikaid silte külge riputab? Ons tal nendeta hirm? Hirm olla ametlikult määratlematu ISE? (Siinkohal andestasin Jongile ta ajuvaba kiidukõne Atef Hejata reklaamfilmile.)

Omaette teemaks kujunes feminism. Salzburgi sõites pidasin end feministiks (nagu iga mõttev naine, julgen arvata), kohapeal tuli kähku kannapööre teha, sest see, mida mina feminismina mõistsin, erines ametlikust versioonist kui õõ päevast. Kui käibiv terminoloogia kuulutas mehed nii-õelda esimeseks ja naised kolmandaks maailmaks (kolonialismi analoogiat rakendades), hakkas õhus kergelt püssirohuvingu hõljuma. Tundus, et meie feministide näol oli suuremalt jaolt tegu 70. aastail kerkinud feminismlaine rudimendi, feministlike fundamentalistidega. Nii ei jäänudki söögilauavestlusis üle muud, kui end humanistikult kuulutada ning kuulajat eesti keeles puuduvate grammatiliste sugudega hämmastada.

Võrdlemisi teravalt kerkis päevakorda ka nn vahendajate probleem. Haruldases üksmeeles kinnitasid vähegi asised kirjanikud, et KRIITIK(A) on SURNUD. Moslemid põhjendasid seda nii, et koraan ja islam ei vaja vahendajat (vaimulikud teenivad fundamentalismi huve) ning seega on ka kriitikud ja muud ajalohetked pusserdajad kuradist. Jerofejevi arvates on teda kodumaal nahutavad

retsensendid mingist nimetust kõntsast kerkinud nuhtlus (küsisin talt, miks mitte käsitleda neid avaldamisvabaduse eest makstava hinnana?). Jong nägi massimeediumi trendiloojais loomevabadust lämmatavat kätt. Ta ise olevat viimase aja lootusetus segaduses lausa ulmeromaani kirjutama hakanud.

Oma tööühmas arutasime, milline võiks välja näha XXI sajandi tsensuur. Pikkades ja laiades arutlustes jagunesime kolmeks – sotsialistlikust segadikust väljaroninud idaeurooplased eitasisid tsensuurivajadust, kinnitades, et inimesele/isiksusele peab andma võimaluse ise valida, otsustada, mõelda, isegi kui tulemuseks on kontrollimatu segadus. Meie uskusime totaalsesse inimesse. Islamimaade esindajad ja need, kel silma ees ning selja taga vahetu kokkupuude mis tahes usulise fundamentalismiga, pooldasid ebamäärast kohatist tsensuuri, mis piiraks pahu ja mahitaks häid. Vaba läänemaailma asukad kurtsid kirjastuste kartellistumise ning seeläbi autorile avaldatava surve üle. Selgus, et ainuüksi kirjutamisest on väga raske ära elada. Nemat käsitlesid seda tsensuurina. Ja miks ka mitte?

Need juulinädalad ei pööranud minu maailma jalgadelt pea peale ega isegi mitte külili. Ilmselt polnud see ka eesmärgiks. Eesmärgiks on muidugi kasu saada. Õpitust on aga kasu vaid sedavõrd, kui suudad saadut millekski teiste jaoks oluliseks teisendada, edasi anda, midagi selle najale ehitada. Kuidas anda edasi olulisimat: esimest pilku lossi tagant nähtavale ilmunud mägedele, lund tipudel, juhmistavat täiuslikkusetunnet jalgupidi kiriku taga järves seistes, vana lossi laia marmortreppi, millel istudes lemmikprofessoriga punaveini timmisid ja ilmaasjust kõnlesid, tilkhaaval olematuiks sulavaid küünlaid aegade paatinaga kaetud lühtreis valgustamas me viimast õhtusöömaaga, hirmutavaid ja lohutavaid leide – me oleme vennad-õed, sina ja mina....

MARIANNE VOGEL

Uutest asjadest. Kultuurikiri Hollandist.

Juuli - august

Horeca – hotellide-restoranide-kohvikute ühendus – on kurb. Vihmase suve tõttu on hollandlased ja välismaalased vähe jäätist ostnud, rannakioskeid ja kohvikuterrasse külastanud, nii et selle aasta tulud on napid. Niisuguse ilma tõttu võib aga rahuliku südamega vaadata õhukese osoonikihi ja päikese põletuse eest hoiatavaid uusi silte ujulate sissepääsude juures.

Kunsti ja kultuuri vallas oli pärast juuli alguses Den Haagis peetud 18. Põhjamere džässifestivali sel kuul vaikne nagu tavaliselt. Seda rohkem pakkusid ajalehtedele spekulatsioonideks ja naljadeks ainet kaks rahvuslikku sündmust. Esimene puudutas kroonprints Alexandrit, kuninganna Beatrixi vanemat poega, kes juuli algul lõpetas kuus aastat kestnud ajaloo- ja juuraõpingud. Teine sündmus – peaminister Lubbers oli 16. juuliks 3 908 päeva ametis olnud, nii kaua polnud oma kohal püsinud ükski tema eelkäija alates Hollandi konstitutsioonilise monarhia kehtestamisest 1848. aastal. Seega saadi klatšiainet nii Alexandri (ja tema kuningaksobivuse) kui ka Lubbersi ja meie maa teiste poliitikute kohta. Seoses printsiga võin lisada, et umbes aasta tagasi seisin ma koos temaga postimajas järjekorras – ja tema isiku vaatlemine ei kõigutanud mu veendumust, et viies kuninganna Beatrixi järel oleks siiski ilusam kui tulevane kuningas Alexander.

Oli aga ka mõningaid erilisi suvenäitusi ja etendusi. Täiesti ebaharilik etendus oli Simon Vestdijik'i kuulsa romaani *De koperen tuin* ("Vaskaed", 1950) ettelugemine. Laupäeval, 26. juulil loeti friisi Leeuwardenis, kus romaani tegevus toimub, 16 tunni jooksul ette kogu tekst, ettelugejateks vaheldumisi kultuuriminister, Vestdijiki lesk ja teised kirjandus- ja kultuuritegelased. See oli mõjuv ja viirastuslik kohtumine kirjandusega.

Samalaadne eriline manifestatsioon oli Igor Stravinsky ooper *The Rake's Progress*, mis esitati vabas õhus friisi aasal. See oli neljas kord, kui režissöör Corina van Eijk koos sõprade ja professionaalidega lavastas ooperi kodukülas Spangas. 22. juuli esieten-

dus oli igas suhtes väga õnnestunud ja toimus pealegi ilusa ilmaga.

Amsterdami linnateatris *Stadsschouwburg* sai augusti keskel vaadata prantsuse-aafrika trupi *Black Blanc Beur* tantsuetendust *Rapetipas*. Trupp, mis 1984. a Pariisi prantsuse-aafrika tänavanoortest kokku pandi, on edukalt läbi lõõnud. Ta esitas virtuooselt *breakdance'i*, *electric boogie't* ja teisi mõnevõrra agressiivseid *hip-hop*-tantsu musta getto tänavakultuurist.

Võis külastada ka mitmeid häid fotonäitusi, näiteks *Wijnanda Deroo* näitust *Zutphenis* ja *Bas Jan Aderi* oma *Rotterdamis*. *Deroo* näitas inimitühjade ruumide ja interjööride fotosid, kusjuures silmatorkavat osa mängis valgus. *Ader* kontseptuaalse kunstnikuna fotografeeris ja filmis eelkõige iseenast – nutvana, kukkuvana, pimedes. Ta kadus 1975. a 33 aasta vanuselt, sõites purjelaadiga Ameerikast Inglismaale.

Üks näitus *Rotterdamis* kunsthallis, mis eesti lugejat ilmselt ei vaimusta, kandis nime "Sotsialistlik realism, nõukogude maalikunst 1930 – 1970". Kirjanik *Jan Wolkersi* poolt "kunstilise asjatundmatuse purgatooriumiks" nimetatud spektiaklit sai külastada augusti lõpuni.

Seevastu näitus "Kirjanike portreid 1880 – 1980" tasub tõesti vaatamist. Seda saab teha septembri lõpuni rahvuslikus kirjandusmuuseumis *Letterkundig Museum* Haagis. Näitusel on esmakordselt väljas nimelt see osa hollandi literaatide portreedest, mis ei kuulu (veel) tema oma kogudesse. Ikonograafilise osakonna juhataja sõnul on meeskirjanikest palju rohkem pilte kui naiskirjanikest. Nii otsivat ta juba ammu korralikku pilti lugupeetud luuletajannast *M. Vasisest* ja prosaist *Hella Haassest*, kes saab käesoleval aastal 75aastasaks.

Alates sellest suvest töötab uus riiklik raadiojaam, mis saadab klassikalist muusikat, – *Concertzender Nederland*. Seda saavad satelliidi abil vastu võtta Ameerikast Poolani (ja Baltikumini?). Vastupidi juba kaua töötavale saatjale 'Hilversum 4', kus on aina rohkem sõnalisi programme, saadab see peaaegu eranditult muusikat ja nimelt terviklikke, vähemtuntud teoseid.

Et maailmakuulsa Frankfurdi raamatumessi sellestügisene eriteema on hollandi ja

flaami kirjandus, tahaksin ma sel ja järgneval korral kirjutada oma elamustest uue hollandi kirjanduse lugemisel. Esimese raamatuna tuleb mulle kohe ette **Tralievader** ("Trelliisa"), sest ta on nii silmapaistev. Selle avaldas 1991. a juudi naiskirjanik pseudonüümi **Carl Friedman** all. 119leheküljeline romaan räägib väikesest tüdrukust, kes minategelasena jutustab oma perekonna juhtumustest. Tüdruku naljakad (ja samas ka kohutavad) läbielamised ja mõtted keerlevad kontsentratsioonilaagrist tagasipöördunud isa ümber. Täie veenvusega kujutab Friedman, kuidas oluline osa isa elust on möödunud laagris ja möödub seal veel praegugi. Isa ei suuda laagrist vabaneda ja püüab perekonda nii oma kogemustest säästa kui ka nendega piinata ja kodakondsetesse sisendada, kuidas seal kõik oli. Märkimisväärne on teksti veenmisjõud ja koomika; minu arvates on see teos ainulaadne Teise maailmasõja teemaliste romaanide tulpas. See on teema, millest nii aeglaselt vabanetakse. Friedmani raamat sai väga kiitvaid retsensioone ja seda tõlgitakse

praegu vähemalt saksa ja võib-olla ka inglise keelde.

Teine romaan, mis mulle ette tuleb, kuna ta on nii kummaline, on **M. Februari** (1989) **De zonen van het uitzicht** ("Tulevikuväljavaate pojad"). 'M' tähendus võiks olla 'maand' (kuu); M. Februari on jällegi naise pseudonüüm. Tema raamatut nimetati "sensatsiooniliseks romaanidebüüdiks" ja see on hea näide kõikjal levivast postmodernismist. Eriti selles mõttes, et minajutustust on pikitud teiste jutustustega ning klassikaliste ja piibli-lugude fragmentidega, millega aoloogiliselt žongleeritakse, eri kihtide alt ei leia kindlat pinda. Tekst on väga tihe ja filosoofiline ja tema aine jääb lõpuni selgusetuks. Ausalt öelda, tagantjärele oli mul tunne, et ma nägin väga head ja väga intelligentset kirjanikku töö juures. Tegelikult peaks raamatut veel kord lugema... **Essõna lugejale. Alustame Paradiisist. Teie olete Jumal, mina olen langenud ingel. Rahvas väljas mängib loomist. Saan ma teid võib-olla kuidagi aidata?...**

LAHTISI LEHTI

OSKAR LUTS

Vähkmann ja ko ehk majanduslik tõus

IV Peatükk,

mis tahab jutustada ühest õnnetumast kirjanikust ja tema õnnelikust naabrist.

Juhtus nii, et otse Vähkmanni tubade all, keldrikorteris, vürtspoodniku tagumises kambris, elas algaja kirjanik Päsmer. See oli suurte, kurbade silmadega noormees, kõhnakene, võis kaaluda nii... 130-140 naela, mõne kaupmehe kaaludes igatahes naela 10-12 rohkem. Et ta alles algaja oli ja oma andesse uskus ja niipea loodeti, et ta ei tahtnud, siis vires ta niisamuti, s. o. ei kipunud kütteühisusse, ega tarvitajate ühisusse, ega kuhugi majandusosakonda, vaid elas vaikselt päevast päeva... nagu ma juba ütlesin... väiksetest honoraarikestest, mis sai följetonide ja lühikeste jutukeste eest... tõlkis

natukene, nälgis natukene, unistas palju ning ajas juttu oma tulevase teose kangelastega. Ühe sõnaga: elas... nagu ta elas... vegeteeris.

Aga päris plender algas Päsmeril alles siis, kui ühel hommikul nägi Emma Vähkmanni silmas ja teada sai, et "ta", "tema" siinsamas majas, tema enese peakohal elab. Sellest päevast saadik passis ta alati üles selle aja, mil arvas välja minevat jumalik-illus a preili Vähkmanni, ja käis uulitsal edasi tagasi, nagu sõdur vahikorras. Muidugi mõista, ei tulnud sellest midagi välja, ei võinudki tulla – preili läks temast, kui tundmata isikust, alati ükskõikselts mõõda, otsekui telefoni postist; mõõtis vahel ühe silmanurgaga – see oli kõik. "Oh, oh!" ohkas siis Päsmer, "oleks mul olevat natukeneigi suuremaid tutvusi, siis saaks veel ühe juure, aga näe – mitte ei ole: ei ole, ei ole." Ja käies edasi-tagasi, mõttes ta palju ilma elu ning vaatles tähtsaid isandaid, kes läksid temast mõõda ja ikka... teda ainult

silmanurgaga, otsekui oleks teda tahetud pan-na mikroskoobi alla ja siis alles vaadata, mis mees ta õieti on.

"Aga," toibus ta siiski, öeldes enesele ühel õhtul: "kui ei saa väega, siis ehk saab vaimuga."

Seepeale luuletas ta tüdemata toreda soneti, kirjutas alla: "Sügava austusega – Eduard Päsmer", ja saatis selle posti kaudu preili Vähkmannile, lootuses, et ehk see saadetus aitab teda edasi surnud punkti. Resultaat oli – O. Siis ahastas noor luuletaja jälle, toibus uuesti ja sepihtses veel ilusama soneti kui oli esimene. Resultaat oli – O. Viimaks põgenesid suured illusioonid vaigse elutarkuse eest, Päsmer istus maha ja võttis pea käte vahele, suitsetas ja mõtles välja nii ilusa ja nii kuuma soneti, et tint sulle küljes surises ning lisas juure pühenduse... Neiu E. V-le. Siis uuris ta välja, missugust ajalehte loevad Vähkmannid, viis oma vaimusünnituse selle ajalehe toimetusse ja laskis trükkida, s. o. palus, et tema sonett ära trükitaks. Resultaat – vastu tulles üks väike tagasihoidlik naeratus, siiski nii armas, et Päsmer, täis õnne, kaunis rumala näo tegi.

Rumala näo tegi... Pean ma seda armastusajalugu veel sama pikalt edasi jutustama, või on parem, kui seda teen lühemalt? – Arvan, et parem on lühemalt, sest jäljeton pole ju romaan. Nii siis, paari sõnaga: see asi algas väiksel peale, aga läks varsti suureks, justkui mõne ärimehhe sehv. Päsmer oli õnnelik. Päsmer luuletas nagu pöörane ja tegi päris korralikku tööd luule alal, ajalehis ilmusid nüüd sageli tema luuletused ja pühendused... ikka neiu V-le, ikka neiu V-le. Need olid elu- ja tegurõõmsad, lootusrikkad värsid, mis tegid rõõmsaks ka lugeja südame. Kuid siis peale mõninga ootamise, sai publikum Eduard Päsmerilt niisuguse poeesi, mis oli pühendatud saadanale, mille esimene pool oli täis sappi, tuld ja tõrva ja kibedaid etteheiteid maailma inimestele ning elule, kuna lõpupoolel luuletaja lubas heita käega kõige selle prahi peale, tcha lepingu saadanaga ja minna hammas hamba vastu, küüs küüne vastu kõigi nendega, kes olid temalt riisunud kõik püha ja kalli.

Lugejad kehtitasid õlgu, laiutasid käsi, ütlesid:

"Hm... see on hoopis teine tera."

Asjalugu oli järgmine. Päsmer käis uulitsal edasi-tagasi, nägi viimaks neiu Emmat kellegi noormehe seltsis, vihastas – nagu maksavorst, kellele liiga tehti, läks koju ja tundis, kuidas tema õnn hakkas kaduma. Aga see polnud veel kõik. Neiu Vähkmann hakkas ikka sagedamini puuduma *rendez-vous*'delt, mis noor luuletaja temale määras. Päsmer ei tahtnud olla väiklane, ei tahtnud näidata oma armukadedust ja kannatas esialgu nagu mees. Kuid võim murrab võimu, ütleb üks muulaste vanasõna. Kord, ühel varatalisel õhtul, mil tuli vihma, vihma ja siis järsku külmetas, kui kõndijad oma pikkusega hakkasid mõõtma pealinna uulitsaid, kui üks koer hulus kusagil kaeblikult, tegi Päsmer oma kallimale stseeni... päris hariliku stseeni, nagu on teinud ja teevad veelgi paljud, kes on tunnud armuvalu ja hingepiina.

"Mulle ei meeldi traagilised iseloomud," vastas Emma rahulikult.

"Traagilised iseloomud!" laiutas Päsmer käsi. "Siin pole sugugi sellest jutt. Te teate, Emma, ma armastan Teid kogu hingega, kogu..."

"Ei, tõesti, mulle ei meeldi traagilised iseloomud. Mulle meeldivad rõõmsad, lõbusad ja teravmõttelised inimesed. Ei, uskuge, herra Päsmer, – tõesti!"

Nii ja naa, nii ja naa, – see partii jäi viigi peale. Päsmer läks koju, kiskus natukene oma pikki juukseid, raputas voodi otsalauda, ähvardas rusikaga kedagi nägematut, heitis voodi, haaras voodi alt oma kota ning tappis suures vihas ühe seinal roniva prussaka. Nii. Saab siis nüüd näha!

Sealsamas, teisel pool seina, elas üks riigiametnik, isand Jüri Peets, ja oli Päsmeri hea sõber. Peets oli juba keskealine mees, tal oli naine ja kaks last. Ja kui Päsmer oma toas ikka edasi ähkles, puhkles ja prussakaid tappis, siis hüüdis korraga Peets läbi seina:

"Keda sa seal materdad, kirjanik?"

Kirjanik kohkus ja jäi vait.

"Eheci, kuule!" hüüdis riigiametnik uuesti. "Mis sa teed seal? Kui sa üksi oled – tule siia. Tule loe mulle midagi ette oma uuematest töödest."

"Tule sina siia," torises Päsmer mõne aja pärast vastu.

"Pole aega."

"Mis sa teed siis?"

"Sõn."

Viimaks vinnabki tume inimeselaps Eduard Päsmer enese aeglaselt naabri tuppä.

"Ah, jaa, kulla sõber," võtab teda naaber lõbusa naeruga vastu, "naine ütleb, et sulle ei tohi anda heeringat sibulaga – sa lähed Vähkmanni preiliga trehvama."

"Mis?"

"Mis mis? Eks ole naljakas: sina kurameerid tütreaga, papa kurameerib minuga."

"?"

"Ei, ära imesta midagi, kulla kirjanik, saatused on imelikud. Isand Vähkmann töötab ühes kellegi Shmendrikuga, tellib väljamaalt kaupa ja nii edasi. Noh... sa oled ometi kuulnud niisugust sõna "litsents?" Ei, tõesti, kui ma oleksin tahtnud, võiksid mul täna hoopis teised road laual olla, kui heeringas ja kartulid. Mõni ametivend ütleks: k u i m a t a r g e m o l e k s i n o l n u d."

"Ah, mis puutub see kõik minusse," vastab Päsmer tüdinult. "Minule pole tarvis ühtki litsentsi."

"Seda n'd küll," arwab Peets naeratades. "Sinu armsam kaup on kodumaal, mistarvis sulle litsents. Sinu kaup ongi juba päral, ainult bagaashikviitung puudub, et seda välja osta. Ära tee nii mõrudat nägu, kirjanik, ära tee minugi südant kurvaks." Ja naise poole: "Miina, mu kallis, ole nii hea, anna Päsmerile naps viina, see kinnitab tema nõrka usku."

Proua Peets võtab kapist pudeli, täidab klaasi, ja tähendab naeratades:

"On see aga üks armuvalu!"

Noor kirjanik jõllitab silmi, joob klaasi tühjaks, jääb ruttu purju, istub laua juure ja kukub lausa hädaldama. Nectud vaesus! Nectud saamatus, iseloomu nõrkus, häbelikkus! Kui ta endale jõuaks osta paar korralikku kaelasidetki! Kui ta neidki kaht korralikku lipsi oskaks korralikult kõita! Kui ta jõuaks õigel ajal õelda: ei! Kui ta saaks oma armsamale pooltki sellest avaldada, mis pakitseb ta hinges! Aga ta on justkui inglane – kirjutab: Jüri ja loeb välja: Mari; tahab 'talle', 'temale' selgeks tcha mõnd oma arvamist, kuid hakkab kogeleva, kõneleb kõiksugu sodi, sõna siit, teine seal, aru-otsa kuskil! Ptüi! Oleks ta jõuaks Emmale pakkuda mingisuguseid läbielamusi... noh, nii... ükskõik missuguseid... siis veel et... Aga mis läbielamusi sa pakud, kui sul on taskus kõigest üksainsam lapitud

viimargaline, sellegi kummagil poolel isesugune number. Ptüi!

Pererahvas kuulab vaikides. Peremees sööb ja nohiseb, pereema istub tema lähedal, silitades laste päid.

"Sa teotad jumalat," ütleb Peets viimaks. "Oled laulik jumala armust – kõik muu ei peaks sulle põmugi korda minema. Sinule on jumal annud suurema varanduse kui kellelegi teisele."

"Ptüi!"

"Hea küll, aga siis ütle mulle, kulla kirjanik, kas vahetaksid oma osa lihunik Tõrtsi omaga?"

"Ei! Nojaa, aga kunst seisab selles, et lihunik Tõrts v õ i k s saada Emma, mina aga mitte."

Peets kehitab õlgu, lõpetab söömise ning hakkab sorima mingisuguseid ametlikke paberid.

"Hobune!" pomiseb Päsmer tigidalt. "Peets, sa oled täiesti harilik tööhobune. Töö, söömine, joomine, magamine, ja jälle töö – see on sulle kõik."

"Aga need!" tähendab Peets pöidlaga naise ja laste poole. "Aga need!"

Nende sõnadega viskab riigiametnik paberid endisele kohale, tantsib lastega karutantsu, laseb uperpalli, sõidutab lapsi enese turjal, tuleb siis naise juure, võtab selle piha ümber kinni ja ütleb:

"See on juba kord m e i e osa, armas laulik."

"Ja... seda n'd küll," venitab Päsmer, oma tuppä minnes. Seal lamab ta jälle mõne aja voodis, leides, et ta on siin ilmas sama ülearune ja tarvetu nagu portfelli Jaan Järkovitsi kaenlas, kus pole muud sees kui pudel odööri, üks naisterahva sukk, vekslid blank ja mõni restoraani arve. Siis kuuleb ta, kuidas proua Peets lapsi magama paneb, kuidas ta neile unelaulu laulab, kuidas naaber ametlikke paberid lühitseb ja aegajalt sulge tindipotti kastab. Viimaks, kui ta poolunest virgub, on naabri korteris juba vaikus; ainult tasane, vaevalt kuuldav jutusumin kostab seal – Peetside abielupaar arutab rahus ja üksmeelles homse, võib olla ka ülehomse päeva töökava. Ja siis tõuseb noores luuletajas järsku arusaamatu viha naabrite vastu. "Need seal," pomiseb ta, jalaga vastu sängi otslauda lüües, "vist hoiavad magadeski teine-teise käealt

kinni." Ta tõuseb üles, astub laua juure, süütab oma väikse tattina - lambi ja kirjutab uue hünni saadanale. Seepeale vajub ta mõtteisse, suitsetab otsekui kaksteistkümmend vedurit, istub nagu pilves, ohkab alalõpmata. Pikkamisi hakkab kaduma tema sapine tuju, tal hakkab kahju iseenesest, teistest, naabrist ja naabri lastest, üldse kõigist neist, keda ta alles praegu oma hümnuses oli neednud. Hommikuks on kirjaniku pea klaar ja närvid võrdlemisi rahulikud. Laual vedelevad katki kärjastatud paberilhekkesed. Aga see ei tähenda midagi, Päsmer teab, et õhtupoolikul, õhtul algab seesama eilne tants.

V PEATÜKK.

Vähkmann lööb Shmendrikust lahku ja astub ühendusse esimese järgu meestega. Teatrisõber Mobi tegutseb, Päsmer kisub viha. Seda ja teist.

Siis sammus Vähkmann jälle pealinna uulitsal (äriarjus muidugi) ja nägi muuseas kuidas üks võrdlemisi viisaka välimusega noormees oma kaaslastest eraldus ning möödaminevat tütarlast näpistas, nii et tütarlaps kas ehmatuse või valu pärast karjatas. See omapärane tervitusviis või teravmõtteline nali võeti noormehe seltsiliste poolt valju heakskiitmisega vastu; õnnetuseks aga juhtus seda lugu nägema seaduse silm, n. n. pealinna kordnik, ja seesinane oli... see tähendab – ei olnud noormehe ülespidamisest sugugi vaimustatud. Vähkmann oli asjade käiguga rahul ja uhkustas südames, et valitses niisugune eeskujulik kord tema kodumaal.

Kuid tüürikesse aja pärast, kui Vähkmann kuhugi trahteri sisse astus, et pudeli seltersiga oma janu kustutada, nägi ta seda noormest jälle. Noormees istus endiste seltsiliste juures lauas ning kõneles suurtest rahasummadest otsekui labakinnastest... üleoleva naeratusega... ei, põlgusega. Nähtavasti oli ta kordnikule k a u t s j o n i sisse maksnud, kindlustuseks, et ta mõistliku mehena käib oma teed. Kurat võtku! Ühe hinna eest! Aga järsku! Vabalt! Iga minut ilmus uusi juuretuli-lijaid; mõned lähenesid letile ja küsisid: "Kas Pumps käis siin? Kas Sedulg käis siin? Kas Järkovits käis siin? Kas Landesvehr käis siin?"

Kas Vinn käis siin?" Neile vastas lahke puhvetipreili harilikult: "Käis küll, praegu läks ära, lubas varsti tagasi tulla, olge head, võtke platsi." "Ah sa sunnik, lubas mind siin oodata - mul on temaga üks sehvt ees." Ja istuti ja oodati, joodi, söödi ja acti juttu majandusli- sest tõusust Eestis.

Tuli tip-tip sammul, ajades nagu tähti, paks tähtsa näoga isand nagu ärtu kuningas, kepp käes, prillid ninal, reumatism jalus, hemorroidid... Tuli teine, veel paksem, õhetava näoga isand, ajades ees oma suurt kõhtu nagu mõnd mõisat, tehes igal sammul õladega ja kätega liigutusi, otsekui taigna sõtkuja; tuli kõhn, kiisanäoga habemcajaja sell Pirr, üleskeeratud vurrudega ja monogrammitatud jalutuskepiga... Kas käis? Kas käis? "Käis küll, istus siin kõik aeg, praegu läks minema. Ta tuleb varsti tagasi, olge head, istuge natukene."

Muidugi istuti ja oodati. Ja mitte natukene, vaid natukene rohkem kui natukene. Kusagil kõneldi mingisugusest tulu või puhtakasu maksust, kellegilt nõuti 500 marka rohkem, kui maksja arust õige oli. Issand Seebaot! See oli ju avalik röövimine! Tulnud siis parem ja võtnud otsekohe taskust, mistarvis veel see kommetimäng kõiksuguste paberitega ja eeskirjadega ja muu prahiga! 500 marka! Nad arvavad tõesti, et meil raha puu otsas kasvab. Haloo, oober! Kui palju läheb? – Kakstuhat ja viissada.

Teisal on laudkond enese isegi kirjanduse- ni 'välja rääkinud'. Hhmh, kes võib siis praegusel ajal kirjandust lugeda! Mõtlege ainult ja kujutage endile ette: praeguse aja raamat maksab sada – sadaviiskümmend kuni kakssada marka. See on ju terve varandus! Ei, niisugust luksust mina endale küll lubada ei või. – Tänan, mina kah mitte! – Noh, mina ammuigi mitte! Oober, kui palju läheb? – Viis tuhat.

Veel kuuleb Vähkmann midagi.

"Jumal tule appi!" piriseb tema selja taga keegi heleda häälega. "Siis tuleb ju nii välja, et onupojad on see kõige õnnetum inimese- tõug Eestis. Ilma kohata onupoeg olla ei või, siis öeldakse varsti, et: burshui: koha peale ta ka minna ei tohi, siis hõõrub talle igauks nina alla, et: onupoja poliitika ja nii edasi. No, vast on siis saksad nii lahked ja ütlevad mulle, mis peab niisugune inimene õieti peale hakkama,

kes oma õnnetuseks on sündinud mõne kõrgema ametniku onupojana? Aga mina ütlen teile, mu herrad: kui onupoeg on igate pidi viks mees, miks peab temal vähem õigust olema koha saamiseks kui mõnel teisel?"

"Aga kui ta ei ole viks mees?" küsib keegi sama kõneleja lauanabitrest.

Mis onupoegade kaitsja seepeale vastab, pole kuulda, ühest n. n. kabinettist tuiab välja miljonäär Jarkovits, tema järel salkkond paljaksatud nägudega, lärmitsevaid isandaid. Kõik see seltskond valgub leti juure kokku n.n. lõpunapsiks. Jarkovits lubab endale seda lõbu valada mõnele oma kannupoisile pudedlist viina otse kurku, kaela, kraevahela. Üldine halloo. Pagana tore poiss see Jarkovits! Pagana kange mees! Mis Jarkovits ka iganes peaks tegema – kõik on hea; kõik 'klapib', kõik on 'koshir'. Väljast tuleb uusi paljasmärgusid, mõned vaatavad uurivalts ringi, neelavad sülgel ning poctavad endid tasa ja targu Jarkovitsi seltsiliste hulka. Isegi mõned vanemad, auväärilise välimusega isandad tõusevad oma laua juurest ning patsutavad Jarkovitsile, sõbralikult naeratades, õla peale. Jarkovits... ohoo – Jarkovits! Kõik teavad: miljonäär Jarkovits on täna kahe lühikese tunni jooksul teinud hiigla äri: Jarkovits lõi osava manöövriga v a e s e miljonääri Vurtsmanni kolmesaja tuhandega nii peenikeselt sisse, et vaene Vurtsmann ise arugi ei saanud. Ei, Jarkovitsil eneselgi on sellest vaesest mehest kahju, aga pole midagi teha: dajut – beri, bjut – begi; kes meistriks tahab saada, peab kooliraha maksma, ja tema, Jarkovits (sõprade keskel lihtsalt: Järko), pole raha peale kunagi vihane olnud. Sadatuhat laseb ta siinsamas minna, 'ühe hinna eest'... 'järsku'... 'vabalt'... Teise sajatuhandelise maksab homme pank... Kolmanda – hehee! – kui inimesel mitu perekonda toita on... ega siis Dr. Vilms muidu ei ütle, et...

Kokkuhoidlik Vähkmann maksab oma väikse arve ja läheb välja. Tema ees vajub uulitsale ka paks isand, ajades ees oma suurt kõhtu nagu mõnd endist rüülimõisat. Eemal jookseb Pongo üle uulitsa ja kaob ruttu nagu bensiin. Üks daamidega ja herradega täidetud auto lendab mööda, üks kaarik langeb kummuli, üks hobune püüab käia ainult tagumistel jalgadel, keegi vannub tulist kurja,

voolavas inimeste jões lehvivad suled daamide kübaratel ja läigivad lumivalged hambad.

Siis tuleb Vähkmannile vastu üks inimesepaar, mees ja naine, naine ja mees; ei, herra ja daam, daam ja herra. Mõlemad vastutulijad hoiavad pead viltu, otsekui künnimees vagu ajades. Kus, kus on ta näinud niisugust kõnaku? – Pagan võtku, see on ju tema oma naine ja... ja teatrisõber Mobi! Halloo! Küll on aga vanamutt enese viksi visanud! Aga olgu peale, las patseerib pealegi – tal muidugi igav võõras linnas. Vähkmann surub enese vastu vaateakent ja laseb vaoajajad mööda, teeb, ühe sõnaga öeldud, nii... natukene vigurit – pärast kodus hea naerda. Ohoo – kunstist kõneldi! Püha Jüri! Mis teab tema vanamoor kunstist! Ükskõik, kui ei tea – las õpib; Mobi on nagu näha, haritud mees. Siiski, natukene imelik... Mobi võiks ju ennemini käia Emma-ga, kui... kui tema naisega; see klapiks nagu rohkem.

Ja ajas edasi Vähkmann oma asju (äriasju muidugi), kuni nad selle päeva kohta peaaegu kõik olid actud; pidi küll veel kuhugi minema, aga oli juba tüdinenud, heitis käega ja ütles endale, otsekui vabanduseks: "Olgu! Las olla igal päeval oma mure." Seisatas siis pisut, pani paberossi põlema, silmitses ümbrust. Ahaa – seal oli üks kolmanda, neljanda, viienda, õigemini kaheksateistkümnenda järge kõrts – kui astuks õige sisse ja kuulaks, kas kõneldakse sealgi n. n. ärist? – Muidugi kõneldi sealgi ärist. Ahju kõrval, kõige suurema laua juures, istus kondiline, kõrgete palenukkidega, kurjade kullisilmadega mees, naeratas aeg-ajalt ainult poole suuga ja ütles oma laudnaabritele: "Te olete oinad. Te olete kõik täielikud oinad ja hallid lambapead! Te panite mul mokka ilusa schvti. Te peletastite minema mu tubli kunde. Kui teil polnud öelda midagi tarka, siis pidanud lõuad." "Jaa, ei, no, kos..." püüdsid teised endid vabandada, kuid lollisilmadega mees kordas uuesti: "Oinad, oinad! Oinad! Olen ma küll oinaid näinud, olen ise kah hea oinas, aga niisuguseid, nagu teie siin olete – pole näinud." Teises, vähemas lauas istus keegi hall, hambutu vanamees ja sõnas uuele juuretulistale: "Ole nii lahke, istu; ma tellisin omale sakuskaks kolm muna, neid ei jõua ma nii kui nii üksi ära süüa – võta üks endale – kümme marka tükk. Viina tee-me, muidugi, ka pooleks. Ah, jaa, muu seas

tahtsin ma sinuga kõnelda ka ühe schvti pärast. Istu, istu!" Seejuures pani Vähkmann tähele, et hambutu vanamees kolme kanamuna hulgast kõige väiksema oma tuttava ette lükkas. "Kuulsin," ütles üks leti cee seisja teisele, "su vend olla raskesti haige." "Las kärvab," vastas teine, "siis saan maha omale – on mul mõni mure!" Üks, kes jutu järele tahtis olla mõisavalitseja, ütles: "Kurat, kui ma seal mõisas saan olla nädalgi aega, siis on mulle sellest küllalt: siis on see mõisa igatahes puhas." Ja kusagile taha nurka hüüdis kõrtsimees ise: "Kuule, Priks, müü ära mu kaleska, võta viis protsenti vahelt."

Agas siis kuulis Vähkmann niisuguseid sõnu, mis talle otse värina peale ajasid. "Haa," seletas keegi, "sa oled rumal, sa ei mõista äri ajada. Sa tee nii nagu Shmendrik ühe rohelise Tartu mehega teeb – 3/8 Tartu mehele, 5/8 oma tasku. Hehee, ja selle juures on mängus ainult Tartu mehe raha – on Shmendrikul mõni mure! Läheb hästi – on hästi; läheb halvasti – on kah hästi." "On see võimalik, et leidub veel niisuguseid lollpäid, nagu see Tartu mees?" "Näed, et leidub. Ainult peab mõistma leida."

Shmendrik... roheline Tartu mees... Nii kaugel oli siis asi. Isegi niisuguses kahtlases urkas räägiti juba temast, kui lollpeast, mis võis siis veel teisel sündida! Ah tõi tshort vosmi! Vähkmann katsus, kuidas välja sai, võttis voorimehe (mis ta muidu väga harva tegi), sõitis otsekohe koju, soris oma äripaberid, rehendas, kalkuleeris, raputas pead, kehitas õlgu, suitsetas ühe pabercrossi teise järele ja ütles naisele, kes teda kohvi jooma kutsus: "Varsti, varsti!" Et ta äripaberitest mingit tolku ei leidnud (paberid olid korras), siis ütles ta naisele jälle "varsti, varsti!", võttis uue voorimehe ja sõitis selle isanda juure, kellega ta, Shmendriku lahkkel kaasabil, oli teinud viimase äri. Isand laskis teda kaua oodata, ilmus siis äkki kusagilt kapist või kapi tagant, nuuskas nina, kõhatas tähtsalt, avas akna, hüüdis midagi kellegile Jaanile ja viskas enese siis sohvale nii raskelt, et vedrud tema istekoha all ragisesid. "Noh," arvas Vähkmann, "nüüd istub ta vist küll rahulikult ja kuulab, mis ma talle ütlen, ta pani oma tagumendi sohvale justkui ankrusse." Kuid see rehknung oli vale. Vaevalt sai Vähkmann oma lugu alata, kui isand teda käelligutusega

peatas, sohvalt kargas ja kõrvaltuppa hüüdis: "Miili, vii Jaanile tõllahoone võti, ütle, et ta kotid tõllahoonesse viiks, mitte keldrisse, keldris on röske." Siis kõlises telefon, isand ütles Vähkmannile "vabandage!" ja haaras toru. "Jah, jah – Vinn. Mis on? Ah nii. Tubli! Kakssada ja kaheksakümmend – mitte üks penn rohkem. Hhmhühuh, jajah, nii, nii. Tubli! Oleme rääkind! Hüvasti, hüvasti!" Vähkmann avas suu, aga ei saanud veel sõnagi välja, kui keegi tedretäheline noormees oma punase pea ukse vahelt sisse pistis. "Mis on, Baumann? Ah nii. Kas teate, Baumann, Teie vastake talle ainult kolme sõnaga: j ä t k e m i n u h i n g – ja muud midagi. Kirjutage valmis, tooge siia, ma kirjutan alla." Siis võttis isand bloc-notes'i, kirjutas sinna midagi, kõneles jälle telefoniga, vilistas korra, löi rusikaga vastu kirjutuslauda, kadus mõneks ajaks ära, ilmus uuesti, viskas enese sohvale nii et vedrud ragisesid ja ütles Vähkmannile: "Palun!" Vähkmann kõneles. "Ah nii," naeratas isand esiteks jaopärast, naeratas siis juba natukene rohkem ja pahvatas suure häälega naerma, kui ta veel korda kolm-neli oli 'ah nii' öelnud. "Ah, see Shmendrik! Ah, see Shmendrik! Võtaks tont seda Shmendrikut! Olgu siis pealegi, herra Vähkmann – mina armastan selget vett ja puhast rehknungi –, ma lasen tuua äriaraamatud; vaadake ise. Baumann!"

Ja kui Vähkmann oli leidnud, mis tal tarvis oli leida, ja oli näinud, mis tal tarvis oli näha, siis võttis ta selle päeva kohta juba kolmat korda voorimehe, sõitis sinna kuhu vaja ning tegi Shmendrikuga üsna lühikese protsessi.

"Ei, ei, ei, herra Vähkmann," püüdis Shmendrik end vabandada, "see on ainult väikene arusaamatus. Võtke arvesse minu kulud, sõidud, Spesen, siis näete, et –"

Agas pahane Vähkmann ei tahtnud teda kuulda, virutas ukse enese järele kinni ja läks oma senise kompanjoni juurest jäädavalt. Mõne aja pärast sai ta jutule ühe tõsise ärimhelega, kes oma tööd tegi süstemaatiliselt juba aastate kestes, ja seesama korralik kaupmees tähendas talle muu seas:

"Shmendrik ja kõik tema sarnased! Nad viivad asja nii kaugele, et sõna "ärimees" muutub varsti söimuseks. Shmendrik ja Ko. – need on parasiidid inimese turjal. Nad ei näe isegi kunagi kaupa, mida ostavad ja

müüvad; kes seda kaupa aga kord näeb, kel-
lele seda kaupa on tarvis o m a jaoks, peab
maksma mitu korda rohkem kui on kauba
õige hind. Ma ei tunne põrmugi kadedust
nende miljonitest, ega kõnele sellepärast et
mul neid miljonid ei ole – ma ainult hoiatan
Teid. Jäägu neile nende üleöö saadud raha,
jäägu minule mu nimi. Võib olla, kaotan ma
kord kõik, ma tean ometigi, et mu praegused
sõbrad ja tuttavad mulle ka siis kätt annavad;
juhtub aga nendega niisugune lugu, siis... on
asi kahtlane." See oli väga tõsine isand ja oli
väga kuri Shmendrikute peale. Vähkmann
kuulas teda vaikides, punastas, jäi jutu lõpul
hoopis kohmetuks, tegi vanaherrale sügava
kummarduse ja läks nii... natukene pool põiki
eemale. Sellel – mis ta n'd oligi? – ah, jaa,
ärielul, oli siis, nähtavasti ka n. n. t e i n e
k ü l g.

Vähkmann läks ettevaatlikuks, toimetas
tasa ja targu, töötas ainult soliid meestega ja...
ja jumala õnnistus oli tema peal, nagu öeldak-
se.

Aga teatrisõber Mobi tegutses. Võrdlemi-
si lühikese aja jooksul oli ta lihtsast tuttavast
Vähkmanni maja- ja majarahva sõbraks saa-
nud. Alati tujus, alati vaimurikas, alati valmis
tegema, tooma, mis tarvis, võitus ta kõigi ko-
dakondsete südamed... kuni kõrgitüdrukuni
(inclusiv). Oli tarvis uusi nootisis või teatri-
piletid – Mobi; mõnd pikant lõhnaõli – Mobi;
taheti mõõblit maitserikkamalt ümber paigu-
tada – Mobi; ei saanud Vähkmanni noorem
tütar Herta algebraülesandega hakkama –
Mobi! Mobi siin, Mobi seal, Mobi – risti,
põigiti, pikuti, laiuti... Mobi, Mobi, Mobi...
Aina r õ õ m, nagu armastas öelda kõverjalg-
ne karvaste rusikatega e n g r o s s i s t
Shmendrik. Lõpulik ühendus Mobi ja Emma
vahel näis olevat sihher; ei, kui just mitte
päris sihher, siis igatahes kaldus asi tugevasti
sihheri poole.

Kõike seda nähes ja kuuldes (rohkem
kuuldes kui nähes), imes luuletaja Päsmer
enese tulist viha täis nagu vamm. Sängi otsa-
lauale tekkisid koledad krammid, samuti said
raskesti kannatada prussakad, väike, ilmsüü-
tu tattnina-lambikene, Jurkatami sõnaraamat,
tükk peegliklaasi, sullepea, sulg ja tindipott.
Tihti jätsid Peetsi lapsed oma mängu pooleli,

jooksid ema juure ja küsisid kohkunult: "Kes
kolistab seal?" "Onku Päsmer," vastas ema.
"Mispärast ta kolistab?" pärisid lapsed.
"Meie kardame." "Onku Päsmer teeb güm-
nastikat. Äрге kartke."

Kui noormees oma toas kõik asjad oli
ilusasti puruks tampinud (nii et lust oli vaa-
data) ja kõik mõtted oli ära mõelnud, tuli ta,
nii veider ja vastuoluline kui see ka näib,
hiilgava mõtte peale, k a h ärimeheks hakata,
et ruttu rikkaks saada; rikka mehena võis ta
siis neiu Vähkmannile pakkuda kõiksuguseid
üleelamisi, ja, kui tuul peri, 'temaga' kord
õnnelikult abielu sadamasse tüürida. Niisu-
gune oli tema plaan.

"Mina hakkam kah ärimeheks," ütles ta
üsna tõsiselt Peetsile. "Kaua ma ikka niiviisi
lokerdan, asja eest ega teist taga. Ei, ma hak-
kan väikselt peale, nagu nad kõik hakkavad,
harjutan ennast enne kellegi vilunud mehe
juhatusel; siis pärast, võib olla, hakkab minc-
ma."

Selle jutu peale ei mõistnud Peets esialgu
mitte midagi vastata. See kõlas umbes samuti
kui talle praegu oleks öeldud: luuletaja Päs-
mer hakkab restoraanipidajaks. Viimaks vaa-
tis riigiametnik sõbrale teravasti silmi,
koputas omale sõrmega otsaette ja küsis kaas-
tundlikult: "Põrund? Põrund?"

"Ei ole sugugi põrund," seletas Päsmer,
"mispärast peaksin ma siis põrund olema.
Ega's ma's alguses jumal teab kui suure satsi
peale lahti ei lähe, alguses astun mõnega kas
või kompassse."

"No, ütle mulle, kes pärgel võtab sind
kompassse, kui sul pennigi raha taskus pole.
Ei, sa oled põrund, mine astu Seevaldiga
kompassse."

Päsmer tahtis veel paljugi öelda, et oma
seisukohta selgitada, aga Peets heitis käega
ning vajus kõrvuni ametlikkude paberite sis-
se. Siis lõi ka noormees pahaselt käega, po-
mises: metsinimene! pööris kannal peal ringi,
läks oma tuppale, õmbles lahtirebenenud nõõbi
uuesti pintsaku ette, laenas Peetsi abikaasalt
kaks kümmend viis marka, laskis omal mõned
harvad karvad lõuaotsast maha ajada ning
hakkas ärimeheks. Siis 'laskis' endine luule-
taja Päsmer hommikust õhtuni mõõda pealin-
na uulitsaid nagu noor Merkuur, taskud
pungil täis kõiksuguseid kaubaproove. Küll
pööritas vahel noormehe süda koledal kom-

bel, kui mõni proovipurk või pudel taskus kogemata lahti läks... kaane 'pealt ära lükkas' ... korgi 'ära viskas'. Siis olid Päsmeri taskud täis vaseliini, kalarasva, vankrimääret, ja haisesisid nädalate kaupa takka järele. Aga iga algus pidi olema raske ning neid raskusi tahtis noormees iga hinna eest ära võita, et kord õndsale lõpusihile jõuda. Veel polnudki ta ju ärimees, veel oli ta ainult käsialune, jooksupoiss kellegi Shmendrikaani juures, midagi Pongo-taolist, kes, peremehe ülesandel, kaubaproovidega ühest linna servast teise jooksis. Päsmer ise pigistas ühe silma kinni ja trööstis end mõttega, et ta on väljas ainult kogemuste korjamisel, et varsti, varsti tuleb aeg, kus temagi hakkab tegutsema iseseisvalt, kus temagi rahapung läheb paksuks nagu tervise seen, kui sellele tublisti suhkrut peale raputatakse. Siis, siis... Püüdku siis veel läheneda preili Vähkmannile mõni Mobi või Tobi, siis lööb ta niisuguse mehe oma rahakotiga surnuks.

Aga...

Aga on tuttav lugu, et iga lind võib laulda ainult nii, nagu on kasvand tema nokk; nii

tüdines Päsmer peagi oma uuest ametist, ohkas hommikul, enne 'tööle' minekut, ohkas lõunaajal ja ohkas ka õhtul, peale selle, kui ta päeva kestes oma 30-40 versta linnas oli 'maha' jooksnud. Ja kui ta siis ühel päeval libedale uulitsale maha kukkus ja temale jälle oma pool naela vankrimääret ja nael leebertraani taskutesse valgus, siis oli tal ka lõpuliikult himu täis sellest igavesest käimisest, ootamisest ärimeeeste uste taga ja alatisest haisemisest. Siis võttis ta needki pudelid ja potukesed taskutest, mis olid jäänud terveks, peksis kõik ühte hunnikusse kokku, segas jalaga segamini, istus lähema maja lävele, silmitses seda vastikut segu ja klaasitükke ning pomises enese ette: "Nii, las' nüüd olla!" Seege likvideeris ta oma ärilise tegevuse, ostis viimse ülejäänud raha eest jämeda, okslise, kõvera kepijäntriku, mingisuguse jõhkra riistapuu, mis oli ennemini ront kui jalutuskepp, patseeris koju ja keerutas seal seda koletist oma peakohal, otsekui oleks tahtnud kedagi nägematut saata igavesele rahumaale. "Näis-näis! Saab siis nüüd näha!"

TEADUS, KUNST JA KIRJANDUS
JÕUAVAD SINUNI SENSATSIOONILISE
RAHU JA AKADEEMILISE KIREGA,
KUI AVASTAD AJAKIRJA

Vikerkaar

Hea "VIKERKAARE"

lugeja kodus ja vöõrsil!

Soliidsemad leviagentuurid on taas
asunud vastu võtma meie ajakirja ettetellimisi,
aidates Sul nõnda lahti saada üksiknumbrite jahti-
mise vaevast.

"Vikerkaare" ja "Raduga" (vene k.) tellimusi nii-
hästi käesolevaks kui ka tulevaks aastaks tervesse
maailma võtavad vastu

Soomes: Akateeminen Kirjakauppa, PO BOX 128,
SF 00101 Helsinki, Finland.

Rootsis: Bibliotekstjänst AB, BOX 200. S 22100,
Lund, Sweden.

Saksamaal: Kubon & Sagner GMBH, D 8 Mün-
chen 34, Postfach 340108, Hessesstrasse 39/41, tel.
(089) 52 20 37.

Kui midagi on, siis kirjuta!

Vikerkaar

Toimetus:

Peatoimetaja Toivo Tasa 44 58 26.

Peatoimetaja asetäitja Alla Kallas 60 17 72.

Vastutav sekretär Jüri Ojamaa 44 12 48.

Algupärane ja tõlkekirjandus

Märt Väljataga 60 18 58.

Teadus, publitsistika ja kirjanduskriitika

Marika Mikli 60 18 58, Kajar Pruul 60 18 58

(Tartus teisip reedeni k 14-16 tel 31 373).

Üldinformatsioon Olev Remsu 60 18 58.

Keeletoimetaja Tiina Lias 60 18 58.

Kunstiline toimetaja Jüri Kaarma 60 18 58.

Tehniline toimetaja Katrin Mürk 60 18 58.

Masinakiri Viivi Hantadze 44 12 48.

Toimetus käsikirju ei retsenseeri ega tagasta.

Praaeksemplaride korral pöörduda trükikoja tehnilise kontrolli osakonda 68 14 11.

Toimetuse aadress: EE0031, Tallinn, Toompuiestee 30. Fax 442-484. Kirjastus "Perioodika", EE0001, Tallinn, Pärnu mnt 8. Trükkida antud: 30.09.93 Ofsettrükk. Trükipoognaid 7,8. Tingvärvitõmmiseid 12,51. Arvestuspoognaid 8,80 Tellimuse nr 3939. "Printall". Pärnu mnt 67a. "Vikerkaar" nr 10. Hind 4 krooni.

Vikerkaar

Hind 4 kr.
78245